

МІЖНАРОДНИЙ ФОНД «ВІДРОДЖЕННЯ»
ХАРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**Моніторинг
дотримання прав клієнтів
у закладах постійного перебування
Міністерства соціальної політики
України**

ХАРКІВ

2012

Автори:

Колоколова М.О., науковий співробітник Харківського інституту соціальних досліджень, соціолог

Шейко Р. В., експерт Харківського інституту соціальних досліджень, кандидат соц. наук

Щербань С.В., науковий співробітник Харківського інституту соціальних досліджень, соціолог

Видання здійснене
за фінансової підтримки
Програми «Верховенство права»
Міжнародного фонду «Відродження».

Погляди, висловлені в цій публікації, належать колективу авторів та можуть не співпадати з позицією Міжнародного фонду «Відродження».

Моніторинг дотримання прав клієнтів у закладах постійного перебування Міністерства соціальної політики України / Кол. авт. – Х. : ХІСД, 2012. – 138 с.

Публікація надає основні теоретичні положення методології та методів проведення моніторингових візитів до місць постійного перебування (вимушеного або обов'язкового) людей під наглядом та відповідальністю держави. Ця інформація буде корисною для тих, хто тільки знайомиться із моніторинговою діяльністю або намагається удосконалити наявні практики. Окрім того, звіт містить узагальнені результати проведених моніторингових візитів до закладів постійного перебування Міністерства соціальної політики України, що були здійснені упродовж 2011-2012 років групою моніторів Харківської міської громадської організації «Харківській інститут соціальних досліджень».

ЗМІСТ

Вступ	4
Визначення моніторингу та його основні принципи	17
Методологія та методи моніторингу прав людини	23
Узагальнені результати моніторингових візитів до закладів постійного перебування Міністерства соціальної політики України	30
Резюме	52
Додаток 1. Нормативно-правові документи, на які слід звернути увагу під час здійснення моніторингу.....	56
Додаток 2. Конвенція про права дитини.....	60
Додаток 3. Конвенція про права інвалідів.....	86
Додаток 4. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання.....	121

Вступ

Для кого призначений цей звіт?

Цей звіт призначений для тих, хто займається незалежною експертизою, моніторингом і контролем дотримання прав людини. Це можуть бути як державні, так і громадські організації, що здійснюють моніторинг надання послуг у стаціонарних установах. Звіт може бути корисний також адміністраціям та персоналу зазначених установ для підвищення якості обслуговування клієнтів. Крім того, пропонований матеріал може зацікавити широке коло фахівців, що вивчають теорію і методологію моніторингу дотримання прав людини, вчених, соціальних працівників, правозахисників і всіх тих, кого цікавить зазначена проблематика.

Чому важливо проводити незалежний моніторинг і як можна використовувати його результати?

Існує ціла низка причин, які зумовлюють необхідність незалежного відвідування місць, де протягом певного часу або постійно перебувають різні категорії людей, які внаслідок свого юридичного статусу, вікових, фізичних, психологічних особливостей або через матеріальний стан не можуть залишити ці місця добровільно, в будь-який бажаний момент (тобто місць несвободи в широкому значенні цього терміна). Ці місця відрізняються за своїм призначенням, соціальними послугами, які там надаються, категоріями осіб, які там перебувають, і, нарешті, за умовами фінансування. Сукупність цих умов створює специфічну ситуацію, в якій існує ризик неналежного поведіння з підопічними.

Незалежний моніторинг є одним з інструментів, що дозволяють підвищити рівень дотримання прав людини в умовах ізоляції від суспільства. Крім того, моніторинг може стати початком соціальних змін. Окремі або узагальнені звіти про моніторингові візити до стаціонарних закладів, серед іншого, можуть бути корисні за такими напрямками, як:

- **Адвокати та лобіювання**

Моніторинг та документування конкретних проблем забезпечують фактичні докази, які можуть бути використані для демонстрації особливостей ситуації з дотриманням прав людини. Уряд і політики швидше відреагують на доказову базу, ніж на загальні абстрактні звернення. Без доказів вимоги можуть бути відхилені як необґрунтовані або упереджені. Докази дозволяють змінити статус-кво. Конкретні докази порушень прав людини можуть бути також передані третім особам (наприклад, у міжнародні організації, відповідні органи Організації Об'єднаних Націй, неурядові організації або впливовим особам), які здатні втрутитися, чинити тиск на уряд і закликати до змін. Докази можуть також використовуватися під час проведення невеликих або масштабних громадських кампаній.

- **Підвищення поінформованості**

Стан громадської думки часто має вирішальне значення для ініціювання потрібних змін. Сьогодні одним із найсильніших каналів впливу на громадську думку є ЗМІ — преса, телебачення, радіо та Інтернет. Обґрунтована інформація може бути використана для формування громадської думки через ЗМІ. Свідчення, отримані під час незалежного моніторингу та озвучені через ЗМІ, можуть допомогти чинити тиск на уряд і провайдерів послуг із метою ініціювати позитивні зміни.

- **Мотивація та залучення до моніторингової діяльності нових учасників**

Звіти, в яких чітко сформульовано проблеми і визначено точки докладання необхідних зусиль для позитивної зміни ситуації, можуть привернути інтерес різних груп населення і фахівців, зокрема представників правозахисного співтовариства, волонтерських організацій, організацій юридичного, медичного чи соціального профілю.

- **Підвищення статусу організацій-учасників моніторингу**

Моніторинговий звіт, що заслуговує на довіру, може привернути увагу урядових органів, відповідальних за розробку і реалізацію стратегічних напрямків розвитку політики і практики надання послуг у відповідних сферах. Організації-учасники моніторингової роботи можуть бути залучені до процесу прийняття відповідальних рішень, що автоматично підвищить їх статус і дозволить узяти активну участь у зміні ситуації з порушенням прав людини на краще.

ЧОМУ ПОТРІБНО ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ ВІДКРИТІСТЬ РОБОТИ СТАЦІОНАРНИХ ЗАКЛАДІВ?

Держава повинна гарантовано виконувати свої зобов'язання щодо захисту прав людей, які перебувають під її опікою та контролем, з одночасним частковим або повним, добровільним або вимушеним обмеженням свободи. Не можна бути впевненим у тому, що в закритих установах права людини дотримуються, доки існує підхід відособленості, спеціальності та обмеженості в доступі до таких установ. Найефективніший спосіб усунути такий підхід — це активне практикування незалежних візитів/відвідувань. Без незалежного моніторингу завжди існуватиме реальна чи потенційна небезпека безкарного жорстокого поводження з клієнтами. В інтернатних установах, як правило, утримуються люди, які тією чи іншою мірою потребують стороннього догляду з низки причин (вік, фізичні, психічні чи ментальні порушення у розвитку тощо). Вони особливо вразливі для зловживань, оскільки не завжди мають можливість приймати рішення або реалізувати свої бажання. Деякі люди в таких установах мають труднощі комунікаційного характеру, що не дозволяє їм повідомити про будь-які порушення своїх прав (примусове лікування, фізичні чи психічні покарання, відсутність догляду та інші форми жорстокого поводження). Крім того, як свідчить практика, такі установи часто територіально віддалені від міських центрів, що зумовлює відсутність відвідувачів, обмеженість засобів спілкування із зовнішнім світом, недоступність юридичних послуг із боку громадських чи державних структур.

Ряд міжнародних правових актів, ратифікованих Україною, вимагають створення системи регулярних і незалежних моніторингових візитів до місць вимушеного перебування людей під опікою або контролем держави. Так, 21 липня 2006 року відбулася ратифікація Україною Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (ОРСАТ). Ця подія зумовлює створення в державі національних превентивних механізмів (НПМ), тобто системи організацій та здійснення відвідувань місць несвободи. Стаціонарні установи, де люди перебувають під опікою держави і позбавлені свободи або частково обмежені у ній, повинні розглядатися саме як об'єкти роботи НПМ, тобто моніторитися на предмет дотримання прав осіб, які там утримуються. Пропонований звіт відштовхується від цих та інших стандартів дотримання прав людини.

ЯКІ ЗАКЛАДИ МІНІСТЕРСТВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДЛЯГАЮТЬ МОНІТОРИНГУ?

Одним із завдань Міністерства соціальної політики України є надання соціального захисту та соціальних послуг вразливим верствам населення, зокрема людям похилого віку, інвалідам, ветеранам праці, психічно хворим тощо. В Україні створено цілу мережу відповідних стаціонарних закладів для перебування різних категорій підопічних та надання їм необхідних соціально-побутових, психологічних, медичних, педагогічних, професійних тощо послуг. Нижче ми коротко окреслимо ці заклади, поділивши їх умовно на 3 категорії (наведений розподіл зумовлений схожістю режимів функціонування та правилами прийняття й вибування підопічних):

- заклади постійного проживання;
- заклади реабілітації;
- заклади тимчасового перебування дітей.

ЗАКЛАДИ ПОСТІЙНОГО ПРОЖИВАННЯ

Ними є установи, які створені для довготривалого утримання підопічних, як правило, до набуття певного віку або до кінця життя. Головною умовою потрапляння до закладу є наявність путівки від Головного Управління праці та соціального захисту.

1. Психоневрологічний інтернат

Психоневрологічний інтернат є стаціонарною соціально-медичною установою, призначеною для постійного перебування громадян з психоневрологічними захворюваннями. До інтернату приймаються на державне утримання психічно хворі особи, які досягли пенсійного віку, та інваліди першої і другої груп з психоневрологічними захворюваннями, старші за 18 років, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги та яким не протипоказане перебування в інтернаті відповідно до медичних показань та протипоказань до прийому в інтернатні установи, незалежно від наявності батьків або родичів, зобов'язаних їх утримувати за законом¹.

¹ Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2001 № 549 «Типове Положення про психоневрологічний інтернат». — Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0068-02>

2. Будинок-інтернат для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни та праці

Будинок-інтернат для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричний пансіонат та пансіонат для ветеранів війни та праці є стаціонарними соціально-медичними установами загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів першої і другої груп, старших за 18 років, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування та не мають працездатних родичів, зобов'язаних їх утримувати за законом².

3. Спеціальний будинок-інтернат для престарілих та інвалідів

Спеціальний будинок-інтернат для престарілих та інвалідів є медико-соціальним закладом, призначеним для постійного проживання інвалідів першої та другої груп, престарілих громадян (чоловіків віком понад 60 років, жінок — понад 55 років) із числа звільнених з місць позбавлення волі особливо небезпечних рецидивістів та інших осіб, за якими відповідно до чинного законодавства встановлено адміністративний нагляд, а також тих осіб, які направляються з приймальників-розподільників із числа вказаних інвалідів і престарілих, раніше судимих або неодноразово притягнутих до адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку, якщо зазначені особи потребують догляду, побутового і медичного обслуговування, систематичного та цілеспрямованого виховного впливу державних і громадських організацій та не мають працездатних родичів, зобов'язаних їх утримувати за законом. У спеціальний будинок-інтернат можуть також направлятися і особи, які проживають у будинках-інтернатах загального типу і допускають порушення громадського порядку, а також систематично та грубо порушують правила співжиття, до яких неодноразово застосовувалися заходи адміністративного і громадського впливу, з урахуванням думки трудових колективів будинків-інтернатів і престарілих громадян та інвалідів, які проживають у них³.

² Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2001 № 549 Про затвердження типових положень про будинки-інтернати (пансіонати) для громадян похилого віку, інвалідів та дітей. — Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0066-02>

³ Постанова Ради Міністрів Української РСР від 02.03.1990 № 49 «Про спеціальні будинки-інтернати для престарілих та інвалідів». — Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=49-90-%EF>

4. Дитячий будинок-інтернат та молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату

Дитячий будинок-інтернат є соціально-медичною установою для постійного проживання осіб з вадами фізичного та/або розумового розвитку та психічними розладами (дітей віком від 4 до 18 років з утворенням у разі потреби молодіжним відділенням для молоді віком від 18 до 35 років, що входить як структурний підрозділ до складу будинку-інтернату), які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування, освітніх та реабілітаційних послуг незалежно від наявності родичів, зобов'язаних за законом їх утримувати⁴.

5. Стаціонарне відділення для постійного або тимчасового проживання територіального центру

Стаціонарне відділення для постійного або тимчасового проживання територіального центру є відділенням, що утворюється для здійснення соціального обслуговування та надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги. До стаціонарного відділення на постійне або тимчасове проживання, повне державне утримання безоплатно приймаються одинокі громадяни похилого віку, інваліди (які досягли 18-річного віку), хворі (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які відповідно до висновку лікарсько-консультаційної комісії закладу охорони здоров'я за станом здоров'я не здатні до самообслуговування, потребують постійного стороннього догляду та допомоги, соціально-побутових, соціально-медичних та інших соціальних послуг⁵.

Заклади реабілітації

До 2-ї категорії віднесено заклади, які мають чітке призначення надавати соціальні послуги з психологічної, педагогічної

⁴ Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 02.04.2008 № 173 Про затвердження типових положень про дитячий будинок-інтернат, молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату системи праці та соціального захисту населення. — Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0675-08>

⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 № 1417 «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)». — Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1417-2009-%EF>

реабілітації, професійної орієнтації та медичного супроводу. Через це, як правило, вони мають більший штат працівників, який доповнюється соціальними працівниками, психологами, вчителями-реабілітологами, методистами, музичними керівниками тощо. Зазвичай підопічних зараховують до закладу лише на період курсу реабілітації, який встановлюється індивідуально (окрім реабілітаційної установи для постійного перебування інвалідів з розумовою відсталістю) і тільки за розпорядженням Управління праці та соціального захисту. Вибуття, відповідно, здійснюється, як правило, після закінчення реабілітації.

До цих закладів належать:

1. Реабілітаційна установа змішаного типу для інвалідів і дітей-інвалідів

Реабілітаційна установа змішаного типу для інвалідів і дітей-інвалідів є установою з комплексної реабілітації, цільовим призначенням якої є забезпечення реалізації соціально-економічних, медичних, фізичних, психологічних, педагогічних, професійних та інших заходів відновлювального характеру, спрямованих на попередження прогресування патологічного процесу, усунення чи максимально можливу компенсацію обмежень життєдіяльності, відновлення здоров'я та трудових навичок інвалідів і дітей-інвалідів, корекцію психічних процесів, здобуття ними освіти, їх трудову зайнятість незалежно від категорії і причин інвалідності⁶.

2. Реабілітаційна установа постійного та тимчасового перебування інвалідів з розумовою відсталістю

Реабілітаційна установа постійного та тимчасового перебування інвалідів з розумовою відсталістю є установою, цільовим призначенням якої є здійснення постійного та тимчасового цілодобового догляду осіб з розумовою відсталістю (інваліди I-III групи), які потребують стороннього догляду, денної зайнятості та подальшої інтеграції їх у суспільство⁷.

⁶ Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.2009 № 196 «Про затвердження Типового положення про реабілітаційну установу змішаного типу для інвалідів і дітей-інвалідів». – Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0761-09>

⁷ Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 23.07.2007 № 392 «Типове положення про установу постійного та тимчасового перебування інвалідів з розумовою відсталістю». – Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0884-07>

3. Центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів

Центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів (діти віком від 2 до 18 років з фізичними та (або) розумовими вадами розвитку, які отримали статус інваліда) є закладом системи органів праці та соціального захисту населення, метою діяльності якого є здійснення заходів, спрямованих на розвиток та коригування порушень розвитку дитини-інваліда, навчання її основних соціальних та побутових навичок, розвиток здібностей, створення передумов для інтеграції у суспільство⁸.

ЗАКЛАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДЛЯ ДІТЕЙ

В окрему 3-тю категорію було виділено такі заклади, як притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка), оскільки режим потрапляння туди є відмінним від вище наведених. Сюди потрапляють діти, які можуть не мати направлення Управління праці та соціального захисту. Це можуть бути діти, які: заблукали; були покинуті батьками або піклувальниками; жебракують, і місце перебування їхніх батьків не встановлене; залишилися без піклування батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників); залишили сім'ю чи навчальний заклад; вилучені кримінальною міліцією у справах дітей органів внутрішніх справ із сімей, перебування в яких загрожувало їхньому життю і здоров'ю; втратили зв'язок із батьками під час стихійного лиха, аварії, катастрофи, інших надзвичайних подій; не мають постійного місця проживання і засобів до існування, підкинуті та безпритульні діти; самі звернулися по допомогу до адміністрації притулку; відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін.

Відмінності в діяльності центрів та притулків для дітей полягають передусім у завданнях закладів. Центри соціально-психологічної реабілітації та соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) не просто забезпечують соціальний захист дітей та створюють умови для нормальної життєдіяльності дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, але й надають дітям комплексну соціальну,

⁸ Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 13.02.2007 № 48 «Про затвердження Типового положення про центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів». – Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0201-07>

психологічну, педагогічну, медичну, правову та інші види допомоги; забезпечують проведення психолого-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини.

1. Притулок для дітей — це заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування у ньому дітей віком від 3 до 18 років⁹.

2. Центр соціально-психологічної реабілітації дітей — заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги¹⁰.

3. Соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) — заклад соціального захисту для проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, що опинились у складних життєвих обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової, інших видів допомоги та подальшого влаштування дітей¹¹.

ХТО Є КЛІЄНТАМИ ЗАЗНАЧЕНИХ ЗАКЛАДІВ?

Наведемо основні категорії підопічних стаціонарних закладів Міністерства соціальної політики.

Дитина — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше¹².

Дитина-сирота — дитина, в якій померли чи загинули батьки¹³.

⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 № 565 «Про Типове положення про притулок для дітей». — Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=565-97-%EF>

¹⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 87 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей». — Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=87-2004-%EF>

¹¹ Постанова Кабінету міністрів України від 27.12.2005 № 1291 «Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко)». — Доступно на: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1291-2005-%EF>

¹² Закон України «Про охорону дитинства». — Доступно на: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

¹³ Закон України «Про охорону дитинства». — Доступно на: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

Дитина, позбавлена батьківського піклування, — дитина, яка залишилася без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцеперебування, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинута дитина; дитина, батьки якої невідомі; дитина, від якої відмовились батьки; безпритульна дитина¹⁴.

Безпритульна дитина — дитина, яка була покинута батьками, сама залишила сім'ю або дитячі заклади, де вона виховувалася, і не має певного місця проживання¹⁵.

Дитина-біженець — дитина, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань¹⁶.

Дитина-інвалід — дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту¹⁷.

Інвалід — особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами

¹⁴ Закон України «Про охорону дитинства». Доступно на: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

¹⁵ Закон України «Про охорону дитинства». Доступно на: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

¹⁶ Закон України «Про охорону дитинства». Доступно на: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

¹⁷ Закон України «Про охорону дитинства». — Доступно на: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, викликає в особи потребу в соціальній допомозі і посиленому соціальному захисті, а також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення її законодавчо визначених прав¹⁸.

Ветеран праці — громадянин, який працював на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян, фізичних осіб, має стаж роботи 40 років — для чоловіків і 35 років — для жінок і вийшов на пенсію¹⁹.

Громадянин похилого віку — особа, яка досягла пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особа, якій до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року²⁰.

ЯКІ ПРАВА КЛІЄНТІВ ПОТРІБНО МОНІТОРИТИ?

Окреслюючи коло основних прав людини, які підлягають моніторингу, слід звернутися як до міжнародного, так і до національного законодавства, оскільки це може дати нам уявлення про мінімальні стандарти перебування клієнта в будь-якому стаціонарному закладі.

Зазначимо, що ми маємо справу з доволі різними категоріями підопічних, а отже, з великою кількістю нормативно-правових документів. Тому коротко перелічимо тільки основне.

Міжнародне співтовариство вже давно приділяє пильну увагу захисту та дотриманню прав інвалідів, людей похилого віку, психічно хворих, дітей-сиріт тощо. Найбільш важливими документами тут є:

1. Загальна декларація прав людини;
2. Конвенція про захист прав людини та основних свобод;
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права;

¹⁸ Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні». — Доступно на: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2961-1>

¹⁹ Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні». — Доступно на: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3721-12>

²⁰ Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні». — Доступно на: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3721-12>

4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права;
5. Європейська соціальна хартія;
6. Конвенція про права дитини;
7. Конвенція про права інвалідів;
8. Декларація про права інвалідів;
9. Декларація про права розумово відсталих осіб;
10. Всесвітня програма дій по відношенню до інвалідів;
11. Резолюція 46/96 ГА ООН «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей інвалідів»;
12. Декларація ООН з проблем старіння;
13. Гонконгська декларація щодо поганого поводження з людьми похилого віку;
14. Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння.

На національному рівні діє передусім Конституція України, а також Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», Закон України «Про соціальні послуги», Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», Закон України «Про психіатричну допомогу» тощо.

Подяки

Цей звіт став можливим завдяки тісній співпраці з представниками різноманітних державних та громадських установ. Особливу подяку виконавці проекту висловлюють Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини Лутковській Валерії Володимирівні, Представнику Уповноваженого з питань реалізації національного превентивного механізму Белоусову Юрію Леонідовичу, заступникові голови Харківської обласної державної адміністрації Шурмі Ігорю Михайловичу, начальнику головного управління праці та соціального захисту населення Харківської ОДА Захуцькій Олені

Володимирівні, заступникові начальника головного управління праці та соціального захисту населення Харківської ОДА Бабенко Тетяні Борисівні, директору Харківського інституту соціальних досліджень Кобзину Денису Олександровичу, провідному експерту Харківського інституту соціальних досліджень Черноусову Андрію Миколайовичу, а також директорам закладів, де відбувалися візити, за сприяння у реалізації проекту, організаційну підтримку практичних заходів, допомогу в узагальненні отриманих результатів.

ВИЗНАЧЕННЯ МОНІТОРИНГУ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ

ВИЗНАЧЕННЯ МОНІТОРИНГУ

Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (прийнятий резолюцією 57/199 Генеральної Асамблеї від 18 грудня 2002 року) у статті 1 обумовлює, що має на меті створення системи регулярних відвідувань, які здійснюються незалежними міжнародними та національними органами, місць, де перебувають позбавлені волі особи, з метою запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження і покарання. Ця система регулярних відвідувань дістала назву «моніторинг», оскільки передбачає систематичне збирання точної та надійної інформації про дотримання прав людини.

Завдання моніторингу:

1. Активне, планове збирання й опрацювання по можливості вичерпних даних про становище з правами людини в конкретній галузі для аналізу ситуації.
2. Порівняння реального стану з формально прийнятим у державі законодавством, нормами міжнародного права та дослідження практичного його дотримання у цій галузі.
3. Визначення причин порушень і пошук розумних рішень щодо зміни ситуації.
4. Накопичення матеріалів, необхідних для подальшої діяльності в обраному напрямі.

НЕОБХІДНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ МОНІТОРИНГУ МІСЦЬ НЕСВОБОДИ

Необхідність моніторингу місць несвободи пояснюється такими причинами:

- людина, повністю або частково позбавлена волі, залежить від влади і посадових осіб, які забезпечують його/її захист, в плані дотримання його/її прав та надання засобів для існування;
- здатність осіб, що перебувають у місцях несвободи, впливати на власну долю, обмежена, якщо взагалі існує;
- місця, де перебувають люди, позбавлені волі або обмежені у волі, за визначенням є закритими, а особи, що там утримуються, ізольовані від суспільства й опиняються поза його увагою.

Особи, обмежені у волі, є вразливими і можуть бути піддані жорсткому поводженню і навіть катуванню в будь-який час і в будь-якому місці. Отже, їм повинен бути наданий посилений захист шляхом моніторингу умов їх утримання.

Функції відвідувань:

- превентивна: сам факт того, що хтось сторонній регулярно відвідує місця несвободи, сприяє захисту осіб, обмежених у волі. Це означає, що влада, яка здійснює утримання в місці вимушеного перебування, дозволяє або принаймні мириться зі здійсненням контролю збоку, і таким чином визнає важливість цього механізму захисту;
- безпосередній захист: відвідування дозволяють негайно реагувати на проблеми осіб, які перебувають у місці несвободи і на яких влада не звертає уваги;
- документація: під час відвідування перевіряють умови утримання та їх адекватність; отримані дані документуються і слугують основою для висновків про необхідність проведення будь-яких пропонуванних корекційних заходів;
- підтримка осіб, які перебувають під наглядом: безпосереднє спілкування з особами, обмеженими у волі, саме по собі може надавати їм моральну підтримку. У ході відвідування виявляються і задовольняються матеріальні потреби, які до цього ігнорувалися, а також надається індивідуальна юридична допомога;
- основа для діалогу з владою: моніторинг допомагає встановити безпосередній діалог із владою і чиновниками, в ході якого уповноважені особи висловлюють свою думку про умови роботи та проблеми, з якими їм доводиться стикатися.

ПРИНЦИПИ МОНІТОРИНГУ

Головною метою моніторингу є стимулювання відповідальності за дотримання прав людини. Через свою присутність монітор також виконує превентивну роль. Коли державний службовець або інша посадова особа перебуває під моніторингом, вона стає набагато уважнішою в своїй поведінці. Монітор має співвідносити свою роботу із загальною метою захисту прав людини. Він повинен не лише спостерігати за розвитком подій, збирати інформацію і сприймати зразки поведінки, але й (наскільки це дозволяє його мандат і рівень компетентності) ідентифікувати проблеми, діагностувати причини, передбачати можливі рішення, а також сприяти розв'язанню проблеми. Цей та інші стандарти забезпечують відповідний рівень моніторингу, який повинен прагнути виконання основних принципів, зокрема:

Не нашкодь. Попри благі наміри і спроби, монітор може і не мати засобів для гарантування безпеки жертв і свідків порушень. Наприклад, можливий конфлікт інтересів створюється потребою монітора в отриманні інформації і потенційним ризиком для інформантів (жертва або свідок порушення). Монітор повинен дбати про людей, які надають інформацію. Як мінімум, дія або бездіяльність монітора не має наражати на небезпеку жертв, свідків, або інших осіб, з якими він вступав у контакт.

Дотримуйся мандату. Детальний мандат (компетенція) описує всі можливі повноваження монітора, а також інших сторін, які беруть участь у моніторингу. Кожен монітор повинен докласти зусиль для вивчення мандата, постійно пам'ятати про нього, вчитися його використовувати й інтерпретувати в кожній окремій ситуації.

Знай стандарти. Монітор повинен знати міжнародні стандарти, які є релевантними мандату і застосовними в кожній конкретній ситуації. Міжнародні стандарти у сфері прав людини не тільки окреслюють мандат монітора, але й забезпечують серйозну правову основу та легітимність його роботи.

Виявляй здоровий глузд. Скільки б не було правил, як би вони не підходили в певній ситуації, вони не можуть замінити здоровий глузд монітора. Монітор повинен демонструвати здоровий глузд за будь-яких обставин.

Консультуйся. Джерело мудрості — в дискусіях і консультаціях. У випадку складної ситуації або сумнівів завжди мудрим рішенням

буде проконсультуватися з іншими колегами і, якщо можливо, старшими за статусом і віком.

Поважай державні органи. Монітор повинен постійно пам'ятати про те, що його головним завданням є стимулювати державні органи вдосконалювати свою поведінку. Монітор повинен поважати державні органи, вітати поліпшення, шукати шляхи стимулювання державної політики і практики, яка буде застосовуватися після закінчення моніторингової місії.

Довіра. Довіра до монітора є критичним фактором для успішності моніторингу. Монітор не повинен давати ніяких обіцянок, які він, швидше за все, не зможе виконати. Люди повинні довіряти монітору, інакше вони не захочуть співпрацювати та надавати надійну інформацію.

Конфіденційність. Дотримання конфіденційного режиму інформації є істотним, тому що порушення цього принципу може мати серйозні наслідки: а) для опитаної особи і для жертви; б) для довіри до монітора; в) для рівня довіри до самого моніторингу в місцевого населення, і як наслідок, г) для ефективності моніторингу. Монітор повинен запевнити свідка, що отримана інформація буде мати суворо конфіденційний характер. Монітор повинен запитати згоди в опитаної особи на використання отриманої інформації у звіті про стан дотримання прав людини або з іншою метою. Якщо особа не захоче розповсюдження інформації про себе, можливо, вона дасть згоду на використання інформації в більш узагальненому вигляді, без розкриття джерела.

Безпека. Цей основний принцип стосується безпеки як самого монітора, так і осіб, з якими він/вона вступає у контакт. Монітор повинен завжди мати на увазі безпеку людей, які надають інформацію. Мають бути вжиті заходи щодо захисту особистості інформантів, опитуваних, свідків тощо. Правозахисник не повинен обіцяти нереальні гарантії безпеки свідка або індивіда, має уникати розвитку нездійснених надій і бути впевненим у реалізації всіх заходів щодо захисту жертви або свідка.

Акуратність і точність. Головним завданням моніторингу є надання важливої і точної інформації. Інформація, отримана монітором, повинна слугувати основою для подальших (зокрема й невідкладних) дій керівництва органу, дій правозахисної організації. Отримання значущої й точної інформації вимагає ретельних і добре

документованих звітів. Письмові звіти завжди є більш значущими, оскільки дозволяють уникнути неточності, чуток і непорозуміння. Звіти моніторів мають відображати глибину дослідження; повинні бути складені належним чином; повинні містити конкретні факти, чіткий аналіз і корисні рекомендації.

Неупередженість. Монітор повинен завжди пам'ятати про те, що моніторинг прав людини є незалежною операцією. До кожного завдання або інтерв'ю необхідно підходити неупереджено з урахуванням застосування мандата і зважаючи на міжнародні стандарти. Порушення та/або зловживання будь-якої сторони мають бути розслідувані з однаковою ретельністю. Присутність монітора не повинна розглядатися однією зі сторін як перевага над іншою.

Об'єктивність. Монітор повинен демонструвати об'єктивне ставлення в усьому і завжди. Під час збирання та зважування інформації правозахисник має об'єктивно враховувати всі факти. Монітор повинен застосовувати стандарти у сфері прав людини до інформації, отриманої неупередженим і незалежним способом.

Чутливість. Під час інтерв'ю з жертвами та свідками монітор повинен розуміти ті страждання, що їх зазнала особа, і відчувати потребу зробити необхідні кроки для гарантування безпеки особи — принаймні залишатися на зв'язку. Монітор також повинен розуміти проблеми повторного переживання травми і вторинної віктимізації.

Чесність. Монітор повинен спілкуватися з усіма інформантами, опитуваними і колегами на засадах чесності, благопристойності й поваги.

Професіоналізм. Монітор повинен підходити до виконання кожного завдання професійно. Він повинен бути обізнаним, стараним, компетентним і вимогливим до деталей.

Відкритість. Монітор повинен бути впевненим у тому, що як влада, так і особи, поміщені в місця обмеження волі, обізнані про діяльність моніторингової інспекції. Видима присутність монітора може стримувати порушення прав людини. За загальним правилом, присутність монітора, який працює відкрито, може забезпечити певний рівень захисту осіб, оскільки потенційні порушники не хочуть, щоб за ними спостерігали. Крім того, явна присутність монітора здатна вселити впевненість у захисті особам або групам

осіб, які можуть стати потенційними жертвами. Звідси, ефективний моніторинг означає бачити і бути видимим.

Незалежність. Монітори та організації, які беруть участь у візитах, повинні бути незалежними від впливу як організацій, що потрапили під моніторинг, так і представників органів влади. Це важливо як мінімум в двох аспектах. По-перше, монітори повинні відчувати незалежність у своїх діях для проведення повноцінного відвідування. Потенційна чи реальна загроза зазнати збитків у результаті такої діяльності може серйозно позначитися на ефективності роботи моніторингових груп. По-друге, незалежність проведення візитів забезпечує об'єктивність їхніх результатів, в чому безпосередньо зацікавлені ті органи і структури, які хочуть поліпшити свою роботу й усунути або мінімізувати чинники, що зумовлюють порушення прав людини.

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ МОНІТОРИНГУ ПРАВ ЛЮДИНИ

МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ МОНІТОРИНГУ

Проведення моніторингових візитів відповідно до зазначених принципів і законодавчої бази вимагає серйозної методологічної основи для точного дотримання всіх процедур. Інакше кажучи, ті, хто проводять моніторинг, повинні знати відповіді на питання ХТО, ЩО, НАВІЩО, КОЛИ і ЯК. З урахуванням досвіду проведення моніторингу як в Україні, так і в інших країнах світу, ми пропонуємо виділяти такі 10 етапів підготовки, проведення та аналізу моніторингового візиту.

1. Визначення основних цілей і завдань моніторингу.
2. Створення моніторингової групи.
3. Підготовка моніторів до візиту.
4. Збирання інформації про об'єкт моніторингу.
5. Складання плану візиту.
6. Проведення візиту.
7. Підготовка звіту.
8. Оцінка результатів.
9. Опублікування результатів.
10. Планування майбутніх візитів.

1-Й ЕТАП. ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ЦІЛЕЙ І ЗАВДАНЬ МОНІТОРИНГУ

Визначаючи основні цілі і завдання моніторингового візиту, пропонуємо оцінювати їх з точки зору SMART принципів (*Specific/Конкретність, Measurable/Вимірюваність, Attainable/Досяжність, Relevant/Обґрунтованість, Time-Bound/Визначеність у часі*).

Принцип *конкретності* передбачає, що кожна мета повинна відповідати на питання: що потрібно зробити? навіщо це потрібно

зробити? хто це буде робити? де це буде робитися? що для цього потрібно? що може перешкодити?

Принцип *вимірюваності* передбачає, що повинні бути визначені чіткі кількісні показники, які демонструють успішність виконання поставлених завдань (наприклад, у ході візиту заплановано провести 5 інтерв'ю з персоналом та клієнтами).

Принцип *досяжності* передбачає відповідь на питання: як саме мету/завдання можна досягнути/виконати?

Принцип *обґрунтованості* передбачає оцінку важливості поставленої мети, доцільності її досягнення.

Принцип *визначеності в часі* передбачає визначення чітких часових рамок виконання запланованих заходів щодо досягнення наміченої мети.

2-Й ЕТАП. СТВОРЕННЯ МОНІТОРИНГОВОЇ ГРУПИ

Візит, який здійснює група людей, дозволяє більше побачити, більше почути, в більшій кількості місць побувати. До складу групи повинні входити підготовлені люди, які мають кваліфікацію як мінімум у сфері надання конкретних послуг, а також прав людини. Кількісний склад групи залежить від поставлених цілей і завдань, а також розміру інспектованого закладу та обсягу запланованих робіт.

3-Й ЕТАП. ПІДГОТОВКА МОНІТОРІВ ДО ВІЗИТУ

Для створення системи моніторингових візитів важливо встановити процедуру уніфікованої підготовки моніторів (учасників візитів). Усі монітори повинні рівною мірою володіти основними знаннями і навичками проведення моніторингу, розуміти конкретні завдання і ризики, вміти застосовувати інструментарій та використовувати необхідні методи моніторингу.

4-Й ЕТАП. ЗБИРАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОБ'ЄКТ МОНІТОРИНГУ

Перед проведенням моніторингу членам групи важливо ознайомитися з якнайповнішим обсягом інформації, що стосується об'єкта візиту. Серед іншого, основним для ознайомлення є:

- міжнародне та національне законодавство, інструкції, положення тощо, які регулюють діяльність закладу;
- статистичні дані щодо послуг по галузі загалом та по закладу зокрема;
- офіційні звіти про перевірки роботи закладу (державних чи неурядових організацій);
- інша офіційна і неофіційна інформація про роботу закладу (наприклад, зі ЗМІ, соціальних мереж тощо).

5-Й ЕТАП. СКЛАДАННЯ ПЛАНУ ВІЗИТУ

Для здійснення моніторингового візиту необхідно скласти план здійснюваних заходів. Найчастіше під час його складання виникають такі питання:

- *Яку саме установу буде відвідано?*

Вибір типу установи впливає на низку параметрів планованого відвідування (кількісний склад групи, кваліфікація членів групи, попередня підготовка до візиту, особливості логістики візиту).

- *Раптовим чи заздалегідь оголошеним буде візит?*

Фактор раптовості практично завжди відіграє важливу роль під час візиту, оскільки це дає шанс на виявлення природних, не підготовлених заздалегідь умов перебування клієнтів і поведінки з ними. З іншого боку, заздалегідь заплановані візити можуть сприяти системним змінам у роботі закладу, який знає про майбутній візит(и) і намагається поліпшити стан справ із правами людини у своїй роботі.

- *Як буде розподілено ролі учасників моніторингової групи?*

Плануючи візит, необхідно відразу розподілити ролі та обов'язки членів групи. (наприклад, хто з якими співробітниками і клієнтами проводить інтерв'ю, хто які частини закладу оглядає, хто яку інформацію фіксує тощо). Так само важливо визначити голову моніторингової групи — людину, яка в разі необхідності могла б відповідально говорити від імені всіх і приймати рішення.

- *Як отримати доступ до обраного закладу і всіх його частин?*

Це питання має ключове значення, оскільки без змоги потрапити на територію установи сам моніторинг втрачає будь-який сенс. З

одного боку, Україна є державою-підписантом Факультативно-го протоколу, що де-юре відкриває можливості для здійснення моніторингових візитів. З іншого боку, поки що в Україні не створений діючий національний превентивний механізм із відповідною нормативною базою, що регулює його діяльність. Проте зроблено деякі реальні кроки в цьому напрямку (наприклад, Указом Президента України № 950/2011 від 27.09.2011 створено Комісію з питань попередження катувань, у структурі секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини створено окремий департамент з питань реалізації національного превентивного механізму, Президентом України внесено до Верховної Ради України законопроект про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо створення додаткових структур, які опікуватимуться попередженням катувань у місцях обмеження або позбавлення волі, що також є серйозним кроком на шляху до повноцінної реалізації національного превентивного механізму). Тому сьогодні доступ до установ здійснюється в основному завдяки ініціативам представників громадянського суспільства, підтриманим національними або місцевими адміністраціями та владою.

6-Й ЕТАП. ПРОВЕДЕННЯ ВІЗИТУ

Стандартна процедура моніторингового візиту передбачає виконання таких пунктів:

- Бесіда з директором закладу або іншою відповідальною особою
- Обхід усіх приміщень та відділень закладу
- Поглиблене вивчення ситуації в окремих відділеннях закладу
- Бесіди з менеджментом (начальниками відділень) та фахівцями закладу
- Бесіди з клієнтами закладу (якщо це можливо, приватно)
- Ознайомлення з документацією

7-Й ЕТАП. ПІДГОТОВКА ЗВІТУ

Аналіз і написання звіту є важливою частиною процесу моніторингу. Результати можуть виявити проблеми як із формулюванням нор-

мативних положень, так і з їх реалізацією на практиці. Монітори повинні спробувати знайти системні проблеми, а не відображати окремо взяті труднощі роботи організації. Цей аналіз може сформулювати основу фінальної доповіді та її рекомендації.

Існують різні способи написання моніторингового звіту. Деякі групи пишуть звіт разом, деякі призначають одну людину, що готує проект, який коментується іншими членами команди. Яка б стратегія не була обрана, необхідно все зробити швидко, тому що чим довше пишеться звіт, тим вищим є ризик, що інформація може застаріти внаслідок зміни ситуації.

Бажано використовувати стандартизовану форму звітів для зручності подальшого узагальнення. У звіті слід зазначати тільки ті факти, які мали місце під час візиту, уникаючи вільної інтерпретації чи необґрунтованих трактувань.

Доброю практикою є попереднє ознайомлення організації, де проводився моніторинг, зі звітом для зворотного зв'язку перед тим, як його опублікувати.

8-Й ЕТАП. ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ

Існує безліч способів оцінки результатів проведеного моніторингу, але головними є відповіді на питання:

- якою мірою завдання моніторингу були досягнуті?
- наскільки моніторинг був ефективним?
- наскільки моніторинг був доцільним?
- що могло б бути зроблено по-іншому під час наступних візитів?

Так само варто оцінити ступінь впливу проекту, методологію, якість звіту, публіциті, управління проектом, логістику.

9-Й ЕТАП. ОПУБЛІКУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

Особливої ваги і значення результатам моніторингу надає їх оприлюднення. Це забезпечує прозорість роботи як самого моніторингового механізму, так і його об'єкта. Крім того, поширення результатів моніторингу в середовищі зацікавлених сторін

може суттєво поліпшити ситуацію з дотримання прав людини. Серед адресатів слід особливо виділити:

- Урядові органи
- Законодавчі органи та їхні окремі представники
- Міжнародні урядові структури
- Національні та міжнародні правозахисні організації
- Засоби масової інформації
- Науково-академічні структури
- Провайдерів послуг
- Клієнтів та їхні сім'ї

Усі вони мають свою зацікавленість і потребу в отриманні результатів моніторингу. Тому не варто їх ігнорувати, навіть якщо не було висловлено явне бажання ознайомитися зі звітом. Основним девізом тут має бути «Дізналися ми — повинні дізнатися всі».

10-Й ЕТАП. ПЛАНУВАННЯ МАЙБУТНІХ ВІЗИТІВ

Ідеологія моніторингу прав людини полягає в тому, що це має бути постійна діяльність. Саме завдяки лонгітюдному характеру моніторингу можливо, по-перше, відстежувати зміни ситуації, а по-друге, впливати на осіб, відповідальних за політику і практику, з метою поліпшення стану справ. Тому етап планування майбутніх візитів є сходиною, що веде до початку наступного циклу моніторингу. І таким чином коло замикається у своїй логічній цілісності.

ОСНОВНІ МЕТОДИ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПІД ЧАС МОНІТОРИНГОВИХ ВІЗИТІВ

Найбільш поширеними методами моніторингових візитів є інтерв'ю, спостереження та аналіз документів. Коротко розглянемо особливості кожного з них.

Метод 1. Інтерв'ю

Інтерв'ю — це форма усного спілкування, обмін точками зору і інформацією. У ході моніторингу інтерв'ю можуть проводитися як

із клієнтами та їх родичами, так і з персоналом закладу. Плануючи проведення інтерв'ю, важливо приділити увагу таким аспектам, як кількість та тривалість інтерв'ю (кількість питань), місце проведення інтерв'ю, анонімність і конфіденційність, кандидатури для бесід, моделі поведінки інтерв'юера в різних ситуаціях (наприклад, як поводитися з людьми з підвищеною агресивністю або тривожністю, дітьми тощо), правила фіксування інформації.

Метод 2. Спостереження

Безліч фактів і свідчень про стан справ у закладі можна отримати завдяки звичайним чуттям, властивим будь-якій людині: зір, слух, дотик, нюх, смак. Іншими словами, всім тим, що може допомогти скласти загальне уявлення про місце відвідин у ході спостереження. І це може бути набагато ефективніше, ніж багатогодинні бесіди або десятки сторінок тексту. Наприклад, неприродний запах або бруд в громадських місцях є переконливим показником нехтування санітарними нормами. Водночас, усмішки клієнтів і яскраві фарби в оформленні кімнат свідчать про загальний емоційний фон організації послуг. Спостереження добре спрацьовує як спосіб верифікації офіційної позиції чи заяв персоналу закладу про якість надаваних послуг і стан прав людини. Наприклад, усі запевнення про те, що персонал із повагою і увагою ставиться до всіх без винятку клієнтів, можуть бути поставлені під сумнів звичайним фактом відсутності звички стукати у двері їхньої кімнати перед тим, як туди увійти.

Метод 3. Аналіз документів

Існує безліч видів документів, які можуть бути предметом моніторингу. Як сама наявність друкованих матеріалів, так і їхній зміст можуть бути показником тих зусиль, які адміністрація та персонал докладають для дотримання прав людини. Серед іншого це може бути: штатний розклад, положення, статут, внутрішні інструкції, розпорядки дня, інформаційні буклети та листки, плакати, дані про кількісні та якісні характеристики клієнтів, плани роботи тощо. Важливо зафіксувати, наскільки формально зазначена на папері інформація відображається в реальних діях як персоналу, так і клієнтів організації.

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРІНГОВИХ ВІЗИТІВ ДО ЗАКЛАДІВ ПОСТІЙНОГО ПЕРЕБУВАННЯ МІНІСТЕРСТВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗАКЛАДИ ПОСТІЙНОГО ПЕРЕБУВАННЯ МІНІСТЕРСТВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Станом на 2011 рік у системі соціального захисту населення України функціонувало 39 геріатричних пансіонатів та пансіонатів для ветеранів війни та праці із 7680 підопічними, 151 психоневрологічний інтернат із 30375 підопічними, 55 дитячих будинків-інтернатів з 6879 підопічними, 74 будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів із 9151 підопічним, 289 стаціонарних відділень територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) із більш, ніж 8 тисячами підопічних.

У ході моніторингу були здійснені візити у наступні установи, які репрезентують усі зазначені види стаціонарних закладів соціального захисту в Україні:

1. Шевченківський дитячий будинок-інтернат у Харківській області (кількість місць у закладі: 110; перебувало на момент візиту: 100);
2. Богодухівський дитячий будинок-інтернат у Харківській області (кількість місць у закладі: 180; перебувало на момент візиту: 136);
3. Комарівський дитячий будинок-інтернат у Харківській області (кількість місць у закладі: 120; перебувало на момент візиту: 110);
4. Ладизинський дитячий будинок-інтернат у Вінницькій області (кількість місць у закладі: 138; перебувало на момент візиту: 138);
5. Новосанжарський дитячий будинок-інтернат у Полтавській області (кількість місць у закладі: 155; перебувало на момент візиту: 146);
6. Дніпропетровський дитячий будинок-інтернат у Дніпропетровській області (кількість місць у закладі: 90; перебувало на момент візиту: 90);

7. Калинівський дитячий будинок-інтернат у Запорізькій області (кількість місць у закладі: 140; перебувало на момент візиту: 121);
8. Безмятеженський психоневрологічний інтернат у Харківській області (кількість місць у закладі: 110; перебувало на момент візиту: 108);
9. Богодухівський психоневрологічний інтернат у Харківській області (кількість місць у закладі: 110; перебувало на момент візиту: 108);
10. Панютинський психоневрологічний інтернат у Харківській області (кількість місць у закладі: 235; перебувало на момент візиту: 202);
11. Ржавецький психоневрологічний інтернат у Харківській області (кількість місць у закладі: 130; перебувало на момент візиту: 127);
12. Липецький психоневрологічний інтернат у Харківській області (кількість місць у закладі: 210; перебувало на момент візиту: 205);
13. Червонооскільський психоневрологічний інтернат у Харківській області (кількість місць у закладі: 405; перебувало на момент візиту: 366);
14. Вовчанський геріатричний пансіонат у Харківській області (кількість місць у закладі: 102; перебувало на момент візиту: 93);
15. Вовчанський спеціальний будинок-інтернат для осіб похилого віку та інвалідів у Харківській області (кількість місць у закладі: 162; перебувало на момент візиту: 132);
16. Стаціонарне відділення Лозівського територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) у Харківській області (кількість місць у закладі: 45; перебувало на момент візиту: 29);
17. Стаціонарне відділення Баришівського територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) у Київській області (кількість місць у закладі: 50; перебувало на момент візиту: 41).

Під час візитів використовувалися такі методи моніторингу: неструктуроване інтерв'ю (адміністрація закладів, персонал, клієнти), спостереження (зовнішній вигляд та внутрішня обстановка закладів,

зовнішній вигляд клієнтів), аналіз документів (внутрішній розпорядок, меню, інформаційні стенди, положення та документація, що регламентують роботу закладів).

Моніторинг не мав на меті виявити окремі недоліки та притягнути до відповідальності конкретних посадових осіб чи персонал закладів. Основною метою було виявлення проблем, що мають системний характер для більшості закладів того чи іншого типу. Саме тому опис результатів та висновки мають узагальнений вигляд без зазначення конкретних місць та осіб.

ПОБУТОВІ УМОВИ

Більшість відвіданих закладів мають доволі старі будівлі, частина з яких потребує капітального ремонту, а отже, не може задовольняти побутові потреби на відповідному рівні (виняток становлять дитячі будинки-інтернати). Найчастіше незадовільними є харчові блоки, душові, пральні та овочесховища. За словами директорів, протягом доволі тривалого періоду кошти на усунення цих проблем не виділялися майже зовсім, проте зараз помітне поступове налагодження повноцінного функціонування зазначених будівель. Так, під час візитів кілька закладів робили капітальний ремонт пральних блоків та душових, ще один заклад ремонтував житлову будівлю.

Побутові умови власне житлових кімнат у різних типах закладів помітно відрізняються. Дитячі будинки-інтернати мають більш приємну, домашню атмосферу, яку створюють квіти, яскраві килими, гарні занавіски. У молодіжному відділенні одного із закладів підопічні навіть мають кімнати, кожна з яких оформлена в окремій кольоровій гаммі (зеленій, фіолетовій, блакитній тощо). Це дуже контрастує зі скромною, іноді навіть убогою, гнітючою обстановкою у психоневрологічних інтернатах та будинках для інвалідів: застарілі шпалери, нічим не застелена підлога, ліжка з металевою сіткою, мінімальна кількість меблів тощо. Особливо такі умови є неприйнятними для лежачих інвалідів, які майже весь час перебувають у спальних кімнатах. Умови проживання великою мірою залежать від позиції адміністрації та персоналу закладу. Так, в одному будинку-інтернаті «лежачих» дітей-інвалідів 4-го профілю тримають у сірих і порожніх кімнатах, пояснюючи це тим, що такі діти взагалі не сприймають навколишнє середовище, тому яскраві фарби та малюнки на стінах їм не потрібні. Проте в іншому закладі

діти з аналогічними діагнозами мешкають у кімнатах з гарними, різнокольоровими шпалерами, картинами, яскравою постільною білизною. Позиція директора цього закладу полягає в тому, що доки немає достовірних даних про те, чи сприймає дитина з тяжкими розумовими відхиленнями навколишнє середовище чи ні, треба забезпечити їй хоча б мінімум приємних вражень під час постійного перебування в кімнаті. І таке ставлення, на думку авторів, безперечно повинно бути пріоритетним й в усіх інших установах.

Також проблемою є різне відношення до місця проживання лежачих інвалідів. Досить часто їх розміщують на другому або третьому поверхах, обґрунтовуючи це тим, що вони все одно не ходять, тому на першому поверсі повинні бути ті, хто може вийти за межі закладу. Тим самим лежачі клієнти практично позбавляються доступу до прогулянок, свіжого повітря, сонця. Лише в одному закладі ми побачили підйомники на другий поверх для таких підопічних, ще в одному на момент візиту був розрахований кошторис їх побудови.

Щодо температурних умов, якості освітлення, режиму прибирання, то вони є задовільними всюди. А от провітрювання в деяких закладах (здебільшого психоневрологічних) є невідповідним, про що свідчив тяжкий, спертий запах.

ХАРЧУВАННЯ

Майже в кожній установі існує проблема обмеженого фінансування на харчування з боку держави, тому значну частину грошей, які витрачаються на їжу, становлять пенсії підопічних. У середньому, вартість харчування на одного підопічного на день становить близько 18-23 гривень. З огляду на різні типи закладів це є досить дивним, оскільки приблизно однакова сума витрачається й на годування дитини, й на годування дорослого.

У психоневрологічних інтернатах та дитячих будинках-інтернатах ситуацію рятує наявність підсобного господарства, а отже, можливість використовувати власні продукти харчування (м'ясо, молоко, овочі тощо). Проте в закладах іншого типу підопічні скаржаться майже на повну відсутність у меню свіжих овочів та фруктів. Причому, зі слів самих клієнтів, така ситуація є характерною для останніх кількох років, раніше харчування було кращим.

Ще одним важливим пунктом є наявність дієтичного меню, яке необхідне деяким підопічним за станом здоров'я. Проте воно пе-

редбачено не всюди. За словами деяких директорів, якщо таких людей в закладі всього декілька, в дієтичному меню немає особливої потреби. Зазначимо, що це є неприпустимим для людини з особливими потребами, яка перебуває на повному державному утриманні та має право на відповідне раціональне, в тому числі дієтичне харчування.

МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

Майже всі відвідані заклади є медико-соціальними установами, які призначені, зокрема, надавати цілодобове медичне обслуговування, включаючи невідкладну медичну допомогу до госпіталізації підопічного, консультативну допомогу та стаціонарне лікування на базі закріплених лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я. Окрім того, підопічні мають бути забезпечені слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, зубним протезуванням, спеціальними засобами пересування (крім моторизованих), медикаментами та життєво необхідними ліками, відповідно до медичного висновку.

Фактично у відвіданих установах надається лише частина зазначених послуг. Підопічні можуть розраховувати на повне медичне обстеження 1-2 рази на рік, щоденну перевірку стану здоров'я, невідкладну медичну допомогу, а також отримання мінімального переліку ліків у разі необхідності (знеболювального, ліків проти кашлю тощо). Однак про жодну адаптаційно-підтримувальну терапію психотропними чи наркотичними препаратами або медикаментозне лікування хвороби, на жаль, узагалі не йдеться. Перш за все причиною цього є незадовільне фінансування. Так, згідно з Постановою Ради Міністрів Української РСР від 11.01.1989 №14 «Про норми витрат на харчування і медикаменти в будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів», «розрахункові грошові норми витрат на придбання медикаментів у будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів (дорослих), у профтехучилищах-інтернатах для інвалідів і технікумах-інтернатах для інвалідів складають 26 копійок на чоловіка на день»²¹. Ці норми діють і нині! За словами директорів будинків-інтернатів, якщо стан підопічного стає вкрай гострим, його відправляють у лікарню (у підпорядкуванні МОЗу) на кілька

тижнів. Подібне ставлення до хворих призводить до того, що вони просто доживають свій вік, оскільки їхній поганий стан здоров'я згодом набуває хронічної форми.

Забезпечення підопічних різноманітними медичними засобами та апаратами також не є задовільним. Часто обладнання не вистачає або воно є застарілим. Тільки в декількох закладах були зафіксовані допоміжні засоби пересування (прогулянкові ходунки, тростини з квадратними опорами тощо). Окрім того, загальні умови закладу не завжди дозволяють навіть скористатися ними (деінде немає заасфальтованих доріжок, пандусів, спуску з 2-го поверху, поручнів тощо).

Трохи інакшою є ситуація з дитячими будинками-інтернатами. Силами директорів, державних органів, благодійних організацій здійснюється постійне вдосконалення медичного забезпечення підопічних. Так, в одному інтернаті повністю обладнаний стоматологічний кабінет. Деінде є фізіотерапевтичні кабінети з різноманітним лікувальним обладнанням. Однак при цьому фінансування медикаментів є незадовільним. За словами медичних сестер, гроші в основному йдуть на придбання вітамінів, хоча лікування, наприклад, такої хвороби, як ДЦП, має відбуватися хоча б раз на рік.

Окремою проблемою є брак медичного персоналу. Не кожен заклад має відповідні до нормативів посади лікарів (зазвичай відсутні психологи, геріатри, спеціалісти з фізичної реабілітації, стоматологи), не вистачає молодших медичних сестер. Щодо останніх викликає занепокоєння також їхня кваліфікація, передусім відсутність певних знань та навичок із догляду за інвалідами, дітьми-інвалідами. На жаль, тільки деякі директори закладів стурбовані забезпеченням відповідного навчання свого медичного персоналу. При цьому самі лікарі й медсестри зазначають, що гостро потребують нових компетенцій з утримання підопічних з особливими потребами та підвищення своєї кваліфікації.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ

У наш час ще досить актуальними є уявлення про людей, які не спроможні себе самостійно обслуговувати, — інвалідів, психічно хворих, людей похилого віку — як про таких, що повинні бути

²¹ Постанова Ради Міністрів Української РСР від 11.01.1989 № 14 «Про норми витрат на харчування і медикаменти в будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів». — Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=14-89-%EF>

ізолювані, виключені із суспільства. Таке ставлення, звісно, аж ніяк не може сприяти соціалізації та адаптації людей, які перебувають на повному державному утриманні. Широка мережа стаціонарних закладів, створених колись у нашій країні, передусім ставила за мету надати таким людям житло, харчування, задовольнити їхні побутові потреби. І хоча Україна вже пройшла шлях ратифікації міжнародних конвенцій та визнання людей з особливими потребами повноцінними членами соціуму, на жаль, перебування в інтернаті для багатьох все ще означає майже повне відокремлення від суспільства, а отже, і втрату можливості брати повноцінну участь у суспільному житті поза межами установи в подальшому.

Саме тому окремим завданням моніторингу було дізнатися, чи змінилася ситуація сьогодні, чи впроваджуються програми із соціалізації та адаптації серед підопічних стаціонарних закладів, чи створені умови для формування навичок соціальної активності? Проте результати виявились невтішними. В основному зазначеними проблемами опікуються тільки дитячі будинки-інтернати. Тут постійно ведуться уроки приготування їжі, формуються навички особистої гігієни, ручного та машинного прання, роботи на комп'ютері, прищеплюється відповідальність щодо власних грошей тощо. Один із закладів розпочав важливий соціальний експеримент, який полягає в наданні можливості підопічним молодіжного відділення жити самостійно, без контролю з боку вихователів та нянечок. Результати вражають. Підопічні навчилися самостійно приймати рішення побутового характеру, облаштовувати власні кімнати, вести господарство. У іншому дитячому будинку-інтернаті також у якості експерименту створено окреме відділення – будинок сімейного типу для перспективних дітей. За кошти благодійників було відремонтовано окремих корпус, куди перевели 9 вихованців віком від 8 до 20 років, що мають навички спілкування та здатні до подальшої соціальної адаптації. Для них створені умови, наближені до сімейних (невеликий колектив, постійна увага вихователів). Такі умови забезпечують позитивну психологічну атмосферу та можливість певного розвитку особистості дитини.

Слід зазначити, що такі заходи є позитивними не тільки для самих клієнтів (хоча це безумовно є пріоритетом!), але й для системи соціального захисту в цілому. Впроваджуючи подібне, держава може значно скоротити штат працівників, а отже, і перерозподілити зекономлені кошти на недофінансовані, але не менш необхідні статті бюджету. По-друге, такі програми дають можливість поба-

чити та реально оцінити перспективи життєдіяльності підопічних поза установою, поступово скорочуючи застарілу практику нескінченного перебування людини в стаціонарних умовах.

Проте, на жаль, описане – це лише поодинокі заходи, які не мають системного характеру. Усі зусилля з формування навичок самостійного життя в дитячому інтернаті, як правило, зводяться нанівець при переведенні підопічного у заклади для дорослих. Ані психоневрологічні інтернати, ані будинки-інтернати для людей похилого віку та інвалідів майже не займаються соціалізаційною складовою перебування підопічних в установі, обмежуючись навчанням самостійно чистити зуби та прибирати власне ліжко. Майже все необхідне за підопічного робить персонал. Повне нерозуміння персоналом важливості зазначеного влучно продемонструвала медична сестра одного із закладів для дорослих: «Легше зробити все самій, ніж навчати, менше часу потрібно та марної роботи».

РЕАБІЛІТАЦІЯ ІНВАЛІДІВ

Згідно з Законом України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», систему реабілітації інвалідів, дітей-інвалідів складають в тому числі «установи соціального обслуговування інвалідів, дітей-інвалідів незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності». Отже, в кожному закладі має виконуватися індивідуальна програма реабілітації інваліда та надаватися комплекс реабілітаційних послуг.

Значимо, що індивідуальна програма реабілітації – це «комплекс оптимальних видів, форм, обсягів, термінів реабілітаційних заходів з визначенням порядку і місця їх проведення, спрямованих на відновлення та компенсацію порушених або втрачених функцій організму і здібностей конкретної особи до виконання видів діяльності, визначених у рекомендаціях медико-соціальної експертної комісії»²².

Перш ніж оцінювати результати моніторингових візитів, було зроблено аналіз типових положень усіх відвіданих закладів. Виявилось, що тільки типові положення про дитячий будинок-інтернат відповідає взятому Україною курсу на повсюдне впровадження

²² Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні». – Доступно на: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2961-15>

реабілітаційних заходів для інвалідів та дітей-інвалідів. Жодний інший наказ не передбачає ані надання реабілітаційних послуг у переліку основних завдань закладів, ані індивідуальної програми реабілітації підопічного у списку необхідних документів для прийняття у заклад.

Отже, на сьогоднішній день завдання надавати реабілітаційну допомогу навіть не постає перед персоналом закладів для дорослих. І хоча деякі управління праці та соціального захисту в Україні власними зусиллями намагаються розробити та хоча б частково впровадити реабілітаційні програми, на практиці мають місце лише поодинокі ініціативи з боку керівництва певної установи.

Щодо дитячих будинків-інтернатів цей процес є поступовим, але вже має досить вагомі результати. Впроваджуються комплексні заходи із медичної, психолого-педагогічної, соціальної, фізичної, трудової та фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів. У деяких закладах обладнані кабінети сенсорного розвитку, кімнати ароматерапії та кімнати психологічного розвантаження. Деінде впроваджені ЛФК-процедури, масаж, заняття з логопедом та дефектологом.

Вражають результати занять із дітьми 4 профілю одного з дитячих інтернатів. Уже декілька років для розвитку рухів у дітей використовується комплекс вправ за методикою Н.Н. Єфименко. Після активної участі у нових заняттях деякі діти, які вважалися лежачими, зараз самостійно сидять, займаються на «шведській стінці», деякі почали ходити. Окрім того, у цьому ж закладі запроваджено «інститут важливого дорослого», коли із числа персоналу дитина обирає собі дорослого для встановлення тісного контакту та взаємодовіри, завдяки чому покращується як психологічний стан, так і адаптація підопічного.

В іншому будинку-інтернаті широку увагу приділяють трудовій реабілітації. Діти та молодь вчаться чоботарювати, створювати вироби з рогозу, дерева, глини. Не менш важливими є й надавані тут фізкультурно-спортивні реабілітаційні послуги. Підопічні закладу вже декілька років поспіль посідають призові місця на міжнародних футбольних матчах серед інвалідів.

Важливо відмітити і практику ще одного дитячого інтернату, де для реабілітації дітей, які майже не ходять самостійно, вздовж всіх стін у коридорах встановлено металеві поручні, за які діти можуть трима-

тися і вчитися ходити. За словами персоналу цей метод є дуже ефективним, адже діти вчаться та покращують свої навички у пересуванні в будь-який час, коли захочуть, а не тільки у відведені години занять. Взагалі персонал цього закладу відмічає, що реабілітаційні заходи не завжди передбачають якісь великі матеріальні затрати. За їхніми словами, за бажанням можна обійтися звичайними підручними засобами (наприклад, розвивати моторику рук за допомогою квасолі, бобів).

ОСВІТА В ДИТЯЧИХ БУДИНКАХ-ІНТЕРНАТАХ

Цей пункт стосується лише дитячих будинків-інтернатів, які покликані організовувати навчально-виховний процес серед підопічних 1-3 профілів.

Зазвичай інтернати мають декілька навчальних класів, які формуються з урахуванням індивідуальних можливостей вихованців. У 2 закладах діти мають можливість сидіти за партами, писати на дошці та навіть мати власний шкільний портфель. Приємним є те, з якою старанністю та відповідальністю підходять вихователі до надання підопічним знань, умінь та навичок, розробляючи спеціальні плани навчання. Поза межами своїх зобов'язань вони постійно впроваджують різноманітні методики навчання вихованців. І хоча зазначають, що діти-інваліди — це особлива категорія, і вивчене доводиться постійно повторювати, помітно, що це не викликає ані скепсису, ані розчарування у вихователів. На наш погляд, таке ставлення є передусім заслугою адміністрації закладів, оскільки саме директори намагаються підібрати не просто вихователів, а колишніх викладачів, людей, які знаються на передаванні знань та володіють перевіреними методиками навчання. При цьому в закладі дітей не тільки вчать рахувати або читати, але й прищеплюють їм уміння співіснувати в колективі, допомагати іншим, ввічливо спілкуватися один з одним, поважати дорослих та однолітків.

Разом із тим, в ході моніторингу було порушене питання застосування отриманих знань. На жаль, жодного працевлаштування після випуску з інтернату вихованці 2-го профілю не отримують взагалі, незважаючи на те, що така можливість прописана у Наказі Мінпраці України від 02.04.2008 № 173 «Про затвердження типових положень про дитячий будинок-інтернат, молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату системи праці та соціального захисту

населення»: «вихованці будинків-інтернатів II профілю за умови успішного проходження індивідуальної програми реабілітації за бажанням можуть бути працевлаштовані і підлягають відрухуванню з будинку-інтернату»²³. Це передусім призводить до того, що ускладнюється можливість виходу та життя підопічного поза установою як повноцінного члена суспільства.

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО ТА ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ

Дотримання права на приватність підопічних є однією з головних проблем відвіданих закладів. Це право передбачає передусім можливість мати власний простір. І хоча територія закладів зазвичай є доволі великою, у житлових приміщеннях часто не дотримані стандартні норми площі на одну людину²⁴. Згідно з ДБН України, площа житлових кімнат в установах соціального захисту населення має становити не менше ніж 8м² на одну людину. Проте наявні ситуації проживання підопічних у кімнатах площею близько 4м² на кожного.

Не менш важливим є право мати власні речі та розпоряджатися ними. У ході візитів не було помічено особливих труднощів у реалізації цього права. Підопічні можуть спокійно користуватися власним одягом, телефонами, телевізором, іншою побутовою технікою (хоча не всюди є відповідні умови: в деяких закладах у кімнатах немає розеток) тощо. Деінде підопічні навіть мають можливість власноруч прати та прасувати особисті речі. Для цього виділені окремі пральні та швейні машини.

Однією з головних проблем є відсутність у підопічних певних засобів особистої гігієни. За умови слабкого фінансування не завжди вдається надати повний комплект усього необхідного. Особливо це питання стосується психоневрологічних інтернатів. Так, в одному інтернаті зазначили, що мають можливість видавати тільки зубні щітки, а от зубну пасту клієнт має купити сам. Не є адекватними і норми видачі рушників у деяких інтернатах — лише 1 рушник на тиждень!

²³ Наказ Міністерства України від 02.04.2008 № 173 «Про затвердження типових положень про дитячий будинок-інтернат, молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату системи праці та соціального захисту населення». — Доступно на: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0675-08>

²⁴ ДБН В.2.2-18:2007 Заклади соціального захисту населення. — Доступно на: <http://ibud.ua/ru/dokument/dbn-v-2-2-18-2007-zakladi-sotsialnogo-zakhistu-naselennya-786>

Узагалі питання приватності під час гігієни стоїть досить гостро у багатьох відвіданих закладах. Часто трапляється, що в закладі декілька унітазів чи декілька душових кранів/ванн не відгороджені один від одного. В одному із закладів моніторів вразила процедура надання гігієнічних послуг лежачим інвалідам, яка проводиться безпосередньо в житловій кімнаті на очах у інших підопічних.

Як було вже зазначено вище, люди, що опиняються у стаціонарних закладах, потрапляють під повну владу адміністрації. Тому саме від адміністрації та персоналу закладів залежить забезпечення повноцінної приватності та поваги до особистого життя клієнтів. Влада має розглядатися не як інструмент тиску та нав'язування волі, а як можливість допомогти та полегшити умови існування. Важливо застосовувати партнерський підхід до налагодження взаємин між персоналом та клієнтами закладів. На жаль, у більшості випадків все ще спостерігається традиційне ставлення до клієнтів як до «підлеглих», яких потрібно контролювати. Про це свідчать різні показники. Наприклад, такий, на перший погляд, незначний момент, як необхідність попросити дозвіл на вхід до житлового приміщення. Практично всюди (за винятком декількох випадків) адміністрація та персонал закладів під час візитів заходили до кімнат клієнтів без попередження та дозволу.

Щодо перегляду особистої кореспонденції чи прослуховування телефонних розмов підопічних, такого в ході візитів виявлено не було.

ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ

Слід зазначити, що далеко не в усіх відвіданих нами інтернатних установах підопічні мають доступ до інформації про свої права. Самостійно отримати хоч якусь інформацію правового характеру вони не можуть, адже в жодному із цих закладів немає інформаційних стендів або плакатів про права осіб, що тут перебувають. Лише в половині інтернатів вивішено правила внутрішнього розпорядку та режим перебування на території закладу. Практично в усіх відвіданих установах немає книг, брошур або нормативно-правових документів, що стосувалися б прав клієнтів. Проблема полягає в неухважності керівництва закладів до цього питання. Так, персонал психоневрологічних інтернатів пояснює ситуацію психічним станом підопічних, що, начебто, зумовлює

необов'язковість для них такого роду інформації. Проте, на нашу думку, така інформація має бути доступною, адже далеко не всі психічно хворі підопічні не мають у ній потреби або не можуть скористатися в разі необхідності. За таких умов уся відповідальність за правові знання перекладається на персонал цих установ, який не завжди компетентний у цих питаннях. Посада ж юриста передбачена далеко не в кожному інтернаті. Зі слів директорів, зазвичай після прибуття до закладу та за потребою підопічного йому пояснюють ті чи інші аспекти перебування в установі. Попри це, ще раз важливо наголосити на необхідності забезпечення вільного доступу усіх підопічних до правової інформації. Враховуючи послаблену мобільність більшості підопічних та віддаленість установ від обласного центру та територіально-адміністративних структур, можливість спілкування із представниками влади і громадських організацій є досить обмеженою.

Позитивним досвідом деяких закладів є активна взаємодія з громадськими організаціями, представниками депутатського корпусу та органами виконавчої влади.

Зв'язок із зовнішнім світом

У попередньому розділі ми вже зазначали, що важливою умовою перебування у так званих місцях несвободи є можливість підопічних зв'язатися із зовнішнім світом. При чому цей зв'язок включає у себе не тільки доступ підопічних до необхідної їм інформації, а й доступ громадськості до інформації про місця несвободи та їхні проблеми. Останнє є дуже гострим питанням, адже усі інтернатні установи розташовані далеко від обласного центру, що суттєво ускладнює доступ до них представників як державних, так і громадських організацій, які могли би допомогти цим установам у розв'язанні їхніх проблем. До того ж транспортний зв'язок майже з усіма відвіданими нами закладами є проблематичним. Задля прикладу приведемо статистику. Так, середня віддаленість психоневрологічних інтернатів від обласних центрів становить близько 83 км, найвищий показник по Україні в Полтавській області — 152,1 км, найнижчий у Рівненській — 42,5 км. Показовим є і той факт, що лише 43 інтернати (28%) розташовані в містах, а решта 108 (72%) — у віддалених хуторах, селах та селищах міського типу.

Аналізуючи це питання, не можна не зануритися в його причини. Адже чому так сталося, що держава «відгородилася» від цих людей десятками кілометрів? Ми вже частково зазначали про те, що такі заклади з'явилися ще у радянські часи, але приведемо декілька фактів з історії.

Достатньо згадати час після Другої світової війни, коли міста, особливо великі, були переповнені інвалідами-жебракками. Їх презирливо називали «самовари». Така кількість інвалідів на вулицях пояснювалася дуже просто: хтось жебракував задля підтримки сімейного бюджету, від багатьох відмовилися родичі, хтось просто не хотів повернутися в сім'ю, щоб не стати для неї тягарем.

Серед інвалідів були люди не тільки з фізичними вадами, а й психічно хворі. У розбитій війною країні, в умовах повної відсутності системи надання соціальних та медичних послуг, вони залишалися сам-на-сам зі своїми хворобами. Тодішній Народний комісаріат соціального забезпечення був неспроможний упоратися з такою кількістю осіб, які потребували допомоги від держави. Згідно з даними статистичного збірника «Росія та СРСР у війнах ХХ століття. Втрати збройних сил», під час Великої Вітчизняної війни було демобілізовано 2 млн. 576 тис. інвалідів²⁵. І це тільки офіційні цифри статистики. З огляду на методи та підходи до формування статистичної звітності в СРСР, можемо стверджувати, що таких людей було значно більше. Адже питаннями психічного здоров'я громадян уряд СРСР не надто опікувався, головне було — продемонструвати світу, що держава-переможець є кращою за всіма показниками і що психічно хворих у ній немає.

Розв'язання проблеми було простим, швидким, дешевим і відповідало «законам повоєнного часу»... Один із сучасників писав наприкінці 1940-х — початку 1950-х: «...Якось, як і зазвичай, прийшов на Бессарабку і, ще не доходячи до входу, почув тривожну тишу... Спершу не зрозумів, у чому річ, і тільки потім збагнув — на Бессарабці не було жодного інваліда! Пошепки мені сказали, що вночі «органи» вчинили облаву, зібрали всіх київських інвалідів і ешелонами відправили подалі від міста, аби вони своїм виглядом не «бентежили» городян...»²⁶.

²⁵ <http://www.mk.ru/social/article/2011/09/01/619844-samovaryi-tovarischa-stalina.html>

²⁶ <http://www.mk.ru/social/article/2011/09/01/619844-samovaryi-tovarischa-stalina.html>

Це була одна з акцій, яку проводили «органи» на виконання указу Президії ВР СРСР від 23 липня 1951 р. «Про заходи боротьби з антисоціальними, паразитуючими елементами». Саме на цей час, на 1950-ті роки, припадає заснування в Україні більшості інтернатних закладів для догляду за дорослими інвалідами. Відомо, що у повоєнний час найтяжче жилося мешканцям села, які не мали паспортів і мусили багато працювати, щоб просто вижити. В таких умовах інвалідів поселяли у старих будівлях, часто не пристосованих для проживання людей з особливими потребами, за сотні кілометрів від Києва та за десятки кілометрів від обласних центрів. Про надання якихось соціальних послуг узагалі не йшлося, головним завданням новостворених закладів було просто забезпечити місце, де інваліди могли б дожити до смерті.

Але вищому партійному керівництву країни й цього виявилось замало. В одній з доповідних міністр внутрішніх справ СРСР С.Круглов так окреслював стан справ у боротьбі із «жебракками»: «Боротьба із жебрацтвом ускладнюється... тим, що багато хто з жебраків відмовляється від направлення їх до будинків інвалідів... самовільно залишають їх і продовжують жебракувати... Узв'язку із цим було б доцільно вжити додаткових заходів із запобігання та ліквідації жебрацтва... Для запобігання самовільним залишенням будинків інвалідів і літніх людей, які не бажають проживати там, та позбавлення їх можливості займатися жебрацтвом, частину існуючих будинків інвалідів і літніх людей перетворити на будинки закритого типу з особливим режимом...»²⁷.

Фактично це було початком створення системи тримання людей з особливими потребами подалі від трудящих — щоб не заважали «мирно працювати на будовах соціалізму».

З того часу пройшло вже понад 60 років, але змінилася система соціального захисту дуже мало. Серйозними наслідками цього є передусім відсутність відповідних потребам підопічних послуг та якості обслуговування. територіальна віддаленість стає значимим бар'єром для набору кваліфікованого персоналу та взагалі укомплектованості штату. Як зазначила директорка одного з інтернатів: «Де в селі знайдеш кваліфікованого психолога чи психіатра? І чи схоче психолог з міста їхати так далеко, витрачаю-

чи стільки часу і грошей на дорогу? Звісно, ні!». Приведемо й приклад у цифрах. Так, інтернат, розташований у обласному центрі і розрахований на 90 дітей, має 115 одиниць персоналу, а інтернат у невеличкому селі — відповідно 110 дітей і лише 101 співробітника. Частіше за все різниця у штаті полягає у кількості молодших медичних сестер, які як раз і потрібні закладу більш за все. Адже саме вони постійно знаходяться із дітками у кімнатах, годують лежачих, прибирають та доглядають за ними. При цьому одна медсестра вимушена опікуватися одразу 14-16 дітьми замість встановлених за нормами 6-ма.

Окрім штатних проблем територіальна віддаленість серйозно впливає на інформаційну ізоляцію закладів, тим самим обмежуючи можливості громадськості дізнатися про їхні проблеми та приїхати із допомогою. На жаль, і директори закладів не завжди проявляють старанність у цьому питанні. Немає ані веб-сайтів, ані соціальних сторінок закладів соціального захисту. Більше того, треба досить постаратися, щоб знайти навіть адреси деяких установ. Деінде, на сайтах різних організацій, можна зустріти інформацію про певний заклад, частіше всього дитячий, де оприлюднені його потреби. Не висвітлюються і здобутки та перемоги тих установ, які, наприклад, приймають участь у різного роду міжнародних та національних конкурсах для інвалідів. Ця інформація так і залишається всередині установи, не доходячи до широкого загалу. Інформуючи про подібні досягнення, ці заклади могли б успішніше просуватися у створенні навколо себе позитивного іміджу, а отже, привертати більшу увагу структур, зацікавлених у підтримці й допомозі.

Ізоляція призводить й до комунікаційного вакууму між самими закладами, які могли б поділитися власними здобутками надання реабілітаційних та соціальних послуг клієнтам та перейняти досвід окремих установ. За словами деяких директорів, в умовах наднизького рівня підготовки кадрів до роботи із людьми з особливими потребами, персоналу вкрай не вистачає ані знань, ані подібного досвіду, і співпраця між закладами могла би стати гарним рішенням цієї проблеми.

Узагалі, як показали візити, відкритість до співпраці з інституціями громадянського суспільства повністю залежить від зацікавленості в цьому адміністрації закладу. Керівництво одних інтернатних установ шукає підтримку і допомогу, де тільки можливо: серед місцевої

²⁷ <http://allpravo.ru/library/doc117p0/instrum3693/item3706.html>

громади, владних структур, неурядових організацій; розміщує в Інтернеті інформацію про свої потреби; запрошує до закладу всіх, кому небайдужа доля його клієнтів (громадські організації, волонтерів, школярів сусідніх шкіл тощо). Водночас керівництво інших закладів зовсім нічого не робить у цьому сенсі.

Ще однією проблемою установ постійного проживання є відсутність у них умов для тривалих побачень підопічних із їхніми родичами. Наприклад, для того, щоб провести тривалий час із дітьми, батьки або опікуни можуть лише забрати їх із собою на декілька днів, написавши заяву до адміністрації будинку-інтернату. Майже в усіх закладах зустрічі проводяться у спеціально відведеній кімнаті для побачень. Проте практично в усіх відвіданих закладах (окрім одного) не створено умов для того, щоб рідні підопічних могли залишитись із ними довше, ніж на кілька годин, переночувавши в окремій кімнаті. Це могло б розв'язати багато проблем. По-перше, через територіальну віддаленість установ родичі мають витратити доволі багато часу та грошей на дорогу, щоб приїхати лише на кілька годин. По-друге, частина підопічних, які проживають в інтернатних закладах, походять із малозабезпечених сімей, для яких може бути матеріально складно брати підопічного (наприклад, свою дитину-інваліда) до себе на декілька днів.

Нормативно-правовими документами передбачено також відпустку для підопічних усіх зазначених інтернатних закладів, яка становить не більше 2-х місяців поспіль, а підопічні дитячих будинків-інтернатів на період літніх канікул можуть тимчасово вибувати із закладу на термін до трьох місяців. Таким чином, у стаціонарних установах створені певні умови для зв'язку підопічних зі своїми родичами, проте, враховуючи психічні особливості багатьох підопічних цих закладів, їхню потребу в соціалізації та реабілітації, було б дуже доречним створити умови для тривалого проведення часу підопічних із рідними для них людьми.

ПРАВО НА СКАРГУ

Оскільки всі відвідані заклади є місцями вимушеного перебування певних категорій осіб, дуже важливим є забезпечення права на скаргу, причому підопічні повинні мати можливість поскаржитись не тільки всередині установи, а й заявити про порушення своїх прав третій особі у «зовнішньому світі». Однією з умов повноцінного до-

тримання права підопічних на скаргу є її анонімність. Проте майже в жодному з відвіданих закладів скриньки скарг та пропозицій або немає взагалі, або її розміщення є незручним для підопічних (в одному інтернаті вона обладнана в адміністративному корпусі, який розташований за територією закладу, тобто підопічному для того, щоб покласти туди свою скаргу, треба отримати дозвіл на вихід з території через пропускник).

Іншим способом реалізувати своє право на зв'язок із зовнішнім світом є вільний доступ до телефону. Майже в усіх установах підопічні мають доступ до стаціонарного телефону, звісно, з дозволу персоналу. Телефонні розмови є безкоштовними. Лише в одному з відвіданих закладів телефонні дзвінки фіксуються у спеціальному журналі. Багато хто з підопічних має власний мобільний телефон, розмови по якому взагалі ніяк не фіксуються. Проте слід зазначити, що через фізичні та розумові вади більшість підопічних не мають змоги самостійно зв'язатися із зовнішнім світом та заявити в разі необхідності про порушення своїх прав. Це ще раз підтверджує необхідність здійснення моніторингу цих установ з боку саме незалежних органів.

Практично ніде, окрім 2 закладів, не було помічено стендів з інформацією про те, до кого і куди можна звернутися, якщо права підопічних порушуються. Єдине, що залишається людині, яка перебуває в цій установі, звертатися зі скаргою або побажанням до співробітників закладу. Проте якщо скарга підопічного стосується дій самих співробітників, то виникають абсолютно зрозумілі підстави сумніватися в об'єктивності її розгляду та своєчасному вжитті заходів із вирішення проблеми.

Майже в усіх установах особистий прийом керівника не має чіткого графіку, підопічні можуть звернутися до нього в будь-який час у разі виникнення певних питань. Утім, і тут інколи виникають проблеми. Так, наприклад, адміністрація одного з інтернатів розміщена на другому поверсі, і для інвалідів-візочників, які проживають на першому поверсі, не створені умови, щоб туди дістатися. Майже всюди відсутній журнал, де б фіксувалися скарги та звернення підопічних. Отже, для клієнтів, які не обізнані щодо того, куди й до кого можна звернутися, є лише один шлях реалізувати своє право на скаргу — скаржитись усередині установи. При цьому, найімовірніше, скарга матиме не анонімний (як зазначалося, скриньок у більшості закладів не існує) та усний (ніде не фіксований) характер, через що

задоволення потреб підопічного, усунення дискомфорту не може бути перевірене жодними сторонніми особами.

СИСТЕМА ПОКАРАНЬ ТА ЗАОХОЧЕНЬ

Усі відвідані заклади мають певну регламентацію перебування в них. Для стабільного функціонування інтернатних установ у них існують чіткий розпорядок дня та правила поведінки підопічних, частіше за все усні, з якими ознайомлюють на початку перебування в закладі та в подальшому у разі їх порушення. У більшості відвіданих інтернатних установ немає системи покарань як такої. Певні міри покарання є скоріше вимушеними заходами, покликаними гарантувати безпеку та нормальну життєдіяльність інших підопічних. Частіше за все серед клієнтів дорослого віку спостерігається пияцтво на території закладу, шум та галаслива поведінка вночі, рідше — бійки. Серед дітей — куріння та суперечки. У разі останнього, як правило, проводять виховні бесіди, іноді направляють до психолога. Що стосується закладів для дорослих, то у разі систематичного порушення правил спільного проживання та скарг на невідповідну поведінку певного підопічного, збирається культурно-побутова комісія із представників адміністрації та осіб, що там проживають. Результатом такого зібрання можуть бути попередження щодо посилення контролю за поведінкою порушника порядку, а в разі повторення таких дій може бути прийняте рішення про переведення підопічного до спеціального будинку-інтернату (хоча це стосується тільки дорослих чоловіків). Залежно від типу установи та категорій підопічних, покарання можуть бути більш або менш жорсткими. Наприклад, для спеціального будинку-інтернату, де утримуються колишні ув'язнені, санкції є невід'ємною частиною дотримання дисципліни та контролю підопічних (ізолювання від інших у медичному ізоляторі або у кімнаті з вузьким дверним проходом у випадку з інвалідами-візочниками).

Практично в усіх відвіданих інтернатних закладах постійно проводяться виховні бесіди з підопічними, які порушують дисципліну.

БЕЗПЕКА

Одним з основних компонентів перебування в окреслених установах, з огляду на їхню закритість, є безпека життєдіяльності

підопічних. Майже в усіх інтернатних закладах існує супровід за межі закладу (особливо це стосується дитячих будинків-інтернатів), коли підопічний хоче пройтись до магазину чи просто трохи прогулятися.

Основною проблемою багатьох інтернатних установ для дорослих є неконтрольованість підопічних. Так, уживання ними спиртних напоїв, з одного боку, загрожує безпеці підопічних та персоналу, а з другого боку — не є забороненим, бо за своїм статусом вони вільні робити майже все, що схочуть. Саме через таку неузгодженість у закладах може виникати загроза життю і здоров'ю як для самих підопічних через конфлікти одного з одним у нетверезому стані, так і для персоналу інтернатів.

Що стосується підопічних із розумовими відхиленнями, то, як правило, задля безпеки їх ділять на декілька категорій: «лежачі», «буйні» та «спокійні». Проживання буйних та спокійних психічно хворих осіб зазвичай відбувається окремо один від одного — у різних корпусах. Проте в одному закладі було зафіксовано повне ізолювання занадто збуджених підопічних у межах окремої території, яка огорожена парканом і має дуже невелике подвір'я, що суттєво обмежує їхню свободу і справляє доволі гнітюче враження. Харчування, санітарно-гігієнічні, медичні послуги надаються окремо від інших клієнтів установи, а от оздоровчо-спортивної чи культурно-масової роботи немає зовсім, на відміну від інших підопічних.

Загалом у разі неадекватної поведінки будь-якого підопічного з розумовими відхиленнями, його поміщають до ізолятора або відправляють на лікування до стаціонарного медичного закладу.

У жодній з відвіданих установ не було зафіксовано візуальних ушкоджень підопічних. Загалом майже всюди рівень безпеки є задовільним.

ДОЗВІЛЛЯ

Дозвілля є важливою складовою життя клієнтів усіх інтернатних установ та становить значну частину розпорядку всього дня. Тим не менш, не в усіх відвіданих закладах організація дозвілля здійснюється на належному рівні.

Як правило, у психоневрологічних та геріатричних інтернатах основним способом проведення дозвілля є перегляд телепрограм,

рідкісною є організація інших форм відпочинку підопічних. Не всюди передбачені посади культпрацівників, бракує приміщень для проведення загальних дозвільних практик (концертів, змагань, конкурсів тощо).

Серйозною проблемою є влаштування дозвілля для лежачих інвалідів, адже вони не мають доступу до телевізору, який зазвичай розміщений в окремій кімнаті відпочинку чи на поверсі. Зазначимо, що це питання не повинне залишатись нерозв'язаним, директорам установ слід звертатись до зарубіжного досвіду і намагатись організувати хоч якісь дозвільні заходи для лежачих клієнтів закладів.

На щастя, цілком інакша ситуація спостерігається в дитячих будинках-інтернатах. В усіх відвіданих закладах цього типу дозвіллю приділяється багато уваги. З дітьми проводяться різноманітні розважальні та реабілітаційні заходи, організовуються гуртки за інтересами, екскурсії, свята, концерти тощо. В усіх дитячих установах надворі обладнані ігрові та спортивні майданчики, які перебувають у доброму стані. Загалом створені умови сприяють відпочинку дітей. Такий високий рівень організації дозвілля в дитячих інтернатних закладах пояснюється, зокрема, й тим, що вони привертають більше уваги з боку спонсорів, ніж інтернати для дорослих.

Важливо відзначити, що директори установ для дорослих також дуже занепокоєні дозвіллям своїх підопічних, адже якщо в дитячих закладах та відділеннях, окрім розваг, існує ще й навчання та реабілітаційні заходи, то дорослих просто не знають, чим зайняти у вільний час. У деяких закладах задля розв'язання цього питання організується трудотерапія. Проте її зовсім немає в закладах геріатричного типу, оскільки підопічні навідріз відмовляються працювати (через вік та стан здоров'я).

Зовнішній вигляд підопічних

За результатами відвідувань загальний зовнішній вигляд підопічних можна назвати задовільним. Як правило, одяг та взуття відповідають віку і статі підопічного. Одягнуті клієнти закладів за сезоном, здебільшого мають охайний, чистий вигляд. Це є втішним, оскільки матеріально-технічні можливості прання та прасування не завжди

є відповідними (застаріла техніка, будівлі пральні, що потребують ремонту, іржава вода, немає посади перукаря тощо).

За словами адміністрації, зазвичай браку одягу немає, бо, окрім передбаченого законодавством одягу, підопічні можуть носити свій власний, якого в них зазвичай багато. Періодично допомагають також благодійні організації та люди із довколишніх міст, сіл. Останнє є доволі доречним, особливо для психоневрологічних інтернатів та дитячих будинків-інтернатів, оскільки певні особливості поведінки підопічних із розумовою відсталістю призводять до частого ремонту речей та зміни одягу тричі на день.

РЕЗЮМЕ

На сьогоднішній день у багатьох розвинених країнах світу громадський контроль став звичайною практикою у функціонуванні стаціонарних установ закритого типу. Він сприяє дотриманню прав осіб, що там перебувають, запобігаючи жорсткому поводженню через сам факт відвідувань, привертаючи увагу громадськості до проблем закладів через публікацію звітів, посилюючи інтерес держави фактичними доказами існування проблем і, врешті-решт, ініціюючи зміни умов утримання у цих закладах на системному рівні.

Керуючись необхідністю впровадження такої практики в Україні, Харківський інститут соціальних досліджень ось уже 2 роки проводить моніторингові візити у заклади Міністерства соціальної політики України з метою ознайомлення з умовами перебування осіб у цих закладах та виявлення проблем, які можуть становити ризики жорсткого поводження з особами, які там перебувають. Стисло окреслимо виявлені проблеми.

Застарілість норм. У цілому викликає занепокоєння застарілість нормативно-правових документів, що регламентують діяльність зазначених закладів. Більшість типових положень не відповідають міжнародним стандартам та проголошеним принципам утримання вразливих категорій осіб, які є клієнтами стаціонарних установ. Ціла низка нормативів розроблена ще за радянських часів і не відповідає сучасним стандартам утримання підопічних.

Обмеженість адаптаційних, реабілітаційних та соціалізаційних програм. У сучасній системі інтернатних установ враховуються, в першу чергу, фізіологічні та мінімальні матеріальні потреби клієнтів, а вже потім соціальні та психологічні. І якщо з першим завданням більшість закладів, де проходив моніторинг, справляються відносно успішно, то соціальна та психологічна підтримка потребує суттєвого вдосконалення. Так, у більшості закладів (за винятком деяких дитячих будинків-інтернатів) майже немає програм реабілітації та адаптації, більше того, в деяких закладах немає навіть жодних дозвільних заходів.

Відсутність належної медичної допомоги. Через незадовільне фінансування у більшості закладів відсутнє належне медичне об-

слуговування. Підопічні майже не отримують лікування, хоча для більшості діагнозів це є вкрай необхідним.

Територіальна та інформаційна ізоляція закладів, яка призводить до цілої низки суттєвих проблем: перешкоджання в соціальній адаптації підопічних; обмеження в можливості поскаржитись на дії персоналу або співмешканців «третьої стороні»; інформаційного вакууму, а отже, до недостатньо налагодженої системи взаємодії між інтернатними установами та державними, громадськими або благодійними організаціями; транспортних труднощів для родичів підопічних, які хочуть їх відвідувати, тощо.

Обмеження права на приватне та особисте життя. Попри те, що більшість закладів володіє доволі великою територією, досить часто підопічному може бракувати індивідуального простору. Окрім того, що у закладах не передбачено окремих кімнат для кожного клієнта, в деяких із них мають місце ситуації проживання підопічних у кімнатах площею, меншою за норми, встановлені ДБН. Поширеною є ситуація порушення права на приватність під час особистої гігієни підопічних. Усе це позначається на психічному стані клієнтів і може розцінюватись як поводження, що принижує їхню гідність.

Брак персоналу, недостатня кваліфікованість. Не кожен заклад має відповідний нормативам штат співробітників — не вистачає реабілітологів, психологів, геріатрів, соціальних працівників, юристів тощо. Окрім того, в усіх закладах гостро відчувається брак кваліфікованого медичного персоналу, який має спеціальну освіту. На жаль, у працівників закладів відсутня можливість перепідготовки та підвищення кваліфікації по використанню сучасних методик догляду за людьми з особливими потребами, що призводить до погіршення умов їхнього перебування.

Відсутність стандартів утримання. Через відсутність багатьох важливих стандартів утримання підопічних умови їхнього перебування, соціальна адаптація, реабілітація, дозвілля тощо багато в чому залежать від ініціативи керівника закладу. Так, відвідування дали змогу побачити, з одного боку, такі приклади, як перебування дітей-інвалідів з тяжкими розумовими відхиленнями у домашній дитячій атмосфері з постійним наданням реабілітаційних послуг, які дають позитивні результати, а з іншого — утримання таких самих дітей у сірих безраднісних кімнатах взагалі без будь-якої реабілітації через переконання у тому, що вони все одно не сприймають навколишнє середовище.

Обмеження підопічних у спілкуванні з особами іншої статі. На сьогоднішній день в частині інтернатних установ намітилась тенденція до одностатевого проживання підопічних (заклади поступово перекваліфікуються у суто чоловічі чи жіночі), що у подальшому може негативним чином позначитися на їхній соціальній адаптації та психічному й емоційному стані.

Відсутність інтеграції підопічних у суспільство. Одним із головних проблемних питань стаціонарних закладів є те, що підопічні майже не підготовлені до життя поза установою. Звикання до одного колективу, постійне піклування про них з боку персоналу, перебування в одному місці протягом тривалого часу негативно позначається на потенційній здатності підопічних налагоджувати нові соціальні зв'язки, пристосовуватися до змін. Перебування осіб у стаціонарних закладах являє собою своєрідне замкнене коло — підопічні переходять з однієї установи в іншу, перебуваючи в місцях несвободи протягом усього життя.

Багато з виявлених проблем зумовлені недостатнім фінансуванням з боку держави та місцевих бюджетів. З іншого боку, на фоні недофінансування більшість адміністрацій закладів докладає максимум зусиль для підтримки хоча б мінімально прийнятних умов для проживання клієнтів. Особливо це відчувається у дитячих закладах.

Наведений перелік проблем дає можливість виробити та впровадити конкретні рекомендації з удосконалення чинної системи закладів Міністерства соціальної політики України. Проте, хочемо зазначити, що до будь-яких змін треба підходити, дотримуючись необхідного балансу та раціональної оцінки ситуації. Так, останніми роками у світі намітилась стійка тенденція деінституціоналізації, тобто розукрупнення великих стаціонарних установ і перенесення надання більшої частини соціальних та медико-соціальних послуг додому з тим, щоб клієнт якомога довше залишався в звичних для нього життєвих умовах. В Україні також впроваджуються подібні ініціативи, зокрема, збільшується кількість дітей, які передаються за рішеннями державних органів із інтернатних закладів до сімейних форм опіки. З одного боку, така тенденція є безумовно позитивним фактом, але з іншого — державний підхід до такої діяльності знову виявляється в традиційних радянських формах: до державних служб та управлінь із відповідних міністерств надходять вимоги дотримуватися кількісних показників, які не всюди і не завжди відповідають

місцевим потребам та можливостям. Наприклад, не всі діти можуть отримувати необхідний догляд амбулаторно. Крім того, держава ані законодавчо, ані адміністративно, ані матеріально-фінансово не створила (за небагатьма винятками) умов для альтернативних форм надання соціальних та соціально-медичних послуг на рівні громад. Тому активні дії щодо зменшення кількості інтернатних закладів повинні обов'язково підтримуватися паралельною діяльністю зі створення альтернативних форм надання необхідних послуг. А поки їх немає, треба сприяти наближенню адміністрацій та персоналу інтернатних закладів до форм та методів надання послуг, що відповідають світовим та європейським стандартам, в тому числі і за допомогою моніторингу. Окрім того, важливо використовувати потенціал державних структур, органів місцевого самоврядування, недержавного сектору, благодійних, комерційних, міжнародних організацій. Спільні зусилля сприятимуть впровадженню державних стандартів якості соціальних послуг довготривалого догляду та внесенню відповідних змін до діяльності стаціонарних закладів.

ДОДАТОК 1.

Нормативно-правові документи, на які слід звернути увагу під час здійснення моніторингу дотримання прав людини в закладах Міністерства соціальної політики України:

1. Закон України «Про соціальні послуги»;
2. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні»;
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 324 «Про затвердження натуральних добових норм харчування в інтернатних установах, навчальних та санаторних закладах сфери управління Міністерства праці та соціальної політики»;
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 № 1417 «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)»;
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 76 «Про затвердження Порядку утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку та Типового положення про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів»;
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 04.09.2003 № 1399 «Про затвердження Порядку зарахування та використання коштів, що підлягають перерахуванню Пенсійним фондом будинкам-інтернатам (пансіонатам), дитячим будинкам-інтернатам і стаціонарним відділення територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян»;
7. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 02.03.1990 № 49 «Про спеціальні будинки-інтернати для престарілих та інвалідів»;
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 № 565 «Про Типове положення про притулок для дітей»;
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 87 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей»;
10. Постанова Кабінету міністрів України від 27.12.2005 № 1291 «Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко)»;
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.11.2004 № 1591 «Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах»;
12. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 11.01.1989 № 14 «Про норми витрат на харчування і медикаменти в будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів»;
13. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 05.02.1991 № 24 «Про оплату праці підопічних будинків-інтернатів для престарілих і інвалідів»;
14. Наказ Мінпраці України від 02.04.2008 № 173 «Про затвердження типових положень про дитячий будинок-інтернат, молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату системи праці та соціального захисту населення»;
15. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 02.04.2008 № 173 «Типове положення про молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату»;
16. Наказ Міністерства соціального захисту населення України від 01.04.1997 № 42 «Про затвердження Положення про підсобне господарство та промислові виробництва інтернатних установ Міністерства соціального захисту населення України»;
17. Наказ Мінпраці України від 29.12.2001 № 549 «Типове Положення про психоневрологічний інтернат»;
18. Наказ Мінпраці України від 29.12.2001 № 549 «Про затвердження типових положень про будинки-інтернати (пансіонати) для громадян похилого віку, інвалідів та дітей»;
19. Наказ Органів влади СРСР від 07.06.1984 № 650 «Про медично-санітарне забезпечення ветеранів праці в будинках-інтернатах»;
20. Наказ МОЗ України та Мінсім'ямолодьспорту України від 28.09.2006 № 3297/645 «Про затвердження Порядку медичного обслуговування дітей у притулках для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей та схеми обстеження їх у лікувально-профілактичних закладах»;

21. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.2009 № 196 «Про затвердження Типового положення про реабілітаційну установу змішаного типу для інвалідів і дітей-інвалідів»;
22. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 23.07.2007 № 392 «Типове положення про установу постійного та тимчасового перебування інвалідів з розумовою відсталістю»;
23. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 13.02.2007 № 48 «Про затвердження Типового положення про центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів»;
24. Наказ Мінсім'ямолоді України від 20.07.1998 № 298 «Про типові нормативи оснащення притулків для неповнолітніх»;
25. Наказ Мінсім'ямолоді України від 16.02.1998 № 47/7 «Про затвердження типових штатних нормативів керівних і педагогічних працівників, медичного та обслуговуючого персоналу притулків для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх»;
26. Наказ МОЗ України та Мінсім'ямолодьспорту України від 28.09.2006 № 3297/645 «Про затвердження Порядку медичного обслуговування дітей у притулках для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей та схеми обстеження їх у лікувально-профілактичних закладах»;
27. Наказ Мінсім'ямолодьспорту України та МОН України від 19.09.2006 № 3185/656 «Про організацію навчання вихованців притулків для неповнолітніх та центрів соціально-психологічної реабілітації дітей»;
28. Наказ Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України від 22.01.2001 № 120 «Про мінімальні норми забезпечення вихованців притулків для неповнолітніх одягом, білизною, взуттям та предметами особистої гігієни»;
29. Наказ МОЗ України та МОН України від 01.06.2005 № 242/329 «Про затвердження Порядку організації харчування дітей у навчальних та оздоровчих закладах»;
30. Наказ Мінсім'ямолодьспорту України від 26.01.2010 № 100 «Про затвердження примірного переліку документів, які входять до номенклатури справ притулків для дітей служб у справах дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок)»;
31. Наказ Мінсім'ямолодьспорту України, МОН України та МОЗ України від 02.02.2007 № 320/80/49 «Про затвердження Порядку вибуття дітей із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й соціального захисту дітей, до сімейних форм виховання»;
32. Наказ Мінсім'ядітимолоді України від 16.06.2004 № 78 «Про затвердження Порядку повернення дітей, які самовільно залишили сім'ї та заклади соціального захисту, до місць їх постійного проживання (перебування)»;
33. Наказ Мінсім'ядітимолоді України від 24.09.2004 № 471 «Про затвердження типових нормативів оснащення центру соціально-психологічної реабілітації дітей»;
34. Наказ Мінсім'ядітимолоді України від 24.09.2004 № 470 «Про затвердження типових штатних нормативів»;
35. ДБН України В.2.2-18:2007. Будівлі і споруди. Установи соціального захисту населення.

ДОДАТОК 2.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ

*(Конвенцію ратифіковано Постановою ВР
N 789-XII (789-12) від 27.02.91)*

(Додатково див. Резолюцію від 21.12.95)

*(Додатково див. Факультативний протокол
від 01.01.2000)*

Дата підписання Україною: 21 лютого 1990 р.
Набуття чинності для України: 27 вересня 1991 р.

ПРЕАМБУЛА

Держави-учасниці цієї Конвенції,

вважаючи, що згідно з принципами, проголошеними в Статуті Організації Об'єднаних Націй, визнання властивої гідності, рівних і невід'ємних прав усіх членів суспільства є основою забезпечення свободи, справедливості і миру на землі,

беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи та сповнені рішучості сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі,

визнаючи, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини та в Міжнародних пактах про права людини проголосила і погодилась з тим, що кожна людина має володіти всіма зазначеними у них правами і свободами без якої б то не було різниці за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, майновий стан, народження або інші обставини,

нагадуючи, що Організація Об'єднаних Націй в Загальній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу,

впевнені в тому, що сім'я як основному осередку суспільства і природному середовищу для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей мають бути надані необхідні захист і сприяння, з тим щоб вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства,

визнаючи, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння,

вважаючи, що дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в душі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і особливо в душі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності,

беручи до уваги, що необхідність у такому особливому захисті дитини була передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 року і Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 року, та визнана в Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (зокрема, в статтях 23 і 24), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (зокрема, в статті 10), а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей,

беручи до уваги, що, як зазначено в Декларації прав дитини, «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження»,

посилаючись на положення Декларації про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях, Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила") та Декларації про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів,

визнаючи, що в усіх країнах світу є діти, які живуть у виключно тяжких умовах, і що такі діти потребують особливої уваги,

враховуючи належним чином важливість традицій і культурних цінностей кожного народу для захисту і гармонійного розвитку дитини,

визначаючи важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя дітей в кожній країні, зокрема в країнах, що розвиваються,

погодилися про нижченаведене:

ЧАСТИНА I

Стаття 1

Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 2

1. Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин.

2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

Стаття 3

1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

3. Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду.

Стаття 4

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції. Щодо економічних, соціальних і культурних прав Держави-учасниці вживають таких заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів і при необхідності в рамках міжнародного співробітництва.

Стаття 5

Держави-учасниці поважають відповідальність, права і обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної сім'ї чи общини, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною щодо здійснення визнаних цією Конвенцією прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються.

Стаття 6

1. Держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя.
2. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини.

Стаття 7

1. Дитина має бути зареєстрована зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування.
2. Держави-учасниці забезпечують здійснення цих прав згідно з їх національним законодавством та виконання їх зобов'язань за

відповідними міжнародними документами у цій галузі, зокрема, у випадку, коли б інакше дитина не мала громадянства.

Стаття 8

1. Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи проти-законного втручання.
2. Якщо дитина протизаконно позбавляється частини або всіх елементів своєї індивідуальності, Держави-учасниці забезпечують їй необхідну допомогу і захист для найшвидшого відновлення її індивідуальності.

Стаття 9

1. Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.
2. Під час будь-якого розгляду згідно з пунктом 1 цієї статті всім заінтересованим сторонам надається можливість брати участь у розгляді та викладати свою точку зору.
3. Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.
4. У тих випадках, коли таке розлучення впливає з якого-небудь рішення, прийнятого Державою-учасницею, наприклад, при арешті, тюремному ув'язненні, висилці, депортації чи смерті (включаючи смерть, що настала через будь-яку причину під час перебування даної особи у віданні держави) одного чи обох батьків або дитини, така Держава-учасниця надає батькам, дитині чи, якщо це необхідно, іншому члену сім'ї на їх прохання необхідну інформацію

щодо місцеперебування відсутнього члена (членів) сім'ї, якщо надання цієї інформації не завдає шкоди добробуту дитини. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання само по собі не призводило до несприятливих наслідків для відповідної особи (осіб).

Стаття 10

1. Відповідно до зобов'язання Держав-учасниць за пунктом 1 статті 9 заява дитини чи її батьків на в'їзд у Державу-учасницю або виїзд із неї з метою возз'єднання сім'ї повинна розглядатися Державами-учасницями позитивним, гуманним і оперативним чином. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання не призводило до несприятливих наслідків для заявників та членів їх сім'ї.
2. Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за виключенням особливих обставин, особисті відносини і прямі контакти з обома батьками. З цією метою і відповідно до зобов'язання Держав-учасниць за пунктом 2 статті 9 Держави-учасниці поважають право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну. Щодо права залишати будь-яку країну діють лише такі обмеження, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), здоров'я чи моралі населення або прав і свобод інших осіб і сумісні з визнаними в цій Конвенції іншими правами.

Стаття 11

1. Держави-учасниці вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону.
2. З цією метою Держави-учасниці сприяють укладанню двосторонніх або багатосторонніх угод чи приєднуються до чинних угод.

Стаття 12

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

2. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Стаття 13

1. Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини.

2. Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути лише ті обмеження, які передбачені законом і необхідні:

- а) для поваги прав і репутації інших осіб; або
- б) для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), або здоров'я, або моралі населення.

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії.

2. Держави-учасниці поважають права та обов'язки батьків і у відповідних випадках законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.

3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 15

1. Держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів.

2. Щодо здійснення даного права не можуть застосовуватися будь-які обмеження, крім тих, які застосовуються відповідно до закону та необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку (order public), охорони здоров'я і моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 16

1. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.

2. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

Стаття 17

Держави-учасниці визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують, щоб дитина мала доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. З цією метою Держави-учасниці:

- а) сприяють засобам масової інформації у поширенні інформації і матеріалів, корисних для дитини в соціальному і культурному відношеннях та в дусі статті 29;
- б) сприяють міжнародному співробітництву в галузі підготовки, обміну та поширення такої інформації і матеріалів, що надходять із різних культурних, національних і міжнародних джерел;
- в) сприяють виданню і розповсюдженню дитячої літератури;
- г) сприяють засобам масової інформації у приділенні особливої уваги мовним потребам дитини, яка належить до якої-небудь групи меншостей або до корінного населення;
- е) сприяють розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю, враховуючи положення статей 13 і 18.

Стаття 18

1. Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

2. З метою гарантування і сприяння здійсненню прав, викладених у цій Конвенції, Держави-учасниці надають батькам і законним опікунам належну допомогу у виконанні ними своїх обов'язків по вихованню дітей та забезпечують розвиток мережі дитячих установ.

3. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами й установами по догляду за дітьми.

Стаття 19

1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

2. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поведіння з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури.

Стаття 20

1. Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залиша-

тися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою.

2. Держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною.

3. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання «кафала», за ісламським правом, усиновлення або, за необхідності, направлення до відповідних установ по догляду за дітьми. Під час розгляду варіантів зміни необхідно належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини, її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову.

Стаття 21

Держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку, і вони:

- a) забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволяли лише компетентні власті, які визначають згідно з застосовуваними законом і процедурами та на підставі всієї інформації, що має відношення до справи і достовірна, що усиновлення допустимо з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів і що, якщо потрібно, зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на усиновлення на підставі такої консультації, яка може бути необхідною;
- b) визначають, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиновлення, і якщо забезпечення якогось додатного догляду в країні походження дитини є неможливим;
- c) забезпечують, щоб у випадку усиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі самі гарантії і норми, які застосовуються щодо усиновлення всередині країни;
- d) вживають всіх необхідних заходів з метою забезпечення того, щоб у випадку усиновлення в іншій країні влаштування дитини не призводило до одержання невинуватих фінансових вигод, пов'язаних з цією особою;

- е) сприяють у необхідних випадках досягненню цілей цієї статті шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх домовленостей або угод та намагаються на цій підставі забезпечити, щоб влаштування дитини в іншій країні здійснювали компетентні власті чи органи.

Стаття 22

1. Держави-учасниці вживають необхідних заходів, щоб забезпечити дитині, яка бажає одержати статус біженця або яка вважається біженцем, відповідно до застосовуваних міжнародним або внутрішнім правом і процедурами, як тій, що супроводжується, так і тій, що не супроводжується її батьками або будь-якою іншою особою, належний захист і гуманітарну допомогу в користуванні застосовуваними правами, викладеними в цій Конвенції та інших міжнародних документах з прав людини або гуманітарних документах, учасницями яких є зазначені держави.

2. З цією метою Держави-учасниці сприяють у випадках, коли вони вважають це за необхідне, будь-яким зусиллям Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних міжурядових або неурядових організацій, що співпрацюють з Організацією Об'єднаних Націй, щодо захисту такої дитини та надання їй допомоги у пошуку батьків чи інших членів сім'ї будь-якої дитини-біженця, з тим щоб одержати інформацію, необхідну для її возз'єднання зі своєю сім'єю. В тих випадках, коли батьки або інші члени сім'ї не можуть бути знайдені, цій дитині надається такий самий захист, як і будь-якій іншій дитині, через якісь причини тимчасово або постійно позбавленій сімейного оточення, як це передбачено в цій Конвенції.

Стаття 23

1. Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства.

2. Держави-учасниці визнають право неповноцінної дитини на особливе піклування, заохочують і забезпечують надання, за умови наявності ресурсів, дитині, яка має на це право, та відповідальним

за турботу про неї допомогу, щодо якої подано прохання і яка відповідає стану дитини та становищу її батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину.

3. На забезпечення особливих потреб неповноцінної дитини допомога згідно з пунктом 2 цієї статті надається при можливості безкоштовно з урахуванням фінансових ресурсів батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину, та має на меті забезпечення неповноцінній дитині ефективного доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку таким чином, який призводить до найбільш повного по можливості втягнення дитини в соціальне життя і досягнення розвитку її особи, включаючи культурний і духовний розвиток дитини.

4. Держави-учасниці сприяють у дусі міжнародного співробітництва обміну відповідною інформацією в галузі профілактичної охорони здоров'я, медичного, психологічного і функціонального лікування неповноцінних дітей, включаючи розповсюдження інформації про методи реабілітації, загальноосвітньої і професійної підготовки, а також доступу до цієї інформації, з тим щоб дозволити Державам-учасницям покращити свої можливості і знання, і розширити свій досвід в цій галузі. В зв'язку з цим особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 24

1. Держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я. Держави-учасниці намагаються забезпечити, щоб жодна дитина не була позбавлена свого права на доступ до подібних послуг системи охорони здоров'я.

2. Держави-учасниці домагаються повного здійснення цього права, зокрема, вживають заходів щодо:

- а) зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;
- б) забезпечення надання необхідної медичної допомоги та охорони здоров'я всіх дітей з приділенням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги;

- с) боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі в межах первинної медико-санітарної допомоги, шляхом, поряд з іншим, застосування легкодоступної технології та надання достатньої кількості поживного продовольства та чистої питної води, беручи до уваги небезпеку і ризик забруднення навколишнього середовища;
  - d) надання матерям належних послуг по охороні здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди;
  - e) забезпечення інформацією всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, щодо здоров'я і харчування дітей, переваги грудного годування, гігієни, санітарії середовища перебування дитини і запобігання нещасним випадкам, а також доступу до освіти та підтримки у використанні цих знань;
  - i) розвитку просвітницької роботи та послуг у галузі профілактичної медичної допомоги та планування розміру сім'ї.
3. Держави-учасниці вживають будь-яких ефективних і необхідних заходів з метою скасування традиційної практики, що негативно впливає на здоров'я дітей.
4. Держави-учасниці зобов'язані сприяти міжнародному співробітництву і розвивати його з метою поступового досягнення повного здійснення права, яке визнається в цій статті. В зв'язку з цим особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 25

Держави-учасниці визнають права дитини, яка віддана компетентними органами на піклування з метою догляду за нею, її захисту або фізичного чи психічного лікування, на періодичну оцінку лікування, наданого дитині, і всіх інших умов, пов'язаних з таким піклуванням про дитину.

Стаття 26

1. Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством.

2. Ці блага в міру необхідності надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені.

Стаття 27

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.
2. Батько (-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.
3. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.
4. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів щодо забезпечення відновлення утримання дитини батьками або іншими особами, які відповідають за дитину як всередині Держави-учасниці, так і за кордоном. Зокрема, якщо особа, яка несе фінансову відповідальність за дитину, і дитина проживають в різних державах, Держави-учасниці сприяють приєднанню до міжнародних угод або укладенню таких угод, а також досягненню інших відповідних домовленостей.

Стаття 28

1. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема:
  - a) вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту;
  - b) сприяють розвиткові різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як введення безплатної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги;

- с) забезпечують доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів;
  - d) забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей;
  - e) вживають заходів для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу.
2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна була забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини та відповідно до цієї Конвенції.
3. Держави-учасниці заохочують і розвивають міжнародне співробітництво з питань, що стосуються освіти, зокрема, з метою сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання. В цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 29

1. Держави-учасниці погоджуються щодо того, що освіта дитини має бути спрямована на:
- a) розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі;
  - b) виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй;
  - c) виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної;
  - d) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення;
  - e) виховання поваги до навколишньої природи.

2. Жодна частина цієї статті або статті 28 не тлумачиться як така, що обмежує свободу окремих осіб і органів створювати учбові заклади та керувати ними за умови постійного додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, та виконання вимоги того, щоб освіта, яку одержують в таких учбових закладах, відповідала мінімальним нормам, що можуть бути встановлені державою.

Стаття 30

У таких державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншості чи особи з числа корінного населення, дитині, яка належить до таких меншостей чи корінного населення, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Стаття 31

1. Держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом.
2. Держави-учасниці поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті та сприяють наданню їй відповідних і рівних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку.

Стаття 32

1. Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.
2. Держави-учасниці вживають законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі освіти, з тим щоб забезпечити здійснення цієї статті. З цією метою, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема:

- a) встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу;
- b) визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умови праці;
- c) передбачають відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті.

Стаття 33

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, включаючи законодавчі, адміністративні та соціальні, а також заходи в галузі освіти, з тим щоб захистити дітей від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах, та не допускати залучення дітей до протизаконного виробництва таких речовин і торгівлі ними.

Стаття 34

Держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цією метою Держави-учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання:

- a) схиланню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;
- b) використанню дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;
- c) використанню дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах.

Стаття 35

Держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі.

Стаття 36

Держави-учасниці захищають дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини.

Стаття 37

Держави-учасниці забезпечують, щоб:

- a) жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років;
- b) жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу;
- c) гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, жодна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин;
- d) жодна позбавлена волі дитина не мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оспорювати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії.

Стаття 38

1. Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання.

2. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.

3. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу до збройних сил. При вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, Держави-учасниці прагнуть віддавати перевагу особам більш старшого віку.

4. Згідно з своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними.

Стаття 39

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Стаття 40

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведіння, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

2. З цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб:

- a) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;

b) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:

- i) презумпцію невинності, поки її вина не буде доведена згідно із законом;

- ii) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів, та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту;

- iii) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

- iv) свобода від примусу щодо даваних свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;

- v) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів;

- vi) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;

- vii) повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

3. Держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема:

- a) встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство;

- b) у випадку необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поведінки з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій.

4. Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробного строку виховання, програми навчання і професійної підготовки, та інших форм догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поводження з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину.

Стаття 41

Жодне в цій Конвенції не торкається будь-яких положень, які більшою мірою сприяють здійсненню прав дитини і можуть міститися:

- а) в законі Держави-учасниці, або
- б) в нормах міжнародного права, що діють щодо даної держави.

ЧАСТИНА II

Стаття 42

Держави-учасниці зобов'язані, використовуючи належні та дійові засоби, широко інформувати про принципи і положення Конвенції як дорослих, так і дітей.

Стаття 43

1. З метою розгляду прогресу, досягнутого Державами-учасницями щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з цією Конвенцією, засновується Комітет по правах дитини, який здійснює функції, передбачені нижче.

2. Комітет складається з десяти експертів, що відзначаються високими моральними якостями та визнаною компетентністю в галузі, охоплюваній цією Конвенцією. Членів Комітету обирають Держави-учасниці з числа своїх громадян, вони виступають в особистій якості, при цьому приділяється увага справедливому географічному розподілу, а також головним правовим системам.

3. Членів Комітету обирають таємним голосуванням із числа внесених до списку осіб, висунутих Державами-учасницями. Кожна Держава-учасниця може висувати одну особу з числа своїх громадян.

4. Первісні вибори в Комітет проводяться не пізніше ніж через шість місяців з дня набуття чинності цією Конвенцією, а надалі — раз на два роки. Принаймні за чотири місяці до дня кожних виборів

Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй звертається до Держав-учасниць з листом, пропонуючи їм подати свої кандидатури протягом двох місяців. Потім Генеральний секретар складає в алфавітному порядку список всіх висунутих таким чином осіб із зазначенням Держав-учасниць, які висунули цих осіб, та представляє цей список Державам-учасницям цієї Конвенції.

5. Вибори проводяться на нарадах Держав-учасниць, які скликає Генеральний секретар у центральних установах Організації Об'єднаних Націй. На нарадах, де дві третини Держав-учасниць складають кворум, обраними до складу Комітету є ті кандидати, які дістали найбільшу кількість голосів і абсолютну більшість голосів представників Держав-учасниць, що присутні та беруть участь у голосуванні.

6. Члени Комітету обираються на чотирирічний строк. Вони мають право бути переобраними у випадку повторного висунення їх кандидатур. Строк повноважень п'яти членів, обраних на перших виборах, минає в кінці дворічного періоду; негайно після перших виборів імена цих п'яти членів визначаються голови наради шляхом жеребкування.

7. У випадку смерті або відставки якого-небудь члена Комітету або якщо він чи вона з якоїсь іншої причини не може більше виконувати обов'язки члена Комітету, Держава-учасниця, що висунула даного члена Комітету, призначає іншого експерта з числа своїх громадян на строк, що залишився, за умови схвалення Комітетом.

8. Комітет встановлює власні правила процедури.

9. Комітет обирає своїх службових осіб на дворічний строк.

10. Сесії Комітету, як правило, проводяться в центральних установах Організації Об'єднаних Націй або в будь-якому іншому відповідному місці, визначеному Комітетом. Комітет, як правило, проводить сесії щорічно. Тривалість сесії Комітету визначається і при необхідності переглядається на нарадах Держав-учасниць цієї Конвенції за умови схвалення Генеральною Асамблеєю.

11. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надає необхідні персонал і матеріальні засоби для ефективного здійснення Комітетом своїх функцій відповідно до цієї Конвенції.

12. Члени Комітету, заснованого відповідно до цієї Конвенції, одержують схвалювану Генеральною Асамблеєю винагороду з коштів Організації Об'єднаних Націй в порядку та на умовах, встановлених Генеральною Асамблеєю.

Стаття 44

1. Держави-учасниці зобов'язані подавати Комітету через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав:

а) протягом двох років після набуття чинності цією Конвенцією для відповідної Держави-учасниці;

б) надалі — кожні п'ять років.

2. У доповідях, які подаються відповідно до цієї статті, зазначаються фактори і труднощі, якщо такі є, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією Конвенцією. Доповіді містять також достатню інформацію, з тим щоб забезпечити Комітету повне розуміння дії Конвенції у даній країні.

3. Державі-учасниці, яка подала Комітету всебічну первинну інформацію, немає необхідності повторювати у наступних доповідях, що подаються відповідно до пункту 1 підпункту б цієї статті, раніше викладену основну інформацію.

4. Комітет може запитувати у Держав-учасниць додаткову інформацію, що стосується здійснення цієї Конвенції.

5. Доповіді про діяльність Комітету раз на два роки представляються Генеральній Асамблеї через Економічну та Соціальну Раду.

6. Держави-учасниці забезпечують широку гласність своїм доповідям у власних країнах.

Стаття 45

3 метою сприяння ефективному здійсненню Конвенції та заохочення міжнародного співробітництва в галузі, охоплюваній цією Конвенцією:

а) спеціалізовані установи, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй та інші органи Організації Об'єднаних Націй мають право бути представленими при розгляді питань про здійснення таких положень цієї Конвенції, які входять до сфери їх повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фонду Організації Об'єднаних Націй та іншим компетентним органам, якщо він вважає це за доцільне, подавати висновки експертів щодо здійснення Конвенції у тих галузях, які входять до сфери їх відповідних повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фонду Організації Об'єднаних Націй та іншим органам Організації Об'єднаних Націй подавати доповіді про здійснення Конвенції у галузях, що входять до сфери їх діяльності;

б) Комітет направляє, якщо він вважає за доцільне, до спеціалізованих установ, Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних органів будь-які доповіді Держав-учасниць, в яких вміщені прохання про технічну консультацію чи допомогу або йдеться про потреби в цьому, зазначені зауваження та пропозиції Комітету, якщо такі є, щодо таких прохань чи зауважень;

в) Комітет може рекомендувати Генеральній Асамблеї запропонувати Генеральному секретарю провести від її імені дослідження з питань, що стосуються прав дитини;

г) Комітет може вносити пропозиції і рекомендації загального характеру, засновані на інформації, одержаній відповідно до статей 44 і 45 цієї Конвенції. Такі пропозиції і рекомендації загального характеру направляються будь-якій зацікавленій Державі-учасниці і повідомляються Генеральній Асамблеї поряд із зауваженнями Держав-учасниць, якщо такі є.

ЧАСТИНА III

Стаття 46

Ця Конвенція відкрита для підписання її всіма державами.

Стаття 47

Ця Конвенція підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 48

Ця Конвенція відкрита для приєднання до неї будь-якої держави. Документи про приєднання здаються на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 49

1. Ця Конвенція набуває чинності на тридцятий день після дати здачі на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй двадцятій ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

2. Для кожної держави, яка ратифікує цю Конвенцію або приєднується до неї після здачі на зберігання двадцятій ратифікаційної грамоти або документа про приєднання, ця Конвенція набирає чинності на тридцятий день після здачі такою державою на зберігання її ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 50

1. Будь-яка Держава-учасниця може запропонувати поправку і подати її Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй. Генеральний секретар потім направляє запропоновану поправку Державам-учасницям з проханням повідомити його, чи висловлюються вони за скликання конференції Держав-учасниць з метою розгляду цих пропозицій і проведення по них голосування. Якщо протягом чотирьох місяців, починаючи з дати такого повідомлення, принаймні третина Держав-учасниць висловиться за таку конференцію, Генеральний секретар скликає цю конференцію під егідою Організації Об'єднаних Націй. Будь-яка поправка, прийнята більшістю Держав-учасниць, які присутні та голосують на цій конференції, подається Генеральній Асамблеї на її затвердження.

2. Поправка, прийнята згідно з пунктом 1 цієї статті, набуває чинності після затвердження її Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй та прийняття її більшістю у дві третини Держав-учасниць.

3. Коли поправка набуває чинності, вона стає обов'язковою для тих Держав-учасниць, які її прийняли, а для інших Держав-учасниць залишаються обов'язковими положення цієї Конвенції і будь-які попередні поправки.

Стаття 51

1. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй отримує та розсилає всім державам текст застережень, зроблених державами у момент ратифікації або приєднання.

2. Застереження, не сумісні з цілями і завданнями цієї Конвенції, не допускаються.

3. Застереження можуть бути зняті у будь-який час шляхом відповідного повідомлення, направленою Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй, який потім повідомляє про це всі держави. Таке повідомлення набуває чинності з дня отримання його Генеральним секретарем.

Стаття 52

Будь-яка Держава-учасниця може денонсувати цю Конвенцію шляхом письмового повідомлення Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй. Денонсація набуває чинності через рік після отримання повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 53

Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй призначається депозитарієм цієї Конвенції.

Стаття 54

Оригінал цієї Конвенції, англійський, арабський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якої є однаково автентичними, здається на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

НА ПОСВІДЧЕННЯ ЧОГО нижчепідписані повноважні представники, належним чином на те уповноважені своїми відповідними урядами, підписали цю Конвенцію.

ДОДАТОК 3.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ІНВАЛІДІВ

(Додатково див. Факультативний Протокол до Конвенції
від 13.12.2006)

(Конвенцію ратифіковано Законом
N 1767-VI (1767-17) від 16.12.2009)

Дата підписання: 13.12.2006
Дата ратифікації Україною: 16.12.2009
Дата набрання чинності для України: 06.03.2010

Офіційний переклад

ПРЕАМБУЛА

Держави — учасниці цієї Конвенції,

- a) нагадуючи про проголошені в Статуті Організації Об'єднаних Націй принципи, в яких достоїнство й цінність, притаманні всім членам людської сім'ї, і рівні та невід'ємні їхні права визнаються за основу свободи, справедливості й загального миру;
- b) визнаючи, що Організація Об'єднаних Націй проголосила й закріпила в Загальній декларації прав людини та в Міжнародних пактах про права людини, що кожна людина має всі передбачені в них права й свободи без будь-якого розрізнення;
- c) підтверджуючи загальність, неподільність, взаємозалежність і взаємопов'язаність усіх прав людини й основоположних свобод, а також необхідність гарантувати інвалідам повне користування ними без дискримінації;
- d) посилаючися на Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, не-

людських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання, Конвенцію про права дитини та Міжнародну конвенцію про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей;

e) визнаючи, що інвалідність — це поняття, яке еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і відносницькими та середовищними бар'єрами і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими;

f) визнаючи важливість, яку принципи й керівні орієнтири, що містяться у Всесвітній програмі дій стосовно інвалідів та в Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів, мають з погляду впливу на заохочення, формулювання та оцінку стратегій, планів, програм і заходів на національному, регіональному та міжнародному рівнях для подальшого забезпечення інвалідам рівних можливостей;

g) наголошуючи на важливості актуалізації проблем інвалідності як складової відповідних стратегій сталого розвитку;

h) визнаючи також, що дискримінація стосовно будь-якої особи за ознакою інвалідності є ущемленням достоїнства й цінності, притаманних людській особистості;

i) визнаючи далі багатоманітність інвалідів;

j) визнаючи необхідність заохочувати й захищати права людини всіх інвалідів, зокрема тих, хто потребує активнішої підтримки;

k) будучи занепокоєними тим, що, незважаючи на всі ці різноманітні документи й починання, інваліди продовжують натрапляти на бар'єри на шляху їхньої участі в житті суспільства як повноправних членів і з порушенням їхніх прав людини в усіх частинах світу;

l) визнаючи важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя інвалідів у кожній країні, особливо в країнах, що розвиваються;

m) визнаючи цінний нинішній і потенційний внесок інвалідів у загальний добробут і багатоманітність їхніх місцевих товариств і ту обставину, що сприяння повному здійсненню інвалідами своїх прав людини та основоположних свобод, а також повноцінній участі інвалідів дасть змогу зміцнити в них почуття причетності й досягти

значних успіхів у людському, соціальному та економічному розвитку суспільства та викоріненні убогості;

п) визнаючи, що для інвалідів важливою є їхня особиста самостійність і незалежність, зокрема свобода робити власний вибір;

о) уважаючи, що інваліди повинні мати можливість активної залученості до процесів ухвалення рішень стосовно стратегій і програм, зокрема тих, які безпосередньо стосуються їх;

р) будучи занепокоєними важкими умовами, на які натрапляють інваліди, які піддаються численним або загостреним формам дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного, етнічного, аборигенного чи соціального походження, майнового стану, народження, віку або іншої обставини;

қ) визнаючи, що жінки-інваліди й дівчата-інваліди як удома, так і поза ним нерідко піддаються більшому ризику насилля, травмування або наруги, недбалого чи зневажливого ставлення, поганого поводження або експлуатації;

г) визнаючи, що діти-інваліди повинні в повному обсязі користуватися всіма правами людини й основоположними свободами нарівні з іншими дітьми, і нагадуючи у зв'язку із цим про зобов'язання, узяті на себе державами — учасницями Конвенції про права дитини ;

ѕ) наголошуючи на необхідності врахування гендерного аспекту в усіх зусиллях зі сприяння повному здійсненню інвалідами прав людини й основоположних свобод;

т) наголошуючи на тому факті, що більшість інвалідів живе в умовах убогості, і визнаючи у зв'язку із цим гостру необхідність займатися проблемою негативного впливу убогості на інвалідів;

ц) беручи до уваги, що обстановка миру та безпеки, заснована на повній повазі до цілей і принципів, викладених у Статуті Організації Об'єднаних Націй , і на дотриманні застосовних угод у галузі прав людини, є неодмінною умовою для повного захисту інвалідів, зокрема під час збройних конфліктів й іноземної окупації;

в) визнаючи, що важливою є доступність фізичного, соціального, економічного та культурного оточення, охорони здоров'я та освіти, а також інформації та зв'язку, оскільки вона дає змогу інвалідам по-

вною мірою користуватися всіма правами людини й основоположними свободами;

w) беручи до уваги, що кожна окрема людина, маючи зобов'язання стосовно інших людей і того колективу, до якого вона належить, повинна добиватися заохочення й дотримання прав, що визнаються в Міжнародному біллі про права людини;

x) будучи переконаними в тому, що сім'я є природним і основним осередком суспільства та має право на захист з боку суспільства й держави та що інваліди й члени їхніх сімей повинні отримувати необхідний захист і допомогу, які дають змогу сім'ям робити внесок у справу повного й рівного користування правами інвалідів;

y) будучи переконаними в тому, що всеосяжна та єдина міжнародна конвенція про заохочення та захист прав і достоїнства інвалідів стане важливим внеском у подолання глибоко несприятливого соціального становища інвалідів і в розширення їхньої участі в громадському, політичному, економічному, соціальному та культурному житті за рівних можливостей — як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються;

домовилися про таке:

Стаття 1

Мета

Мета цієї Конвенції полягає в заохоченні, захисті й забезпеченні повного й рівного здійснення всіма інвалідами всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання притаманного їм достоїнства.

До інвалідів належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які під час взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими.

Стаття 2

Визначення

Для цілей цієї Конвенції:

«спілкування» включає використання мов, текстів, абетки Брайля, тактильного спілкування, великого шрифту, доступних

мультимедійних засобів, так само, як і друківаних матеріалів, аудіозасобів, звичайної мови, читців, а також підсилювальних і альтернативних методів, способів та форматів спілкування, зокрема доступної інформаційно-комунікаційної технології;

«мова» включає мовленнєві й жестові мови та інші форми немовленнєвих мов;

«дискримінація за ознакою інвалідності» означає будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причини інвалідності, метою або результатом якого є применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері. Вона включає всі форми дискримінації, у тому числі відмову в розумному пристосуванні;

«розумне пристосування» означає внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і підхожих модифікацій і коректив, що не стають недомірним чи невиправданим тягарем, для цілей забезпечення реалізації або здійснення інвалідами нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод;

«універсальний дизайн» означає дизайн предметів, обстановок, програм та послуг, покликаний зробити їх максимально можливою мірою придатними для використання для всіх людей без необхідності адаптації чи спеціального дизайну. «Універсальний дизайн» не виключає допоміжних пристроїв для конкретних груп інвалідів, де це необхідно.

Стаття 3

Загальні принципи

Принципами цієї Конвенції є:

- a) повага до притаманного людині достоїнства, її особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, і незалежності;
- b) недискримінація;
- c) повне й ефективне залучення та включення до суспільства;
- d) повага до особливостей інвалідів і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства;

- e) рівність можливостей;
- f) доступність;
- g) рівність чоловіків і жінок;
- h) повага до таких здібностей дітей-інвалідів, які розвиваються, і повага до права дітей-інвалідів зберігати свою індивідуальність.

Стаття 4

Загальні зобов'язання

1. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечувати й заохочувати повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод всіма інвалідами без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності. Із цієї метою держави-учасниці зобов'язуються:

- a) вживати всіх належних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, що визнаються в цій Конвенції;
- b) вживати всіх належних заходів, зокрема законодавчих, для зміни чи скасування існуючих законів, постанов, звичаїв та підвалин, які є дискримінаційними стосовно інвалідів;
- c) ураховувати в усіх стратегіях і програмах захисту і заохочення прав людини інвалідів;
- d) утримуватися від будь-яких дій або методів, які не узгоджуються із цією Конвенцією, і забезпечувати, щоб державні органи та установи діяли відповідно до цієї Конвенції;
- e) уживати всіх належних заходів для усунення дискримінації за ознакою інвалідності з боку будь-якої особи, організації або приватного підприємства;
- f) проводити або заохочувати дослідну та конструкторську розробку товарів, послуг, устаткування та об'єктів універсального дизайну (який визначено в статті 2 цієї Конвенції), пристосування яких до конкретних потреб інваліда вимагало б якомога меншої адаптації й мінімальних витрат, сприяти наявності й використанню їх, а також просувати ідею універсального дизайну під час вироблення стандартів і керівних орієнтирів;
- g) проводити або заохочувати дослідну та конструкторську розробку, а також сприяти наявності й використанню но-

вих технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій, засобів, що полегшують мобільність, обладнання та допоміжних технологій, підхожих для інвалідів, приділяючи першочергову увагу недорогим технологіям;

h) надавати інвалідам доступну інформацію про засоби, що полегшують мобільність, обладнання та допоміжні технології, зокрема нові технології, а також інші форми допомоги, допоміжні послуги та об'єкти;

i) заохочувати викладання спеціалістам і персоналу, що працюють з інвалідами, прав, які визнаються в цій Конвенції, щоб удосконалювати надання гарантованих цими правами допомоги та послуг.

2. Що стосується економічних, соціальних та культурних прав, то кожна держава-учасниця зобов'язується вживати, максимально залучаючи наявні в неї ресурси, а у випадку необхідності — удаючися до міжнародного співробітництва, заходів для поступового досягнення повної реалізації цих прав без шкоди для тих сформульованих у цій Конвенції зобов'язань, які є безпосередньо застосовними відповідно до міжнародного права.

3. Під час розробки й застосування законодавства й стратегій, спрямованих на виконання цієї Конвенції, і в рамках інших процесів ухвалення рішень з питань, що стосуються інвалідів, держави-учасниці тісно консультуються з інвалідами, зокрема дітьми-інвалідами, й активно залучають їх через організації, що їх представляють.

4. Ніщо в цій Конвенції не зачіпає будь-яких положень, які більшою мірою сприяють реалізації прав інвалідів і можуть міститися в законах держави-учасниці або нормах міжнародного права, що є чинними в цій державі. Не допускається жодне обмеження чи применшення будь-яких прав людини й основоположних свобод, що визнаються або існують у будь-якій державі — учасниці цієї Конвенції на підставі закону, конвенцій, правил або звичаїв, під приводом, що в цій Конвенції не визнаються такі права чи свободи або що в ній вони визнаються в меншому обсязі.

5. Положення цієї Конвенції поширюються на всі частини федеративних держав без жодних обмежень чи вилучень.

Стаття 5

Рівність і недискримінація

1. Держави-учасниці визнають, що всі особи є рівними перед законом і за ним та мають право на рівний захист закону й рівне користування ним без будь-якої дискримінації.
2. Держави-учасниці забороняють будь-яку дискримінацію за ознакою інвалідності й гарантують інвалідам рівний та ефективний правовий захист від дискримінації на будь-якому ґрунті.
3. Для заохочення рівності й усунення дискримінації держави-учасниці вживають усіх належних заходів для забезпечення розумного пристосування.
4. Конкретні заходи, необхідні для прискорення чи досягнення фактичної рівності інвалідів, не вважаються дискримінацією за змістом цієї Конвенції.

Стаття 6

Жінки-інваліди

1. Держави-учасниці визнають, що жінки-інваліди та дівчата-інваліди піддаються множинній дискримінації, й у зв'язку із цим уживають заходів для забезпечення повного й рівного здійснення ними всіх прав людини й основоположних свобод.
2. Держави-учасниці вживають усіх належних заходів для забезпечення всебічного розвитку, поліпшення становища та розширення прав і можливостей жінок, щоб гарантувати їм здійснення й реалізацію прав людини й основоположних свобод, закріплених у цій Конвенції.

Стаття 7

Діти-інваліди

1. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для забезпечення повного здійснення дітьми-інвалідами всіх прав людини й основоположних свобод нарівні з іншими дітьми.
2. В усіх діях стосовно дітей-інвалідів першочергова увага приділяється вищим інтересам дитини.
3. Держави-учасниці забезпечують, щоб діти-інваліди мали право вільно висловлювати з усіх питань, що їх зачіпають, свої погляди.

ди, які отримують належну вагомість, відповідну їхньому вікові та зрілості, нарівні з іншими дітьми й отримувати допомогу, яка відповідає інвалідності та вікові, у реалізації цього права.

Стаття 8

Просвітно-виховна робота

1. Держави-учасниці зобов'язуються вживати невідкладних, ефективних та належних заходів, щоб:
  - a) підвищувати освіченість усього суспільства, зокрема на рівні сім'ї, у питаннях інвалідності й зміцнювати повагу до прав і достоїнства інвалідів;
  - b) вести боротьбу зі стереотипами, забобонами та шкідливими звичаями стосовно інвалідів, зокрема на ґрунті статевої належності й віку, в усіх сферах життя;
  - c) пропагувати потенціал і внесок інвалідів.
2. Уживані із цією метою заходи включають:
  - a) розгортання та ведення ефективних суспільно-просвітних кампаній, покликаних:
    - i) виховувати сприйнятливність до прав інвалідів;
    - ii) заохочувати позитивні уявлення про інвалідів і глибше розуміння їх суспільством;
    - iii) сприяти визнанню навичок, достоїнств і здібностей інвалідів, а також їхнього внеску на робочому місці та на ринку праці;
  - b) виховання на всіх рівнях системи освіти, зокрема в усіх дітей починаючи з раннього віку, шанобливого ставлення до прав інвалідів;
  - c) спонукання всіх органів масової інформації до такого зображення інвалідів, яке узгоджується з метою цієї Конвенції;
  - d) просування виховно-ознайомчих програм, присвячених інвалідам та їхнім правам.

Стаття 9

Доступність

1. Щоб надати інвалідам можливість вести незалежний спосіб життя й усебічно брати участь у всіх аспектах життя, держави-учасниці вживають належних заходів для забезпечення інвалідам доступу нарівні з іншими до фізичного оточення, до транспорту, до інформації та зв'язку, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій і систем, а також до інших об'єктів і послуг, відкритих або таких, що надаються населенню, як у міських, так і в сільських районах. Ці заходи, які включають виявлення й усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають доступності, повинні поширюватися, зокрема:
  - a) на будинки, дороги, транспорт й інші внутрішні та зовнішні об'єкти, зокрема школи, житлові будинки, медичні установи та робочі місця;
  - b) на інформаційні, комунікаційні та інші служби, зокрема електронні служби та екстрені служби.
2. Держави-учасниці вживають також належних заходів для того, щоб:
  - a) розробляти мінімальні стандарти й керівні орієнтири, що передбачають доступність об'єктів і послуг, відкритих або таких, що надаються населенню, уводити їх у дію та стежити за дотриманням їх;
  - b) забезпечувати, щоб приватні підприємства, які пропонують об'єкти й послуги, відкриті або такі, що надаються населенню, ураховували всі аспекти доступності для інвалідів;
  - c) організовувати для всіх залучених сторін інструктаж з проблем доступності, на які натрапляють інваліди;
  - d) оснащувати будинки та інші об'єкти, відкриті для населення, знаками, виконаними абеткою Брайля у формі, що легко читається і є зрозумілою;
  - e) надавати різні види послуг помічників і посередників, зокрема провідників, читців і професійних сурдоперекладачів, для полегшення доступності будинків та інших об'єктів, відкритих для населення;

- f) розвивати інші належні форми надання інвалідам допомоги та підтримки, що забезпечують їм доступ до інформації;
- g) заохочувати доступ інвалідів до нових інформаційно-комунікаційних технологій і систем, зокрема Інтернету;
- h) заохочувати проектування, розробку, виробництво й поширення первісно доступних інформаційно-комунікаційних технологій і систем, так щоб доступність цих технологій і систем досягалася за мінімальних витрат.

Стаття 10

Право на життя

Держави-учасниці знову підтверджують невід'ємне право кожної людини на життя й уживають усіх необхідних заходів для забезпечення його ефективного здійснення інвалідами нарівні з іншими.

Стаття 11

Ситуація ризику та надзвичайні гуманітарні ситуації

Держави-учасниці вживають відповідно до своїх зобов'язань за міжнародним правом, зокрема міжнародним гуманітарним правом та міжнародним правом з прав людини, усіх необхідних заходів для забезпечення захисту й безпеки інвалідів у ситуаціях ризику, зокрема в збройних конфліктах, надзвичайних гуманітарних ситуаціях та під час стихійних лих.

Стаття 12

Рівність перед законом

1. Держави-учасниці підтверджують, що кожний інвалід, де б він не знаходився, має право на рівний правовий захист.
2. Держави-учасниці визнають, що інваліди мають правоздатність нарівні з іншими в усіх аспектах життя.
3. Держави-учасниці вживають належних заходів для надання інвалідам доступу до підтримки, якої вони можуть потребувати під час реалізації своєї правоздатності.
4. Держави-учасниці забезпечують, щоб усі заходи, пов'язані з реалізацією правоздатності, передбачали належні та ефективні

гарантії недопущення зловживань відповідно до міжнародного права з прав людини. Такі гарантії повинні забезпечувати, щоб заходи, пов'язані з реалізацією правоздатності, орієнтувалися на повагу до прав, волі та переваг особи, були вільні від конфлікту інтересів і недоречного впливу, були домірні обставинам цієї особи й пристосовані до них, застосовувалися протягом якомога меншого строку й регулярно перевірялися компетентним, незалежним та безстороннім органом чи судовою інстанцією. Ці гарантії повинні бути домірні тій мірі, якою такі заходи зачіпають права та інтереси цієї особи.

5. З урахуванням положень цієї статті держави-учасниці вживають усіх належних і ефективних заходів для забезпечення рівних прав інвалідів на володіння майном і його успадкування, на управління власними фінансовими справами, а також на рівний доступ до банківських позик, іпотечних кредитів та інших форм фінансового кредитування й забезпечують, щоб інваліди не позбавлялися довільно свого майна.

Стаття 13

Доступ до правосуддя

1. Держави-учасниці забезпечують інвалідам нарівні з іншими ефективний доступ до правосуддя, зокрема передбачаючи процесуальні та відповідні вікові корективи, які полегшують виконання ними своєї ефективної ролі прямих і опосередкованих учасників, у тому числі свідків, на всіх стадіях юридичного процесу, зокрема на стадії розслідування та інших стадіях попереднього провадження.
2. Щоб сприяти забезпеченню інвалідам ефективного доступу до правосуддя, держави-учасниці сприяють належному навчанню осіб, які працюють у сфері здійснення правосуддя, зокрема в поліції та пенітенціарній системі.

Стаття 14

Свобода та особиста недоторканність

1. Держави-учасниці забезпечують, щоб інваліди нарівні з іншими:
  - a) користувалися правом на свободу та особисту недоторканність;

- б) не позбавлялися волі незаконно чи довільно й щоб будь-яке позбавлення волі відповідало законіві, а наявність інвалідності в жодному випадку не ставала підставою для позбавлення волі.
2. Держави-учасниці забезпечують, щоб у випадку, коли на підставі якої-небудь процедури інваліди позбавляються волі, у них нарівні з іншими були гарантії, що узгоджуються з міжнародним правом з прав людини, і щоб поводження з ними відповідало цілям і принципам цієї Конвенції, зокрема забезпечення розумного пристосування.

Стаття 15

Свобода від катувань і жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання

1. Ніхто не повинен піддаватися катуванням або жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують його гідність, поводженню або покаранню. Зокрема, жодна особа не повинна без власної вільної згоди піддаватися медичним чи науковим дослідям.
2. Держави-учасниці вживають усіх ефективних законодавчих, адміністративних, судових чи інших заходів для того, щоб інваліди нарівні з іншими не піддавалися катуванням або жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують гідність, видам поводження та покарання.

Стаття 16

Свобода від експлуатації, насилля та наруги

1. Держави-учасниці вживають усіх належних законодавчих, адміністративних, соціальних, просвітних та інших заходів для захисту інвалідів як удома, так і поза ним від усіх форм експлуатації, насилля та наруги, зокрема від тих їхніх аспектів, які мають гендерне підґрунтя.
2. Держави-учасниці вживають також усіх належних заходів для недопущення всіх форм експлуатації, насилля та наруги, забезпечуючи, зокрема, підхожі форми надання допомоги і підтримки, яка враховує віково-статеву специфіку інвалідів, їхнім сім'ям та особам, які здійснюють догляд за інвалідами, зокрема шляхом ознайомлення й освіти з питання про те, як уникати проявів експлуатації, насилля та наруги, визначати їх та повідомляти про них. Держави-

учасниці забезпечують, щоб послуги з надання захисту надавалися з урахуванням віково-статеві специфіки й фактора інвалідності.

3. Прагнучи запобігати проявам усіх форм експлуатації, насилля та наруги, держави-учасниці забезпечують, щоб усі установи та програми, призначені для обслуговування інвалідів, перебували під ефективним наглядом з боку незалежних органів.
4. Держави-учасниці вживають усіх належних заходів для сприяння фізичному, когнітивному та психологічному відновленню, реабілітації та соціальній реінтеграції інвалідів, які стали жертвами будь-якої форми експлуатації, насилля чи наруги, зокрема шляхом обслуговування з надання захисту. Такі відновлення та реінтеграція відбуваються в обстановці, що сприяє зміцненню здоров'я, благополуччя, самоповаги, достоїнства та самостійності відповідної особи, і здійснюються з урахуванням потреб, зумовлених віково-статеві специфікою.
5. Держави-учасниці приймають ефективні законодавство та стратегії, зокрема орієнтовані на жінок і дітей, для забезпечення того, щоб випадки експлуатації, насилля та наруги стосовно інвалідів виявлялися, розслідувалися та в належних випадках переслідувалися.

Стаття 17

Захист особистої цілісності

Кожний інвалід має право на повагу до його фізичної та психічної цілісності нарівні з іншими.

Стаття 18

Свобода пересування та громадянство

1. Держави-учасниці визнають права інвалідів на свободу пересування, на свободу вибору місця проживання та на громадянство нарівні з іншими, зокрема шляхом забезпечення того, щоб інваліди:
- а) мали право набувати й змінювати громадянство та не позбавлялися свого громадянства довільно чи з причини інвалідності;
  - б) не позбавлялися, з причини інвалідності, можливості отримувати документи, що підтверджують їхнє громадянство, чи будь-які інші документи, що посвідчують їхню особу, володіти

такими документами й користуватися ними чи використовувати відповідні процедури, наприклад імміграційні, які можуть бути необхідні для полегшення здійснення права на свободу пересування;

- с) мали право вільно залишати будь-яку країну, зокрема власну;
- д) не позбавлялися довільно або з причини інвалідності права на в'їзд до власної країни.

2. Діти-інваліди реєструються відразу після народження та з моменту народження мають право на ім'я та на набуття громадянства, а також найможливішою мірою право знати своїх батьків і право на їхню турботу.

Стаття 19

Самостійний спосіб життя й залучення до місцевої спільноти

Держави — учасниці цієї Конвенції визнають рівне право всіх інвалідів жити у звичайних місцях проживання, коли варіанти вибору є рівними з іншими людьми, і вживають ефективних і належних заходів для того, щоб сприяти повній реалізації інвалідами цього права та повному включенню й залученню їх до місцевої спільноти, зокрема забезпечуючи, щоб:

- а) інваліди мали можливість вибирати нарівні з іншими людьми своє місце проживання й те, де й з ким проживати, і не були зобов'язані проживати в якихось визначених житлових умовах;
- б) інваліди мали доступ до різного роду послуг, що надаються вдома, за місцем проживання, та інших допоміжних послуг на базі місцевої спільноти, зокрема персональної допомоги, необхідної для підтримки життя в місцевій спільноті й включення до неї, а також для недопущення ізоляції або сегрегації від місцевої спільноти;
- с) послуги та об'єкти колективного користування, призначені для населення в цілому, були рівною мірою доступні для інвалідів і відповідали їхнім потребам.

Стаття 20

Індивідуальна мобільність

Держави-учасниці вживають ефективних заходів для забезпечення індивідуальної мобільності інвалідів з максимально можливим ступенем їхньої самостійності, зокрема шляхом:

- а) сприяння індивідуальній мобільності інвалідів вибраним ними способом, у вибраний ними час та за доступною ціною;
- б) полегшення доступу інвалідів до якісних засобів, що полегшують мобільність, пристроїв, допоміжних технологій та послуг помічників і посередників, зокрема за рахунок надання їх за доступною ціною;
- с) навчання інвалідів та кадрів спеціалістів, що з ними працюють, навичкам мобільності;
- д) спонукання підприємств, що займаються виробництвом засобів, які полегшують мобільність, пристроїв та допоміжних технологій, до врахування всіх аспектів мобільності інвалідів.

Стаття 21

Свобода висловлення думки та переконань і доступ до інформації

Держави-учасниці вживають усіх належних заходів для забезпечення того, щоб інваліди могли користуватися правом на свободу висловлення думки та переконань, зокрема свободу шукати, отримувати й поширювати інформацію та ідеї нарівні з іншими, користуючися за власним вибором усіма формами спілкування, визначеними в статті 2 цієї Конвенції, зокрема шляхом:

- а) забезпечення інвалідів інформацією, призначеною для широкої публіки, у доступних форматах і з використанням технологій, що враховують різні форми інвалідності, своєчасно й без додаткової плати;
- б) прийняття та сприяння використанню в офіційних відносинах: жестових мов, абетки Брайля, підсилювальних і альтернативних способів спілкування й усіх інших доступних способів, методів та форматів спілкування за вибором інвалідів;
- с) активного спонукання приватних підприємств, що надають послуги широкій публіці, зокрема через Інтернет, до надан-

ня інформації та послуг у доступних і придатних для інвалідів форматах;

- d) спонукання засобів масової інформації, зокрема тих, що надають інформацію через Інтернет, до перетворення своїх послуг на доступні для інвалідів;
- e) визнання й заохочення використання жестових мов.

Стаття 22

Недоторканність приватного життя

1. Незалежно від місця проживання чи житлових умов жодний інвалід не повинен наражатися на довільне чи незаконне посягання на недоторканність його приватного життя, сім'ї, житла чи листування та інших видів спілкування або на незаконні нападки на його честь і репутацію. Інваліди мають право на захист закону від таких посягань або нападок.
2. Держави-учасниці охороняють конфіденційність відомостей про особу, стан здоров'я та реабілітацію інвалідів нарівні з іншими.

Стаття 23

Повага до дому та сім'ї

1. Держави-учасниці вживають ефективних і належних заходів для усунення дискримінації стосовно інвалідів у всіх питаннях, що стосуються шлюбу, сім'ї, батьківства, материнства та особистих взаємин, нарівні з іншими, прагнучи при цьому забезпечити, щоб:
  - a) визнавалося право всіх інвалідів, які досягли шлюбного віку, укладати шлюб і створювати сім'ю на підставі вільної та повної згоди тих, хто одружується;
  - b) визнавалися права інвалідів на вільне й відповідальне прийняття рішень про кількість дітей та інтервали між їхнім народженням і на доступ до інформації, що відповідає їхньому вікові, та до освіти в питаннях репродуктивної поведінки та планування сім'ї, а також надавалися засоби, які дають їм змогу здійснювати ці права;
  - c) інваліди, зокрема діти, нарівні з іншими зберігали свою фертильність.

2. Держави-учасниці забезпечують права та обов'язки інвалідів стосовно опікунства, піклування, опіки, усиновлення дітей чи аналогічних інститутів, коли ці поняття є в національному законодавстві; в усіх випадках першочергове значення мають вищі інтереси дитини. Держави-учасниці надають інвалідам належну допомогу у виконанні ними своїх обов'язків виховувати дітей.

3. Держави-учасниці забезпечують, щоб діти-інваліди мали рівні права стосовно сімейного життя. Для реалізації цих прав і недопущення приховування дітей-інвалідів, залишення їх, ухилення від догляду за ними та сегрегації їх держави-учасниці зобов'язуються від самого початку забезпечувати дітей-інвалідів та їхні сім'ї всебічною інформацією, послугами та підтримкою.

4. Держави-учасниці забезпечують, щоб дитина не розлучалася зі своїми батьками проти їхньої волі, за винятком випадків, коли піднаглядні судові компетентні органи відповідно до застосовних законів та процедур визначають, що таке розлучення є необхідним з огляду на вищі інтереси дитини. За жодних обставин дитина не може бути розлучена з батьками з причини інвалідності або самої дитини, або одного чи обох батьків.

5. Держави-учасниці зобов'язуються у випадку, коли найближчі родичі не в змозі забезпечити догляд за дитиною-інвалідом, докласти всіх зусиль для того, щоб організувати альтернативний догляд за рахунок залучення більш дальніх родичів, а у випадку відсутності такої можливості — за рахунок створення сімейних умов для проживання дитини в місцевій спільноті.

Стаття 24

Освіта

1. Держави-учасниці визнають право інвалідів на освіту. Для цілей реалізації цього права без дискримінації й на підставі рівності можливостей держави-учасниці забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя, прагнучи при цьому:

- a) до повного розвитку людського потенціалу, а також почуття достоїнства та самоповаги та до посилення поваги до прав людини, основоположних свобод і людської багатоманітності;
- b) до розвитку особистості, талантів і творчості інвалідів, а також їхніх розумових і фізичних здібностей у найповнішому обсязі;

- с) до надання інвалідам можливості брати ефективну участь у житті вільного суспільства;
2. Під час реалізації цього права держави-учасниці забезпечують, щоб: а) інваліди не виключалися через інвалідність із системи загальної освіти, а діти-інваліди — із системи безплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти;
- б) інваліди мали нарівні з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безплатної початкової й середньої освіти в місцях свого проживання;
- с) забезпечувалося розумне пристосування, що враховує індивідуальні потреби;
- д) інваліди отримували всередині системи загальної освіти необхідну підтримку для полегшення їхнього ефективного навчання;
- е) в умовах, які максимально сприяють засвоєнню знань і соціальному розвитку, відповідно до мети повного охоплення вживались ефективні заходи з організації індивідуалізованої підтримки.
3. Держави-учасниці надають інвалідам можливість засвоювати життєві та соціалізаційні навички, щоб полегшити їхню повну й рівну участь в процесі освіти і як членів місцевої спільноти. Держави-учасниці вживають у цьому напрямі належних заходів, зокрема:
- а) сприяють засвоєнню абетки Брайля, альтернативних шрифтів, підсилювальних та альтернативних методів, способів і форматів спілкування, а також навичок орієнтації та мобільності й сприяють підтримці з боку однолітків і наставництву;
- б) сприяють засвоєнню жестової мови та заохоченню мовної самобутності глухих;
- с) забезпечують, щоб навчання осіб, зокрема дітей, які є сліпими, глухими чи сліпоглухими, здійснювалося з допомогою найбільш підходящих для інваліда мов, методів і способів спілкування і в обстановці, яка максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвитку.
4. Щоб сприяти забезпеченню реалізації цього права, держави-учасниці вживають належних заходів для залучення до роботи

вчителів, зокрема й учителів-інвалідів, які володіють жестовою мовою та (чи) абеткою Брайля, та для навчання спеціалістів і персоналу, що працюють на всіх рівнях системи освіти. Таке навчання охоплює освіту в питаннях інвалідності й використання підходящих підсилювальних і альтернативних методів, способів та форматів спілкування, навчальних методик і матеріалів для надання підтримки інвалідам.

5. Держави-учасниці забезпечують, щоб інваліди могли мати доступ до загальної вищої освіти, професійного навчання, освіти для дорослих і навчання протягом усього життя без дискримінації та нарівні з іншими. Із цією метою держави-учасниці забезпечують, щоб для інвалідів забезпечувалося розумне пристосування.

Стаття 25

Здоров'я

Держави-учасниці визнають, що інваліди мають право на найбільш досяжний рівень здоров'я без дискримінації за ознакою інвалідності. Держави-учасниці вживають усіх належних заходів для забезпечення доступу інвалідів до послуг у сфері охорони здоров'я, які враховують гендерну специфіку, у тому числі до реабілітації за станом здоров'я. Зокрема, держави-учасниці:

- а) забезпечують інвалідам той самий набір, якість і рівень безплатних або недорогих послуг і програм з охорони здоров'я, що й іншим особам, зокрема у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я та за державними програмами охорони здоров'я, що пропонуються населенню;
- б) надають ті послуги у сфері охорони здоров'я, які необхідні інвалідам безпосередньо з причини їхньої інвалідності, зокрема послуги з ранньої діагностики, а в підходящих випадках — корекції та послуги, покликані звести до мінімуму та запобігти подальшому виникненню інвалідності, зокрема серед дітей і людей похилого віку;
- с) організують ці послуги у сфері охорони здоров'я якомога ближче до місць безпосереднього проживання цих людей, зокрема в сільських районах;
- д) вимагають, щоб спеціалісти з охорони здоров'я надавали інвалідам послуги такої самої якості, що й іншим особам,

зокрема на підставі вільної та поінформованої згоди через, серед іншого, підвищення обізнаності стосовно прав людини, достоїнства, самостійності й потреб інвалідів за рахунок навчання та прийняття етичних стандартів для державної та приватної охорони здоров'я;

- е) забороняють дискримінацію стосовно інвалідів під час надання медичного страхування та страхування життя, якщо останнє дозволене національним правом, і передбачають, що воно надається на справедливих і розумних засадах;
- ф) не допускають дискримінаційної відмови в охороні здоров'я чи послугах у цій галузі чи отриманні їжі або рідин з причини інвалідності.

Стаття 26

Абілітація та реабілітація

1. Держави-учасниці вживають, зокрема за підтримки з боку інших інвалідів, ефективних і належних заходів для того, щоб надати інвалідам можливість для досягнення й збереження максимальної незалежності, повних фізичних, розумових, соціальних та професійних здібностей і повного включення й залучення до всіх аспектів життя. Із цією метою держави-учасниці організують, зміцнюють та розширюють комплексні абілітаційні та реабілітаційні послуги й програми, особливо у сфері охорони здоров'я, зайнятості, освіти й соціального обслуговування, таким чином, щоб ці послуги та програми:

- а) починали реалізуватися якомога раніше й ґрунтувалися на багатопрофільній оцінці потреб і сильних сторін індивіда;
  - б) сприяли залученню та включенню до місцевої спільноти й до всіх аспектів життя суспільства, мали добровільний характер і були доступні для інвалідів якомога ближче до місць їхнього безпосереднього проживання, зокрема в сільських районах.
2. Держави-учасниці заохочують розвиток початкового й подальшого навчання спеціалістів і персоналу, які працюють у сфері абілітаційних і реабілітаційних послуг.
3. Держави-учасниці заохочують наявність, знання та використання допоміжних пристроїв і технологій, що стосуються абілітації й реабілітації та призначені для інвалідів.

Стаття 27

Праця та зайнятість

1. Держави-учасниці визнають право інвалідів на працю нарівні з іншими; воно включає право на отримання можливості заробляти собі на життя працею, яку інвалід вільно вибрав чи на яку він вільно погодився, в умовах, коли ринок праці та виробниче середовище є відкритими, інклюзивними та доступними для інвалідів. Держави-учасниці забезпечують і заохочують реалізацію права на працю, зокрема тими особами, які отримують інвалідність під час трудової діяльності, шляхом ужиття, у тому числі в законодавчому порядку, належних заходів, спрямованих, зокрема, на таке:

- а) заборону дискримінації за ознакою інвалідності стосовно всіх питань, які стосуються всіх форм зайнятості, зокрема умов прийому на роботу, наймання та зайнятості, збереження роботи, просування по службі та безпечних і здорових умов праці;
- б) захист прав інвалідів нарівні з іншими на справедливі й сприятливі умови праці, зокрема рівні можливості й рівну винагороду за працю рівної цінності, безпечні та здорові умови праці, зокрема захист від домагань, та задоволення скарг;
- в) забезпечення того, щоб інваліди могли здійснювати свої трудові й профспілкові права нарівні з іншими;
- г) надання інвалідам можливості для ефективного доступу до загальних програм технічної та професійної орієнтації, служб працевлаштування та професійного й безперервного навчання;
- д) розширення на ринку праці можливостей для працевлаштування інвалідів та просування їх по службі, а також надання допомоги в пошуку, отриманні, збереженні та відновленні роботи;
- е) розширення можливостей для індивідуальної трудової діяльності, підприємництва, розвитку кооперативів і організації власної справи;
- ж) наймання інвалідів у державному секторі;
- з) стимулювання наймання інвалідів у приватному секторі за допомогою належних стратегій і заходів, які можуть включати програми позитивних дій, стимули та інші заходи;

- i) забезпечення інвалідам розумного пристосування робочого місця;
  - j) заохочення набуття інвалідами досвіду роботи в умовах відкритого ринку праці;
  - k) заохочення програм професійної та кваліфікаційної реабілітації, збереження робочих місць і повернення на роботу для інвалідів.
2. Держави-учасниці забезпечують, щоб інваліди не утримувалися в рабстві чи в підневільному становищі й були захищені нарівні з іншими від примусової чи обов'язкової праці.

Стаття 28

Достатній життєвий рівень та соціальний захист

1. Держави-учасниці визнають право інвалідів на достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей, що включає достатнє харчування, одяг та житло, і на безперервне поліпшення умов життя й уживають належних заходів для забезпечення та заохочення реалізації цього права без дискримінації за ознакою інвалідності.
2. Держави-учасниці визнають право інвалідів на соціальний захист і на користування цим правом без дискримінації за ознакою інвалідності й уживають належних заходів для забезпечення та заохочення реалізації цього права, зокрема заходів:
- a) із забезпечення інвалідам рівного доступу до отримання чистої води та із забезпечення доступу до належних і недорогих послуг, пристроїв та іншої допомоги для задоволення потреб, пов'язаних з інвалідністю;
  - b) із забезпечення інвалідам, зокрема жінкам, дівчатам і людям похилого віку з інвалідністю, доступу до програм соціального захисту й програм скорочення масштабів убогості;
  - c) із забезпечення інвалідам та їхнім сім'ям, що живуть в умовах убогості, доступу до допомоги з боку держави з метою покриття витрат, пов'язаних з інвалідністю, зокрема належного навчання, консультування, фінансової допомоги та тимчасового патронажного догляду;
  - d) із забезпечення інвалідам доступу до програм державного житла;

- e) із забезпечення інвалідам доступу до пенсійних допомоги та програм.

Стаття 29

Участь у політичному та суспільному житті

Держави-учасниці гарантують інвалідам політичні права й можливість користуватися ними нарівні з іншими та зобов'язуються:

- a) забезпечувати, щоб інваліди могли брати ефективну й усебічну участь, прямо або через вільно обраних представників, у політичному й суспільному житті нарівні з іншими, зокрема мали право та можливість голосувати й бути обраними, зокрема шляхом:
  - i) забезпечення того, щоб процедури, приміщення та матеріали для голосування були підходящими, доступними та легкими для розуміння й використання;
  - ii) захисту права інвалідів на участь у таємному голосуванні на виборах і публічних референдумах без залякування та на висунення своїх кандидатур для виборів, на фактичне зайняття посад і виконання всіх публічних функцій на всіх рівнях державної влади — за сприяння використанню допоміжних і нових технологій, де це є доречним;
  - iii) гарантування вільного волевиявлення інвалідів як виборців та із цією метою — задоволення, коли це необхідно, їхніх прохань про надання їм якою-небудь особою за їхнім вибором допомоги в голосуванні;
- b) активно сприяти створенню обстановки, в якій інваліди могли б ефективно й усебічно брати участь в управлінні державними справами без дискримінації та нарівні з іншими, і заохочувати їхню участь у державних справах, зокрема:
  - i) участь у неурядових організаціях та об'єднаннях, робота яких пов'язана з державним і політичним життям країни, зокрема в діяльності політичних партій і керівництві ними;
  - ii) створення організацій інвалідів і вступ до них для того, щоб представляти інвалідів на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях.

Стаття 30

Участь у культурному житті, проведенні дозвілля й відпочинку та заняттях спортом

1. Держави-учасниці визнають право інвалідів брати участь нарівні з іншими в культурному житті й уживають усіх належних заходів для забезпечення того, щоб інваліди:
  - a) мали доступ до творів культури в доступних форматах;
  - b) мали доступ до телевізійних програм, фільмів, театру та інших культурних заходів у доступних форматах;
  - c) мали доступ до таких місць культурних заходів чи послуг, як театри, музеї, кінотеатри, бібліотеки й туристичні послуги, а також мали найможливішою мірою доступ до пам'яток і об'єктів, що мають національну культурну значущість.
2. Держави-учасниці вживають належних заходів для того, щоб надати інвалідам можливість розвивати й використовувати свій творчий, художній та інтелектуальний потенціал — не тільки для власного блага, а й для збагачення всього суспільства.
3. Держави-учасниці роблять відповідно до міжнародного права всі належні кроки для забезпечення того, щоб закони про захист прав інтелектуальної власності не ставали невинуватим чи дискримінаційним бар'єром для доступу інвалідів до творів культури.
4. Інваліди мають право нарівні з іншими на визнання й підтримку їхньої особливої культурної та мовної самобутності, зокрема жестових мов і культури глухих.
5. Щоб надати інвалідам можливість брати участь нарівні з іншими у проведенні дозвілля та відпочинку й у спортивних заходах, держави-учасниці вживають належних заходів:
  - a) для заохочення й пропаганди найповнішої участі інвалідів у загальнопрофільних спортивних заходах на всіх рівнях;
  - b) для забезпечення того, щоб інваліди мали можливість організувати спортивні та дозвільні заходи спеціально для інвалідів, розвивати їх і брати в них участь, і для сприяння у цьому зв'язку тому, щоб їм нарівні з іншими надавались належні навчання, підготовка та ресурси;
  - c) для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до спортивних, рекреаційних і туристичних об'єктів;

- d) для забезпечення того, щоб діти-інваліди мали рівний з іншими дітьми доступ до участі в іграх, у проведенні дозвілля та відпочинку й у спортивних заходах, зокрема заходах у рамках шкільної системи;
- e) для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до послуг тих, хто займається організацією дозвілля, туризму, відпочинку та спортивних заходів.

Стаття 31

Статистика та збирання даних

1. Держави-учасниці зобов'язуються здійснювати збирання належної інформації, зокрема статистичних і дослідних даних, що дають їм змогу розробляти й здійснювати стратегії для цілей виконання цієї Конвенції. У ході збирання та зберігання цієї інформації належить:
  - a) дотримуватись юридично встановлених гарантій, зокрема законодавства про захист даних, щоб забезпечити конфіденційність і недоторканність приватного життя інвалідів;
  - b) дотримуватись міжнародновизнаних норм, які стосуються захисту прав людини й основоположних свобод, а також етичних принципів під час збирання й використання статистичних даних.
2. Зібрана відповідно до цієї статті інформація дезагрегується відповідним чином і використовується для сприяння оцінці того, як держави-учасниці виконують свої зобов'язання за цією Конвенцією, а також для виявлення та усунення бар'єрів, на які інваліди натрапляють під час здійснення своїх прав.
3. Держави-учасниці беруть на себе відповідальність за поширення цих статистичних даних і забезпечують доступність їх для інвалідів та інших осіб.

Стаття 32

Міжнародне співробітництво

1. Держави-учасниці визнають важливість міжнародного співробітництва та його заохочення задля підтримки національних зусиль з реалізації цілей і завдань цієї Конвенції та вживають у цьо-

му зв'язку належних і ефективних заходів по міжнародній лінії, а де це є доречним — у партнерстві з відповідними міжнародними та регіональними організаціями й громадянським суспільством, зокрема організаціями інвалідів. Такі заходи могли б, зокрема, включати:

- a) забезпечення того, щоб міжнародне співробітництво, зокрема міжнародні програми розвитку, охоплювало інвалідів і було для них доступним;
  - b) полегшення й підтримку зміцнення наявних можливостей, зокрема шляхом взаємного обміну інформацією, досвідом, програмами та передовими напрацюваннями;
  - c) сприяння співробітництву в галузі досліджень і доступу до науково-технічних знань;
  - d) надання, де це є доречним, техніко-економічної допомоги, зокрема шляхом полегшення доступу до доступних і допоміжних технологій і шляхом взаємного обміну ними, а також через передачу технологій.
2. Положення цієї статті не зачіпають обов'язку кожної держави-учасниці з виконання своїх зобов'язань відповідно до цієї Конвенції.

Стаття 33

Національне виконання та моніторинг

1. Держави-учасниці відповідно до свого організаційного устрою призначають в уряді одну чи кілька інстанцій, що курирують питання, пов'язані з виконанням цієї Конвенції, і належним чином вивчають можливість заснування або призначення в уряді координаційного механізму для сприяння відповідній роботі в різних секторах і на різних рівнях.
2. Держави-учасниці відповідно до свого правового й адміністративного устрою підтримують, зміцнюють, призначають або засновують у себе структуру, яка включає, де це є доречним, один чи кілька незалежних механізмів, для заохочення, захисту й моніторингу виконання цієї Конвенції. Під час призначення або заснування такого механізму держави-учасниці беруть до уваги принципи, що стосуються статусу й функціонування національних установ, які займаються захистом і заохоченням прав людини.

3. Громадянське суспільство, зокрема інваліди й організації, що їх представляють, у повному обсязі залучаються до процесу нагляду й беруть участь у ньому.

Стаття 34

Комітет з прав інвалідів

1. Засновується Комітет з прав інвалідів (далі — Комітет), який виконує функції, передбачені нижче.
2. Умомент набрання чинності цією Конвенцією Комітет складається з дванадцяти експертів. Після ще шістдесяти ратифікацій Конвенції чи приєднань до неї членський склад Комітету збільшується на шість осіб, досягаючи максимуму — вісімнадцяти членів. 3. Члени Комітету виступають від власної особи та мають високі моральні якості й визнану компетентність і досвід у галузі, що охоплюється цією Конвенцією. Під час висунення своїх кандидатів державам-учасницям пропонується належним чином урахувати положення, сформульоване в пункті 3 статті 4 цієї Конвенції.
4. Члени Комітету обираються державами-учасницями, причому приділяється увага справедливому географічному розподілові, представництву різних форм цивілізації та основних правових систем, збалансованій представленості статей та участі експертів-інвалідів.
5. Члени Комітету обираються таємним голосуванням зі списку кандидатів, висунутих державами-учасницями із числа своїх громадян, на засіданнях Конференції держав-учасниць. На цих засіданнях, на яких дві третини держав-учасниць складають кворум, обраними до складу Комітету є ті кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів і абсолютну більшість голосів представників держав-учасниць, які були присутні та брали участь у голосуванні.
6. Перші вибори проводяться не пізніше, ніж через шість місяців від дня набрання чинності цією Конвенцією. Щонайменше за чотири місяці до дати кожних виборів Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй звертається до держав-учасниць з листом, пропонуючи їм подати кандидатури протягом двох місяців. Потім Генеральний секретар складає за алфавітом список усіх висунутих таким чином кандидатів із зазначенням держав-учасниць, що їх висунули, і надсилає його державам-учасницям цієї Конвенції.

7. Члени Комітету обираються на чотирирічний строк. Вони мають право бути переобраними тільки один раз. Проте строк повноважень шести із членів, обраних на перших виборах, закінчується в кінці дворічного періоду; негайно після перших виборів імена цих шести членів визначаються жеребкуванням головуючим на засіданні, про яке йдеться в пункті 5 цієї статті.

8. Обрання шести додаткових членів Комітету приурочується до звичайних виборів, що регулюються відповідними положеннями цієї статті.

9. Якщо який-небудь член Комітету вмирає або йде у відставку чи оголошує, що не в змозі більше виконувати свої обов'язки з якоїсь іншої причини, держава-учасниця, що висунула кандидатуру цього члена, на строк повноважень, що залишилися, призначає іншого експерта, який має кваліфікацію та відповідає вимогам, передбаченим у відповідних положеннях цієї статті.

10. Комітет установлює власні правила процедури.

11. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй представляє необхідний персонал і матеріальні засоби для ефективного здійснення Комітетом своїх функцій відповідно до цієї Конвенції та скликає його перше засідання.

12. Члени Комітету, заснованого відповідно до цієї Конвенції, отримують винагороду, що затверджується Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, з коштів Організації Об'єднаних Націй у порядку й на умовах, що встановлюються Асамблеєю з урахуванням важливості обов'язків Комітету.

13. Члени Комітету мають право на пільги, привілеї та імунітети експертів у відрядженнях у справах Організації Об'єднаних Націй, закріплені у відповідних розділах Конвенції про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй (995_150).

Стаття 35

Доповіді держав-учасниць

1. Кожна держава-учасниця подає Комітетові через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй усеосяжну доповідь про заходи, ужиті для виконання нею своїх зобов'язань за цією Конвенцією, і про прогрес, досягнутий стосовно цього, протя-

гом двох років після набрання чинності цією Конвенцією для відповідної держави-учасниці.

2. У подальшому держави-учасниці надають наступні доповіді не рідше, ніж раз на чотири роки, а також тоді, коли про це попросить Комітет.

3. Комітет установлює керівні принципи, що визначають зміст доповідей.

4. Державі-учасниці, яка надала Комітетові всеосяжну першу доповідь, немає необхідності повторювати у своїх наступних доповідях раніше надану інформацію. Державам-учасницям пропонується подумати про те, щоб робити підготовку доповідей Комітетові відкритим і транспарентним процесом, і належним чином урахувати положення, сформульоване в пункті 3 статті 4 цієї Конвенції.

5. У доповідях можуть зазначатися фактори й труднощі, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією Конвенцією.

Стаття 36

Розгляд доповідей

1. Кожна доповідь розглядається Комітетом, який вносить стосовно неї пропозиції та загальні рекомендації, які він вважає доречними, і надсилає їх відповідній державі-учасниці. Держава-учасниця може у відповідь надіслати Комітетові будь-яку інформацію за власним вибором. Комітет може запитувати в держав-учасниць додаткову інформацію, що стосується виконання цієї Конвенції.

2. Коли держава-учасниця суттєво запізнюється з поданням доповіді, Комітет може повідомити відповідній державі-учасниці про те, що якщо протягом трьох місяців після цього повідомлення відповідна доповідь не буде подана, то питання про виконання цієї Конвенції в цій державі-учасниці необхідно буде розглянути на підставі достовірної інформації, що її має у своєму розпорядженні Комітет. Комітет пропонує відповідній державі-учасниці взяти участь у такому розгляді. Якщо держава-учасниця у відповідь подасть відповідну доповідь, то застосовуються положення пункту 1 цієї статті.

3. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надає доповіді в розпорядження всіх держав-учасниць.

4. Держави-учасниці забезпечують широкий доступ до своїх доповідей для громадськості у себе в країні й полегшують ознайомлення з пропозиціями та загальними рекомендаціями, що стосуються цих доповідей.

5. Коли Комітет вважає це доречним, він надсилає доповіді держав-учасниць до спеціалізованих установ, фондів та програм Організації Об'єднаних Націй, а також до інших компетентних органів, щоб ті звернули увагу на висловлене там прохання стосовно надання технічної консультації або допомоги чи вказівку, що міститься там, стосовно потреби в останніх, разом із зауваженнями та рекомендаціями Комітету (якщо такі є) з приводу цих прохань або вказівок.

Стаття 37

Співробітництво

між державами-учасницями й Комітетом

1. Кожна держава-учасниця співробітничает з Комітетом і сприяє його членам у виконанні ними свого мандату.

2. У своїх відносинах із державами-учасницями Комітет належним чином ураховує шляхи й засоби нарощування національних можливостей стосовно виконання цієї Конвенції, зокрема з допомогою міжнародного співробітництва.

Стаття 38

Відносини Комітету з іншими органами

Для сприяння ефективному виконанню цієї Конвенції й заохочення міжнародного співробітництва у сфері, що нею охоплюється:

- а) спеціалізовані установи та інші органи Організації Об'єднаних Націй мають право бути представленими під час розгляду питання про виконання таких положень цієї Конвенції, які підпадають під їхній мандат. Коли Комітет вважає це доречним, він може пропонувати спеціалізованим установам та іншим компетентним органам зробити експертний висновок стосовно виконання Конвенції в галузях, що підпадають під їхні відповідні мандати. Комітет може пропонувати спеціалізованим установам та іншим органам Організації

Об'єднаних Націй подати доповіді про виконання Конвенції в галузях, що належать до сфери їхньої діяльності;

- б) під час виконання свого мандату Комітет консультується, коли це є доречним, з іншими відповідними органами, заснованими на підставі міжнародних договорів з прав людини, щоб забезпечувати узгодженість їхніх відповідних керівних принципів подання доповідей, а також пропозицій і загальних рекомендацій, що ними вносяться, та уникати дублювання та паралелізму під час здійснення ними своїх функцій.

Стаття 39

Доповідь Комітету

Комітет раз на два роки подає Генеральній Асамблеї та Економічній і Соціальній Раді доповідь про свою діяльність і може виносити пропозиції і загальні рекомендації, що ґрунтуються на розгляді отриманих від держав-учасниць доповідей та інформації. Такі пропозиції та загальні рекомендації включаються до доповіді Комітету разом з коментарями (якщо такі є) держав-учасниць.

Стаття 40

Конференція держав-учасниць

1. Держави-учасниці регулярно збираються на Конференцію держав-учасниць для розгляду будь-якого питання, що стосується виконання цієї Конвенції.

2. Не пізніше, ніж через шість місяців після набрання чинності цієї Конвенцією Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй скликає Конференцію держав-учасниць. Наступні наради скликаються Генеральним секретарем раз на два роки або за рішенням Конференції держав-учасниць.

Стаття 41

Депозитарій

Депозитарієм цієї Конвенції є Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 42

Підписання

Ця Конвенція відкрита для підписання всіма державами-учасницями та організаціями регіональної інтеграції в Центральних установах Організації Об'єднаних Націй у Нью-Йорку з 30 березня 2007 року.

Стаття 43

Згода на обов'язковість

Ця Конвенція підлягає ратифікації державами, що її підписали, та офіційному підтвердженню організаціями регіональної інтеграції, що її підписали. Вона відкрита для приєднання до неї будь-якої держави чи організації регіональної інтеграції, які не підписали цієї Конвенції.

Стаття 44

Організації регіональної інтеграції

1. «Організація регіональної інтеграції» означає створену суверенними державами певного регіону організацію, якій її держави-члени передали повноваження стосовно питань, які регулюються Конвенцією. Такі організації зазначають у своїх документах про офіційне підтвердження чи приєднання обсяг своєї компетенції стосовно питань, які регулюються цією Конвенцією. У подальшому вони інформують депозитарій про будь-які суттєві зміни в обсязі їхньої компетенції.

2. Посилання в цій Конвенції на «держав-учасниць» стосуються таких організацій у межах їхньої компетенції.

3. Для цілей пункту 1 статті 45 та пунктів 2 й 3 статті 47 цієї Конвенції жодний документ, зданий на зберігання організацією регіональної інтеграції, не враховується.

4. У питаннях, що належать до їхньої компетенції, організації регіональної інтеграції можуть здійснювати своє право голосу на Конференції держав-учасниць з кількістю голосів, що дорівнює кількості їхніх держав-членів, які є учасницями цієї Конвенції. Така організація не здійснює свого права голосу, якщо своє право здійснює будь-яка з її держав-членів, і навпаки.

Стаття 45

Набрання чинності

1. Ця Конвенція набирає чинності на тридцятий день після здачі на зберігання двадцятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

2. Для кожної держави чи організації регіональної інтеграції, що ратифікують цю Конвенцію, офіційно підтверджують її чи приєднуються до неї після здачі на зберігання двадцятого такого документа, Конвенція набирає чинності на тридцятий день після здачі ними на зберігання свого такого документа.

Стаття 46

Застереження

1. Застереження, не сумісні з об'єктом і метою цієї Конвенції, є не припустимими.

2. Застереження можуть бути зняті будь-коли.

Стаття 47

Поправки

1. Будь-яка держава-учасниця може запропонувати поправку до цієї Конвенції та подати її Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй. Генеральний секретар повідомляє будь-які запропоновані поправки державам-учасницям, звертаючись із проханням повідомити йому, чи виступають вони за проведення конференції держав-учасниць для розгляду цих пропозицій та ухвалення рішення стосовно них. У випадку, якщо протягом чотирьох місяців від дати такого повідомлення не менше третини держав-учасниць виступить за проведення такої конференції, Генеральний секретар скликає конференцію під егідою Організації Об'єднаних Націй. Будь-яка поправка, схвалена більшістю у дві третини держав-учасниць, які присутні й беруть участь у голосуванні, надсилається Генеральним секретарем до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй для затвердження, а потім усім державам-учасницям для прийняття.

2. Поправка, схвалена й затверджена відповідно до пункту 1 цієї статті, набирає чинності на тридцятий день після того, як кількість зданих на зберігання документів про прийняття досягне двох тре-

тин кількості держав-учасниць на дату схвалення цієї поправки. У подальшому поправка набирає чинності для будь-якої держави-учасниці на тридцятий день після здачі нею на зберігання свого документа про прийняття. Поправка є обов'язковою лише для тих держав-учасниць, які її прийняли.

3. Якщо Конференція держав-учасниць прийме консенсусом відповідне рішення, схвалена й затверджена відповідно до пункту 1 цієї статті поправка, яка стосується виключно статей 34, 38, 39 та 40, набирає чинності для всіх держав-учасниць на тридцятий день після того, як кількість зданих на зберігання документів про прийняття досягне двох третин кількості держав-учасниць на дату схвалення цієї поправки.

Стаття 48

Денонсація

Держава-учасниця може денонсувати цю Конвенцію за допомогою письмового повідомлення Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй. Денонсація набирає чинності через рік після дати отримання Генеральним секретарем такого повідомлення.

Стаття 49

Доступний формат

Повинно бути забезпечено наявність тексту цієї Конвенції в доступних форматах.

Стаття 50

Автентичні тексти

Тексти цієї Конвенції англійською, арабською, іспанською, китайською, російською та французькою мовами є рівноавтентичними.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, повноважні представники, належним чином на те вповноважені своїми відповідними урядами, підписали цю Конвенцію.

ДОДАТОК 4.

ФАКУЛЬТАТИВНИЙ ПРОТОКОЛ ДО КОНВЕНЦІЇ ПРОТИ КАТУВАНЬ ТА ІНШИХ ЖОРСТОКИХ, НЕЛЮДСЬКИХ АБО ТАКИХ, ЩО ПРИНИЖУЮТЬ ГІДНІСТЬ, ВИДІВ ПОВОДЖЕННЯ ТА ПОКАРАННЯ

*(Протокол ратифіковано Законом N 22-V (22-16)
від 21.07.2006, ВВР, 2006, N 39, ст.327)*

Офіційний переклад

ПРЕАМБУЛА

Держави - учасниці цього Протоколу,

знову підтверджуючи, що катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведження та покарання заборонені і є серйозними порушеннями прав людини,

будучи впевнені в необхідності подальших заходів для досягнення цілей Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання (далі - Конвенція) та посилення захисту позбавлених волі осіб від катувань або інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання,

нагадуючи, що статті 2 та 16 Конвенції зобов'язують кожен державу-учасницю вживати ефективних заходів для недопущення актів катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання на будь-якій території під своєю юрисдикцією,

визнаючи, що на державах лежить головна відповідальність за виконання цих статей, що посилення захисту позбавлених волі осіб та неухильне дотримання їх прав людини є загальним обов'язком всіх, і що міжнародні органи зі здійснення доповнюють та зміцнюють національні заходи,

нагадуючи, що дієве недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання вимагає просвіти й поєднання різних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів,

нагадуючи також про те, що Всесвітня конференція з прав людини, що відбулась у Відні в червні 1993 року, рішуче заявила про те, що зусилля з викорінення катувань повинні бути перш за все спрямовані на недопущення, і закликала до прийняття факультативного протоколу до Конвенції, який має на меті створення превентивної системи регулярного відвідання місць утримання під вартою,

будучи впевнені в тому, що захист позбавлених волі осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання може бути посилений на основі несудових заходів превентивного характеру, заснованих на регулярному відвіданні місць утримання під вартою,

домовилися про таке:

ЧАСТИНА I Загальні принципи

Стаття 1

Мета цього Протоколу полягає у створенні системи регулярних відвідувань, що здійснюються незалежними міжнародними та національними органами, місць, де знаходяться позбавлені волі особи, з метою недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання.

Стаття 2

1. Створюється Підкомітет з недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання Комітету проти катувань (далі - Підкомітет з недопущення), який здійснює функції, викладені в цьому Протоколі.

2. Підкомітет з недопущення виконує свою роботу в рамках Статуту Організації Об'єднаних Націй і керується його цілями та принципа-

ми, а також нормами Організації Об'єднаних Націй, що стосуються поведження з особами, позбавленими волі.

3. Підкомітет з недопущення також керується принципами конфіденційності, неупередженості, невибірковості, універсальності й об'єктивності.

4. Підкомітет з недопущення та держави-учасниці співробітничать у справі здійснення цього Протоколу.

Стаття 3

Кожна держава-учасниця створює, призначає чи підтримує на національному рівні один або кілька органів для відвідувань для цілей недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання (далі - національні превентивні механізми).

Стаття 4

1. Кожна держава-учасниця дозволяє відвідування згідно із цим Протоколом, механізмами, про які йдеться в статтях 2 і 3, будь-якого місця, що знаходиться під її юрисдикцією та контролем, де утримуються чи можуть утримуватися особи, позбавлені волі, за розпорядженням державного органу чи за його вказівкою, або з його відома чи мовчазної згоди (далі - місця утримання під вартою). Ці відвідування здійснюються з метою посилення, за необхідності, захисту таких осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання.

2. Для цілей цього Протоколу позбавлення волі означає будь-яку форму утримання під вартою чи тюремного ув'язнення або поміщення особи в державне чи приватне місце утримання під вартою, яке ця особа не має права залишити за власним бажанням, за наказом будь-якого судового, адміністративного чи іншого органу.

ЧАСТИНА II Підкомітет з недопущення

Стаття 5

1. Підкомітет з недопущення складається з десяти членів. Після здачі на зберігання п'ятдесятої ратифікаційної грамоти або докумен-

та про приєднання до цього Протоколу число членів Підкомітету збільшується до двадцяти п'яти осіб.

2. Члени Підкомітету з недопущення обираються з числа осіб, що мають високі моральні якості і мають підтверджений досвід роботи у сфері здійснення правосуддя, зокрема кримінального, у пенітенціарній системі або поліції, або в різних сферах, що стосуються поводження з позбавленими волі особами.

3. Під час створення Підкомітету з недопущення належна увага приділяється необхідності справедливого географічного розподілу та представленості різних форм культури та правових систем держав-учасниць.

4. Під час створення Підкомітету з недопущення увага також приділяється збалансованому гендерному представництву на основі принципів рівності й недискримінації.

5. До складу Підкомітету з недопущення може входити не більше одного громадянина однієї й тієї самої держави.

6. Члени Підкомітету з недопущення виконують свої функції в особистій якості, вони повинні бути незалежними й неупередженими та мати можливість ефективно працювати у складі Підкомітету.

Стаття 6

1. Кожна держава-учасниця може, відповідно до пункту 2 цієї статті, висунути двох кандидатів, що мають кваліфікацію та відповідають вимогам, викладеним у статті 5, і при цьому вона надає докладну інформацію про кваліфікацію кандидатів.

2. а) Кандидати повинні мати громадянство держави - учасниці цього Протоколу;
- б) принаймні один з двох кандидатів, висунутих державою-учасницею, повинен мати громадянство цієї держави-учасниці;
- с) до складу Підкомітету з недопущення може бути висунуто не більше двох кандидатів, що є громадянами однієї й тієї самої держави-учасниці;
- д) до того як яка-небудь держава-учасниця висуває кандидатом громадянина іншої держави-учасниці, вона запитує й отримує на це згоду цієї держави-учасниці.

3. Не менш ніж за п'ять місяців до початку наради держав-учасниць, на якій будуть проводитися вибори, Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надсилає державам-учасницям лист з пропозицією подати своїх кандидатів в тримісячний строк. Генеральний секретар подає список всіх висунутих таким чином кандидатів в алфавітному порядку із зазначенням держав-учасниць, які їх висунули.

Стаття 7

1. Члени Підкомітету з недопущення обираються таким чином:

- а) головна увага приділяється виконанню вимог та критеріїв статті 5 цього Протоколу;
- б) перші вибори проводяться не пізніше, ніж через шість місяців після набуття чинності цим Протоколом;
- с) держави-учасниці обирають членів Підкомітету з недопущення таємним голосуванням;
- д) вибори члена Підкомітету з недопущення проходять на нарадах держав-учасниць, що скликаються Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй кожні два роки. На цих нарадах, кворум яких складають дві третини числа держав-учасниць, обраними до Підкомітету членами вважаються особи, що набрали найбільшу кількість голосів й абсолютну більшість голосів представників держав-учасниць, що були присутні й брали участь у голосуванні.

2. Якщо в ході виборів два громадяни якої-небудь держави-учасниці отримують право працювати у складі Підкомітету з недопущення, членом Підкомітету стає кандидат, що набрав найбільшу кількість голосів. Якщо ці громадяни отримали однакову кількість голосів, застосовується така процедура:

- а) якщо тільки один кандидат був висунутий державою-учасницею, громадянином якої він є, цей громадянин стає членом Підкомітету з недопущення;
- б) якщо обидва кандидати були висунуті державою-учасницею, громадянами якої вони є, то проводиться роздільне таємне голосування для визначення того, який із цих громадян стане членом Підкомітету з недопущення;

- с) якщо жодний з кандидатів не був висунутий державою-учасницею, громадянином якої він є, то проводиться роздільне таємне голосування для визначення того, який із цих кандидатів стане членом Підкомітету з недопущення.

Стаття 8

У випадку смерті або відставки одного із членів Підкомітету з недопущення або у випадку неможливості виконання ним з якої-небудь іншої причини функцій члена Підкомітету, держава-учасниця, яка висунула його кандидатуру, призначає іншу особу, що має право бути обраною, має кваліфікацію та задовольняє вимоги, викладені в статті 5, з урахуванням необхідності забезпечити належну збалансованість між різними сферами компетенції, на строк повноважень до наступної наради держав-учасниць за умови затвердження її більшістю держав-учасниць. Затвердження вважається таким, що відбулось, якщо тільки протягом шести тижнів після повідомлення Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй про передбачуване призначення половина чи більше половини держав-учасниць не висловляється проти такого призначення.

Стаття 9

Члени Підкомітету з недопущення обираються строком на чотири роки. Вони можуть бути переобрані один раз у випадку висунення їхніх кандидатур. Строк повноваження половини кількості членів, обраних на перших виборах, закінчується після закінчення дворічного періоду; одразу ж після перших виборів імена цих членів визначаються жеребкуванням, яке проводить Голова наради, що зазначені в пункті 1 д статті 7.

Стаття 10

1. Підкомітет з недопущення обирає своїх посадових осіб на дворічний строк. Вони можуть бути переобрані.
2. Підкомітет з недопущення встановлює свої правила процедури. Ці правила процедури передбачають, зокрема, що:
  - а) кворум складає половина кількості членів плюс один;

- б) рішення Підкомітету з недопущення приймаються більшістю голосів присутніх членів;
- с) засідання Підкомітету з недопущення є закритими.

3. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй скликає першу нараду Підкомітету з недопущення. Після своєї першої наради Підкомітет проводить свої подальші наради з інтервалом, установленим у його правилах процедури. Підкомітет і Комітет проти катувань проводять свої сесії одночасно не рідше одного разу на рік.

ЧАСТИНА III

Мандат Підкомітету з недопущення

Стаття 11

Підкомітет з недопущення:

- а) відвідує місця, зазначені в статті 4, та надає рекомендації державам-учасницям стосовно захисту позбавлених волі осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання;
- б) стосовно національних превентивних механізмів:
  - i) за необхідності, консультує держави-учасниці та сприяє їм у створенні таких механізмів;
  - ii) підтримує прямі, за необхідності конфіденційні, контакти з національними превентивними механізмами та пропонує їм послуги у сфері професійної підготовки й технічної допомоги для цілей зміцнення їхнього потенціалу;
  - iii) консультує їх та надає їм допомогу у справі оцінки потреб та заходів, необхідних для посилення захисту позбавлених волі осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання;
  - iv) надає рекомендації та зауваження державам-учасницям для цілей зміцнення можливостей і мандату національних превентивних механізмів для недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання;

- с) співробітничатиме для цілей недопущення катувань у цілому з відповідними органами та механізмами Організації Об'єднаних Націй, а також з міжнародними, регіональними та національними закладами або організаціями, що діють в інтересах посилення захисту всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання.

Стаття 12

Для того щоб Підкомітет з недопущення міг виконувати свій мандат, викладений у статті 11, держави-учасниці зобов'язуються:

- а) приймати Підкомітет з недопущення на своїй території та надавати йому доступ до місць утримання під вартою, визначених у статті 4 цього Протоколу;
- б) надавати всю відповідну інформацію, яку Підкомітет з недопущення може запитати для цілей оцінки потреб та заходів, які повинні бути вжиті для посилення захисту позбавлених волі осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання;
- с) заохочувати та полегшувати контакти між Підкомітетом з недопущення та національними превентивними механізмами;
- д) вивчати рекомендації Підкомітету з недопущення та вступати в діалог з ним відносно можливих заходів зі здійснення.

Стаття 13

1. Підкомітет з недопущення, спочатку з допомогою жеребкування, установлює програму регулярних відвідувань держав-учасниць для цілей виконання свого мандату, установленого в статті 11.
2. Після проведення консультацій Підкомітет з недопущення повідомляє державам-учасницям про свою програму, з тим щоб вони без зволікання могли б вжити необхідних практичних заходів для здійснення відвідувань.
3. Відвідування проводяться принаймні двома членами Підкомітету з недопущення. За необхідності, ці члени можуть супроводжуватися експертами, що мають підтверджений досвід роботи й знання в галузях, що охоплюються цим Протоколом, які обираються зі

списку експертів, підготовленого на основі пропозицій, висловлених державами-учасницями, Управлінням Верховного комісара з прав людини Організації Об'єднаних Націй та Центром Організації Об'єднаних Націй з недопущення міжнародної злочинності. Під час підготовки цього списку відповідні держави-учасниці пропонують не більше п'яти національних експертів. Відповідна держава-учасниця може відхилити кандидатуру запропонованого для відвідування експерта, після чого Підкомітет пропонує іншого експерта.

4. Якщо Підкомітет з недопущення буде вважати це необхідним, він може запропонувати організувати коротке наступне відвідування після проведення регулярного відвідування.

Стаття 14

1. З тим щоб Підкомітет з недопущення міг виконувати свій мандат, держави - учасниці цього Протоколу зобов'язуються надавати йому:

- а) необмежений доступ до будь-якої інформації про кількість позбавлених волі осіб у місцях утримання під вартою, визначених у статті 4, а також про кількість таких місць та їхнє місцезнаходження;
- б) необмежений доступ до будь-якої інформації, що стосується поведінки з цими особами, а також умов утримання їх під вартою;
- с) відповідно до пункту 2 нижче - необмежений доступ до всіх місць утримання під вартою, їхніх споруд та об'єктів;
- д) можливість проводити приватні бесіди з позбавленими волі особами без свідків, особисто або, за необхідності, через перекладача, також з будь-якою іншою особою, яка, на думку Підкомітету з недопущення, може надати відповідну інформацію;
- е) право безперешкодно вибирати місця, які він бажає відвідати, та осіб, з якими він бажає поспілкуватися.

2. Заперечення стосовно відвідування конкретного місця утримання під вартою можуть ґрунтуватися лише на таких міркуваннях, що виникли у терміновому порядку, є переконливими та які сто-

суються національної оборони, державної безпеки, стихійних лих або серйозних заворушень в місці передбачуваного відвідування, які тимчасово перешкоджають проведенню такого відвідування. Наявність оголошеного надзвичайного стану як такого не може наводитися державою-учасницею як причина для заперечення проти проведення відвідування.

Стаття 15

Жодний орган або посадова особа не може призначати, застосовувати, дозволяти або допускати будь-яку санкцію стосовно будь-якої особи або організації за повідомлення Підкомітету з недопущення або його членам будь-якої інформації, правдивої чи хибної, і жодна така особа чи організація не можуть бути будь-яким іншим чином обмежені.

Стаття 16

1. Підкомітет з недопущення надсилає свої рекомендації та зауваження в конфіденційному порядку державі-учасниці та, за необхідності, національному превентивному механізму.
2. Підкомітет з недопущення публікує свою доповідь разом з будь-якими зауваженнями відповідної держави-учасниці у випадку надходження відповідного прохання від держави-учасниці. Якщо держава-учасниця оприлюднює частину доповіді, Підкомітет може опублікувати доповідь повністю або частково. Разом із цим дані особистого характеру не можуть публікуватись без прямо висловленої згоди відповідної особи.
3. Підкомітет з недопущення подає відкриту щорічну доповідь про свою діяльність Комітету проти катувань.
4. Якщо держава-учасниця відмовляється співробітничати з Підкомітетом з недопущення відповідно до статей 12 та 14 або відмовляється вживати заходів для поліпшення стану у світлі рекомендацій Підкомітету з недопущення, Комітет проти катувань може на прохання Підкомітету, після того, як держава-учасниця отримує можливість викласти свої міркування, прийняти більшістю голосів своїх членів рішення виступити з публічною заявою із цього питання або опублікувати доповідь Підкомітету.

ЧАСТИНА IV Національні превентивні механізми

Стаття 17

Не пізніше ніж через один рік після набуття чинності цим Протоколом або його ратифікації чи приєднання до нього кожна держава-учасниця підтримує, призначає або створює один або кілька незалежних національних превентивних механізмів для недопущення катувань на національному рівні. Механізми, засновані децентралізованими органами, можуть, для цілей цього Протоколу, призначатись як національні превентивні механізми, якщо вони відповідають вимогам його положень.

Стаття 18

1. Держави-учасниці гарантують функціональну незалежність національних превентивних механізмів, а також незалежність їхнього персоналу.
2. Держави-учасниці вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб експерти національного превентивного механізму мали необхідний потенціал та професійні знання. Вони забезпечують гендерний баланс та адекватну представленість існуючих в країні етнічних груп та груп меншин.
3. Держави-учасниці зобов'язуються надавати необхідні ресурси для функціонування національних превентивних механізмів.
4. Під час створення національних превентивних механізмів держави-учасниці враховують принципи, що стосуються статусу національних закладів із захисту й заохочення прав людини.

Стаття 19

Національним превентивним механізмам надаються, як мінімум, такі повноваження:

- a) регулярно розглядати питання про поводження з позбавленими волі особами в місцях утримання під вартою, визначених в статті 4, з метою посилення, за необхідності, їхнього захисту від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання;

- b) надавати рекомендації відповідним органам для цілей поліпшення поведження з позбавленими волі особами та умов їхнього утримання і не допускати катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведження та покарання з урахуванням відповідних норм Організації Об'єднаних Націй;
- c) надавати пропозиції та зауваження, що стосуються чинного законодавства або законопроектів.

Стаття 20

Для того щоб національні превентивні механізми могли виконувати свій мандат, держави - учасниці цього Протоколу зобов'язуються надавати їм:

- a) доступ до будь-якої інформації про чисельність позбавлених волі осіб у місцях утримання під вартою, визначених у статті 4, а також про кількість таких місць та їхнє місцезнаходження;
- b) доступ до будь-якої інформації, що стосується поведження з цими особами, а також умов їх утримання під вартою;
- c) доступ до будь-яких місць утримання під вартою, їхніх споруд та об'єктів;
- d) можливість проводити приватні бесіди з позбавленими волі особами без свідків, особисто, або, за необхідності, через перекладача, а також з будь-якою іншою особою, яка, на думку національного превентивного механізму, може надати відповідну інформацію;
- e) право безперешкодно вибирати місця, які вони бажають відвідати, та осіб, з якими вони бажають поспілкуватись;
- f) право встановлювати контакти з Підкомітетом з недопущення, надсилати йому інформацію та зустрічатися з ним.

Стаття 21

1. Жодний орган чи посадова особа не може призначати, застосовувати, дозволяти або допускати будь-яку санкцію стосовно будь-якої особи чи організації за повідомлення національному превентивному механізму будь-якої інформації, правдивої чи хибної, та жодна

така особа чи організація не можуть бути яким-небудь іншим чином обмежені.

2. Конфіденційна інформація, зібрана національним превентивним механізмом, не підлягає розголошенню. Дані особистого характеру публікуються лише за прямо вираженою згодою відповідної особи.

Стаття 22

Компетентні органи відповідної держави-учасниці вивчають рекомендації національного превентивного механізму та вступають з ним у діалог стосовно можливих заходів зі здійснення.

Стаття 23

Держави - учасниці цього Протоколу зобов'язуються публікувати й розповсюджувати щорічні доповіді національних превентивних механізмів.

ЧАСТИНА V Заява

Стаття 24

1. Після ратифікації держави-учасниці можуть зробити заяву стосовно відстрочки здійснення своїх зобов'язань або відповідно до частини III, або відповідно до частини IV цього Протоколу.

2. Така відстрочка діє максимум три роки. Після подання відповідних матеріалів державою-учасницею і після консультацій з Підкомітетом з недопущення Комітет проти катувань може продовжити цей період ще на два роки.

ЧАСТИНА VI Фінансові положення

Стаття 25

1. Витрати, зроблені Підкомітетом з недопущення в ході виконання цього Протоколу, покриваються Організацією Об'єднаних Націй.

2. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй забезпечує необхідний персонал та умови для ефективного здійснення функцій Підкомітету з недопущення відповідно до цього Протоколу.

Стаття 26

1. Відповідно до належної процедури Генеральної Асамблеї створюється Спеціальний фонд, що управляється згідно з фінансовими положеннями та правилами Організації Об'єднаних Націй, для надання допомоги у фінансуванні здійснення рекомендацій, винесених Підкомітетом з недопущення державі-учасниці після відвідання, а також освітніх програм національних превентивних механізмів.

2. Цей Спеціальний фонд може фінансуватися за рахунок добровільних внесків, що виплачуються урядами, міжурядовими та неурядовими організаціями та іншими приватними або державними утвореннями.

ЧАСТИНА VII Заключні положення

Стаття 27

1. Цей Протокол відкритий для підписання будь-якою державою, яка підписала Конвенцію.

2. Цей Протокол підлягає ратифікації будь-якою державою, яка ратифікувала Конвенцію або приєдналась до неї. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

3. Цей Протокол відкритий для приєднання будь-якої держави, яка ратифікувала Конвенцію або приєдналась до неї.

4. Приєднання відбувається шляхом здачі на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй документа про приєднання.

5. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй інформує всі держави, які підписали цей Протокол або приєднались до нього, про здачу на зберігання кожної ратифікаційної грамоти чи документа про приєднання.

Стаття 28

1. Цей Протокол набуває чинності 30-го дня після здачі на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй 20-ї ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

2. Для кожної держави, яка ратифікувала цей Протокол або приєдналась до нього після здачі на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй двадцятій ратифікаційної грамоти або документа про приєднання, цей Протокол набуває чинності 30-го дня після здачі на зберігання її власної ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 29

Положення цього Протоколу поширюються на всі частини федеративних держав без будь-яких обмежень чи винятків.

Стаття 30

Будь-які застереження до цього Протоколу не допускаються.

Стаття 31

Положення цього Протоколу не зачіпають зобов'язань держав-учасниць за будь-якими регіональними конвенціями, заснованими на системі відвідувань місць утримання під вартою. Підкомітету з недопущення та органам, заснованим відповідно до таких регіональних конвенцій, пропонується консультиватися та співробітничати один з одним, з тим щоб уникати дублювання та забезпечувати ефективне досягнення цілей цього Протоколу.

Стаття 32

Положення цього Протоколу не зачіпають зобов'язань держав-учасниць за чотирма Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 року та Додатковими протоколами до них від 8 червня 1977 року, а також прав будь-якої держави дозволяти Міжнародному комітету Червоного Хреста відвідувати місця утримання під вартою в ситуаціях, які не охоплюються міжнародним гуманітарним правом.

Стаття 33

1. Будь-яка держава-учасниця може будь-коли денонсувати цей Протокол шляхом надіслання письмового повідомлення Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй, який потім інформує

про це інші держави - учасниці цього Протоколу та Конвенції. Денонсація набуває чинності після закінчення одного року після отримання Генеральним секретарем такого повідомлення.

2. Така денонсація не звільняє державу-учасницю від її зобов'язань за цим Протоколом у зв'язку з будь-якою дією чи ситуацією, які могли мати місце до дати набуття чинності денонсацією, або заходами, які Підкомітет з недопущення вирішив або може вирішити вжити стосовно відповідної держави-учасниці, і денонсація жодним чином не завдає шкоди триваючому розгляду будь-якого питання, яке вже розглядалося Підкомітетом до дати набуття чинності денонсацією.

3. Після дати набуття чинності оголошеною державою-учасницею денонсацією Підкомітет з недопущення не може починати розгляд будь-якого нового питання, що стосується цієї держави.

Стаття 34

1. Будь-яка держава - учасниця цього Протоколу може запропонувати поправку та надіслати її Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй. Генеральний секретар потім надсилає запропоновану поправку державам - учасникам цього Протоколу з проханням повідомити йому, чи згодні вони зі скликанням конференції держав-учасниць з метою розгляду цієї пропозиції та проведення голосування стосовно неї. Якщо протягом чотирьох місяців з дати надіслання такого листа принаймні одна третина держав-учасниць висловиться за таку конференцію, Генеральний секретар скликає конференцію під егідою Організації Об'єднаних Націй. Будь-яка поправка, прийнята більшістю у дві третини держав-учасниць, що були присутні та брали участь у голосуванні на цій конференції держав-учасниць, надсилається Генеральним секретарем усім державам-учасникам для прийняття.

2. Поправка, затверджена відповідно до пункту 1 цієї статті, набуває чинності після її прийняття більшістю в дві третини держав - учасниць цього Протоколу відповідно до їхніх конституційних процедур.

3. Після набуття чинності поправками вони стають обов'язковими для тих держав-учасниць, які їх прийняли, а для інших держав-учасниць залишаються обов'язковими положення цього Протоколу та будь-які попередні поправки, які були ними прийняті.

Стаття 35

Членам Підкомітету з недопущення та членам національних превентивних механізмів надаються привілеї та імунітети, які необхідні для незалежного здійснення ними своїх функцій. Членам Підкомітету надаються привілеї та імунітети, перераховані в розділі 22 Конвенції про привілеї та імунітети Організації Об'єднаних Націй від 13 лютого 1946 року, з дотриманням положень розділу 23 тієї ж Конвенції.

Стаття 36

Під час відвідування держави-учасниці члени Підкомітету з недопущення без шкоди для положень та цілей цього Протоколу й тих привілеїв та імунітетів, якими вони можуть користуватися:

- a) дотримуються законів та норм держави відвідування;
- b) утримуються від будь-яких дій чи діяльності, несумісних з неупередженим і міжнародним характером їхніх обов'язків.

Стаття 37

1. Цей Протокол, англійський, арабський, іспанський, китайський, російський та французький тексти якого є однаково автентичними, здається на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

2. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надсилає засвідчені примірники цього Протоколу всім державам.

